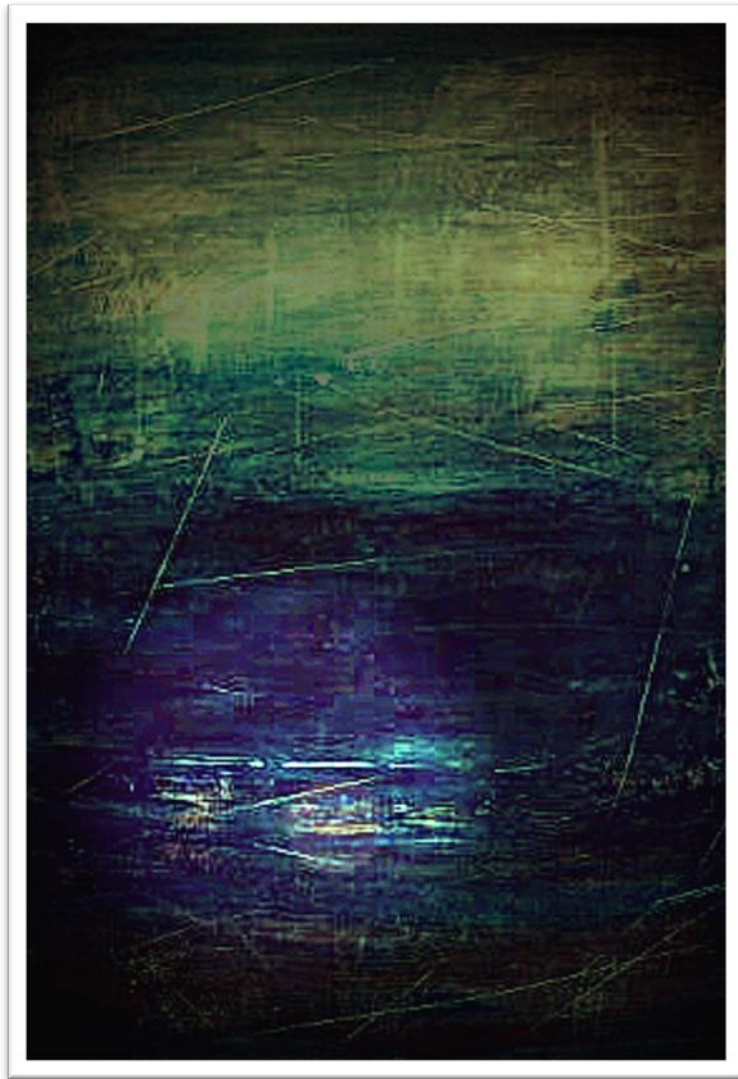

Πέλοπας / Pelopas

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF UNIVERSITY OF THE PELOPONNESE

Τόμος 7, τεύχος 2 / Volume 7, no 2
Ιούλιος - Δεκέμβριος 2023 / July - December 2023
ISSN 2529-1831 (Online)

ΤΡΙΠΟΛΗ / TRIPOLI

Πέλοπας / Pelopas

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF UNIVERSITY OF THE PELOPONNESE

Εξαμηνιαία Ηλεκτρονική Επιστημονική Έκδοση Ανοικτής Πρόσβασης

Τόμος 7, τεύχος 2 / Volume 7, no 2
Ιούλιος - Δεκέμβριος 2023 / July - December 2023
ISSN 2529-1831 (Online)

Ο Πέλοπας / Pelopas είναι ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης. Απευθύνεται σε όλα τα μέλη της ελληνικής Πανεπιστημιακής Κοινότητας και στοχεύει στη δημοσίευση (έπειτα από κρίση) πρωτότυπων άρθρων που άπτονται των θεματικών πεδίων των Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, των Επιστημών της Υγείας, του Πολυτεχνικού Κλάδου, της Γεωπονίας, της Τεχνολογίας και της Πληροφορικής.

Εκδότης: Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
Editor: Library and Information Center, University of the Peloponnese

Επιστημονική - Συντακτική Επιτροπή (αλφαβητικά)

1. Γιώργος Β. Ανδρειωμένος, Καθηγητής ΤΦ και Κοσμήτορας της ΣΑΕΠΣ
2. Πηνελόπη Αθανασοπούλου, Καθηγήτρια ΤΟΔΑ
3. Σωτήριος Βανδώρας, Επίκουρος Καθηγητής ΠΕΔΙΣ
4. Παναγιώτης Γκρίλιας, Επίκουρος Καθηγητής ΤΦΥΣ
5. Μαρίνα-Αναστασία Κοτζαμάνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΤΘΣ
6. Ευάγγελος Μαρινάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΠΜ
7. Δημήτριος Πετρόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΓ
8. Οδυσσέας Σπηλιόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΛΟΧΡΗ
9. Γιώργος Τσούλος, Καθηγητής ΤΠΤ

Συντονιστική Ομάδα

Ευγενία Χοροζίδου, Βιβλιοθηκονόμος, Διεύθυνση Υπηρεσίας Βιβλιοθήκης
Κωνσταντίνος Λαφογιάννης, Βιβλιοθηκονόμος, Παράρτημα Βιβλιοθήκης Σπάρτης

Καλλιτεχνική επιμέλεια εξωφύλλου: Άση Δημητρουλοπούλου, Ε.Ε.Π. ΤΘΣ

Επιμέλεια τεύχους: Ευγενία Χοροζίδου, Βιβλιοθηκονόμος

Τεχνικός Διαχειριστής: Δημήτρης Δημητρακόπουλος, Τεχνικός - Κεντρική Βιβλιοθήκη

Τυπογραφικές διορθώσεις: Γιώργος Β. Ανδρειωμένος, Καθηγητής ΤΦ

Οι απόψεις που εκφράζονται στα κείμενα του περιοδικού Πέλοπας/Pelopas αντιπροσωπεύουν αποκλειστικά τους συγγραφείς που τα υπογράφουν και δεν δεσμεύουν κατ' ουδένα τρόπο τα μέλη της Επιστημονικής, Συντακτικής και Συντονιστικής επιτροπής ή κάποιο άλλο συλλογικό ακαδημαϊκό ή διοικητικό όργανο του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

© Τα πνευματικά δικαιώματα των δημοσιευμένων άρθρων ανήκουν στο περιοδικό. Η ακαδημαϊκή χρήση τους είναι ελεύθερη, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης. Απαγορεύεται η μερική ή/και ολική αναδημοσίευση κειμένων που δημοσιεύονται στο περιοδικό, χωρίς τη συγκατάθεση των Επιμελητών ή της Συντακτικής Επιτροπής και επιβάλλεται αναφορά στην πρώτη δημοσίευσή τους στο περιοδικό.

<http://library.uop.gr/magazine>

ψηφιακή Ελλάδα
Όλα είναι δυνατά
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
"Ψηφιακή Σύγκλιση"

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>Μήνυμα Συντακτικής - Επιστημονικής Επιτροπής</i>	5
---	---

Άρθρα

<i>Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνωστικά (1884-1937)</i> ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ Γιώργος	7-53
--	------

<i>Μετρήσεις 5G στην Περιφέρεια Πελοποννήσου: το έργο "ΠΑΝΔΩΡΑ"</i> ΤΣΟΥΛΟΣ Γ., ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ Γ., ΖΑΡΜΠΟΥΤΗ Δ., ΝΙΚΗΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., ΤΣΟΥΛΟΣ Β., ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ν., ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Θ., ΧΑΛΟΥΛΑΚΟΣ Ν., ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ Θ.	54-67
--	-------

<i>Du portrait classique au portrait contemporain</i> ΚΑΡΓΙΩΤΗΣ Δημήτρης	68-75
---	-------

<i>Ο ποιητής του Παλαμά</i> ΚΑΣΙΝΗΣ Κωνσταντίνος Γ.	76-82
--	-------

<i>Κωστής Παλαμάς: σχέδια μιας φιλοσοφικής ποιητικής</i> ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ Μαρίνα	83-89
--	-------

<i>Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου: σκέψεις για τη συνάρθρωση αυτοβιογραφίας και ποιητικής στον Κωστή Παλαμά</i> ΚΑΡΑΒΙΑ Τιτίκα	90-95
--	-------

<i>Πρέσβεις και πρόξενοι: πρωτεϊκές εκφάνσεις αρχαιοελληνικής κατασκοπείας</i> ΑΣΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης	96-106
--	--------

<i>Εκ των κατεδαφιστών του καταστήματος της επικουρικής ασφάλισης - Εγκύκλιος αρ. πρωτ. 274145/10-06-2022</i> ΣΙΟΥΛΗ Ζωή	107-121
---	---------

Μήνυμα Συντακτικής - Επιστημονικής Επιτροπής

Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,

Σας παρουσιάζουμε με ικανοποίηση το 2^ο τεύχος του **έβδομου τόμου** του «**Πέλοπα/Pelops**», του ηλεκτρονικού διεπιστημονικού περιοδικού του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, το οποίο αναπτύσσεται στο πλαίσιο της Πράξης: «Ηλεκτρονικές Υπηρεσίες της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου».

Ο **Πέλοπας** είναι πολυσυλλεκτικό ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης και απευθύνεται σε όλα τα μέλη της Πανεπιστημιακής Κοινότητας. Στοχεύει στη δημοσίευση (έπειτα από κρίση) πρωτότυπων άρθρων που άπτονται των θεματικών πεδίων των Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, των Επιστημών της Υγείας, του Κλάδου των Μηχανικών, της Γεωπονίας, της Τεχνολογίας και της Πληροφορικής. Καταρχάς, το περιοδικό επιδιώκει την ανάδειξη θεμάτων που διερευνούν τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Παράλληλα, καλλιεργούνται ευρύτερα δίκτυα συνεργασίας σε ερευνητικό και επιστημονικό επίπεδο εντός και εκτός Πανεπιστημίου.

Η συχνότητα έκδοσης του περιοδικού είναι εξαμηνιαία ενώ προβλέπονται έκτακτα τεύχη με ειδική θεματολογία ή αφιερώματα. Κάθε τεύχος περιέχει έξι (6) έως δέκα (10) κύρια άρθρα, βιβλιοπαρουσιάσεις αλλά και ενημερώσεις για επιστημονικές εκδηλώσεις του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Σε ειδικές περιπτώσεις, η Επιτροπή αναθέτει σε διακεκριμένους επιστήμονες του ευρύτερου ακαδημαϊκού χώρου τη δημιουργία έκτακτων τευχών με ειδική θεματολογία ή/και τους προσκαλεί ως κριτές άρθρων που έχουν υποβληθεί προς δημοσίευση.

Στο πλαίσιο αυτό, σας προσκαλούμε να υποβάλλετε **έως τις 17 Μαΐου 2024** άρθρα και ανακοινώσεις σας για το **επόμενο τεύχος** του περιοδικού που θα εκδοθεί τον Ιούλιο του 2024.

Σας ευχαριστούμε για την υποστήριξη και τη συνεργασία.

Εκ μέρους της Συντακτικής-Επιστημονικής Επιτροπής

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Εποπτείας της ΒΙΚΕΠ

Γιώργος Β. Ανδρειωμένος, Καθηγητής

Άρθρα

Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνωστικά (1884-1937)*

Γιώργος Ανδρειωμένος
Καθηγητής της Νεοελληνικής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Φιλολογίας
andreiom@uop.gr, gjb_andreiomenos@hotmail.com

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να διερευνήσει την παρουσία των Επτανήσιων λογοτεχνών στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου, από το 1884, οπότε εισήχθη η διδασκαλία των νέων ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, έως το 1937, όταν ιδρύθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και άλλαξε ριζικά ο προσανατολισμός ως προς τη συγκρότηση και διδασκαλία τέτοιων εγχειριδίων. Με τη συγκέντρωση και ταξινόμηση του συναφούς υλικού δεν θα καταδειχθούν μόνο ο βαθμός και ο τρόπος ανθολόγησης των Επτανησίων στις σελίδες τέτοιων αναγνωσμάτων, που απευθύνονταν σε μαθητές της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης της εποχής, αλλά θα ερμηνευτούν και οι κατά περίπτωση επιλογές των συντακτών, σε συνάφεια με την εκάστοτε πολιτική, εκπαιδευτική και ιστορική συγκυρία. Επιπροσθέτως, με την έρευνα αυτή θα συμπληρωθεί η εικόνα που έχουμε για το συγκεκριμένο ζήτημα, με βάση το υλικό που παρουσίασε ο γράφων σε προηγούμενο Πανιόνιο Συνέδριο και σχετιζόταν με ανάλογα εγχειρίδια της περιόδου 1937-1997.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Αναγνωστικά, Δημοτικό Σχολείο, Επτανήσιοι, 1882-1937

Doi:

* Επεξεργασμένη μορφή της ομότιτλης ανακοίνωσης η οποία παρουσιάστηκε στο ΙΒ΄ Πανιόνιο Συνέδριο, οργανωμένο από την Εταιρεία Ζακυνθινών Πολιτισμικών Ερευνών και την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων (Π.Ε. Ζακύνθου), υπό την αιγίδα της Α.Ε. της Προέδρου της Δημοκρατίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου, Ζάκυνθος, 18-21 Οκτωβρίου 2023.

Abstract

The aim of this paper is to investigate the presence of the Ionian writers in the Primary School reading books, from 1884, when the teaching of modern Greek was introduced in Secondary Education, until 1937, when the School Books Publishing Organization was founded and the orientation concerning the compilation and teaching of such textbooks changed radically. By gathering and classifying the relevant material, one can ascertain the way and the extent the Heptanesians were included in the pages of these books, addressed to the Elementary Education pupils of the time. Simultaneously, the choices of the editors of the school textbooks will be connected to the political, educational and historical context during this period. Finally, this project should be read in conjunction to an older paper of the writer, in which the presence of the Heptanesians authors in educational manuals, between 1937-1997, was discussed.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Keywords: School textbooks, Primary School, Hetanesians, 1882-1937

Η παρουσία των Επτανήσιων δημιουργών στα σχολικά αναγνώσματα για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, που καλύπτουν την εξηκονταετία 1937-1997, έχει απασχολήσει τον γράφοντα σε σειρά εργασιών του, οι οποίες έχουν ήδη δει το φως της δημοσιότητας¹. Συνέχεια, τρόπον τινά, των συμβολών αυτών αποτελεί η παρούσα έρευνα, όπου επιχειρείται να συζητηθεί η ανθολόγηση λογοτεχνών και προσωπικοτήτων που έχουν γεννηθεί ή κατάγονται από τα Ιόνια Νησιά, σε αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου τα οποία κυκλοφόρησαν κατά το διάστημα 1884-1937, ήτοι τα χρόνια που προηγούνται άμεσα του σημείου έναρξης των προαναφερθεισών επισκοπήσεων. Οι δε λόγοι επιλογής των συγκεκριμένων χρονολογιών συνδέονται με δύο κομβικού χαρακτήρα εξελίξεις στη διαδρομή της νεοελληνικής εκπαίδευσης: το 1884, ο πολύς Νικόλαος Γ. Πολίτης ανέλαβε Τμηματάρχης Μέσης Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας και από τη θέση αυτή συνέβαλε αποφασιστικά στην εισαγωγή του μαθήματος των νέων ελληνικών αρχικά στο τότε Ελληνικό Σχολείο και εν συνεχεία στο Γυμνάσιο, ενώ δύο χρόνια αργότερα ορίστηκε Γενικός Επιθεωρητής της Δημοτικής Εκπαίδευσης, συμβάλλοντας καίρια στην αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για τον νεότερο λαϊκό πολιτισμό, πρωτίστως μέσω της προτροπής του στους δασκάλους να συγκεντρώνουν λαογραφική ύλη· το 1937 συμπίπτει με την ίδρυση του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών (μετέπειτα: Διδακτικών) Βιβλίων, με αποτέλεσμα να περάσει ο έλεγχος στην αποκλειστική αρμοδιότητα και δικαιοδοσία του Κράτους, το οποίο, πλέον, δεν επέπτευε απλώς αλλά προσδιόριζε την ύλη κάθε μαθήματος μέσω της χρήσης ενός και μόνου βιβλίου ανά μάθημα και τάξη των δύο πρώτων εκπαιδευτικών βαθμίδων².

¹ Βλ. τη μονογραφία: Γιώργος Ανδρειωμένος, *Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνώσματα της τελευταίας εξηκονταετίας (1937-1997)*, Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, [2000], σσ. 162 και τις επιμέρους εργασίες του ίδιου: «Οι Επτανήσιοι λογοτέχνες στα σχολικά αναγνωστικά (1937-1997)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 7, 1997, σσ. 407-443 [πρβλ. *Πρακτικά του ΣΤ΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, τόμος τρίτος, Αθήνα: Κέντρο Μελετών Ιονίου - Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, 2002, σσ. 205-214]. «Οι Επτανήσιοι λογοτέχνες και ο Διονύσιος Σολωμός στα λογοτεχνικά αναγνώσματα για τη Μέση Εκπαίδευση (1938-1998)», *Επτανησιακά Φύλλα*, τ. Κ΄3, Ζάκυνθος, Φθινόπωρο-Χειμώνας 1999, σσ. 139-182 [πρβλ. και *Διεθνές Συμπόσιο Διονυσίου Σολωμού (1798-1857)*. [...] Πανεπιστήμιο Αθηνών, 7-10 Οκτωβρίου 1998. *Πρακτικά*, Αθήνα: Έκδοση του Συλλόγου «Οι Φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων», 2003, σσ. 29-38].

² Για την εν γένει «εκπαιδευτική διαδρομή» του μαθήματος των νέων ελληνικών στη Μέση Παιδεία βλ. κυρίως το βιβλίο: Βασίλειος Ιω. Τόγιας, *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση. Ιστορική θεώρηση (1833-1967)*. Πρώτος τόμος, Θεσσαλονίκη 1988 - δεύτερος τόμος, Θεσσαλονίκη 1990 [ΑΠΘ - ΙΝΣ (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη). Αναλυτική παρουσίαση του περιεχομένου των συναφών βιβλίων δίδεται στις εργασίες: Χρυσάνθη Κουμπάρου-Χανιώτη, *Τα σχολικά εγχειρίδια των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων στη Μέση Εκπαίδευση και η ιδεολογία τους (1917-1977)*. *Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα 2000 [ΕΚΠΑ - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα ΦΠΨ - Τομέας Παιδαγωγικής]· της ίδιας, *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα στη Μέση Εκπαίδευση. Συγγραφείς και ανθολογημένα κείμενα (1884-1977)*, Αθήνα 2003· Λάμπρος Βαρελάς, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884-2001)*. *Συνοπτική ιστορική θεώρηση και αποδελτίωση των διδακτικών εγχειριδίων*, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2007. Για τα αντίστοιχα βιβλία της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, βλ. τη σχετική καταγραφή στο: Μαρία Δημάση, *Τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου (19. και 20.)*. *Κατάλογος Έκθεσης των αναγνωστικών στο Κολλέγιο Αθηνών από τις 14 Μαΐου - 27 Μαΐου 1993 στα πλαίσια του εορτασμού των δέκα χρόνων πνευματικών δραστηριοτήτων του Συλλόγου Εκπαιδευτικών*

Κατά την εν λόγω πενήντακοντατριετία, η ελλαδική κοινωνία και, εν προεκτάσει, η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων πέρασε από διαδοχικές φάσεις και γνώρισε ουκ ολίγες περιπέτειες. Από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στον ελλαδικό κορμό (1881), την εμβληματική δεκαετία του 1880 –και την ανανέωση που αυτή έφερε σε ποικίλες όψεις της πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής δραστηριότητας–, τη χρεωκοπία του 1893, τον λεγόμενο «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τη γενικευμένη κρίση του παλαιοκομματικού συστήματος, η χώρα πέρασε σε νέα φάση μετά το κίνημα στο Γουδί (1909) και τις κυβερνήσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου, επεκτείνοντας τα εδάφη της κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1914) και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918) και ζώντας μέσα στη μέθη της «Μεγάλης Ιδέας», η οποία, ύστερα από τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922) και πληρώνοντας τις οδυνηρές συνέπειες του Εθνικού Διχασμού, κατέληξε στην Καταστροφή της Σμύρνης και στον εκπατρισμό σχεδόν του συνόλου του Μικρασιατικού Ελληνισμού (1922). Η μετά το 1922 Ελλάδα σε τίποτα δεν θα θυμίζει την πρότερη εποχή. Έχοντας σταδιακά καταφέρει όχι απλώς να υποδεχθεί αλλά και να ενσωματώσει τις εκατοντάδες χιλιάδες των Μικρασιατών προσφύγων σε μian άλλη κοινωνική πραγματικότητα, πέτυχε να εμπλουτίσει την υφιστάμενη έως τότε πραγματικότητα με νέες συνήθειες, καινούργια επαγγέλματα, άγνωστα έως τότε μουσικά ακούσματα κ.ά.π., πετυχαίνοντας, παράλληλα, ανανέωση των τρόπων γραφής και της πολιτισμικής πραγματικότητας. Η πολιτική αστάθεια και η διχαστική πολιτικοκοινωνική καθημερινότητα, ωστόσο, παρέμειναν ζωντανές σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου – όσο και αν η τελευταία διακυβέρνηση του Βενιζέλου επιχείρησε να συνεχίσει το εκσυγχρονιστικό έργο που είχε ξεκινήσει στα πριν από το 1922 χρόνια. Η απόληξη της μακράς αυτής περιόδου συνέπεσε με την εγκαθίδρυση της Μεταξικής Δικτατορίας (1936-1941) και την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ήταν αδύνατο οι προαναφερθείσες συγκυρίες να μην επηρεάσουν τα εκπαιδευτικά δρώμενα: συνεχείς απόπειρες μεταρρυθμίσεων και ψήφιση πολλών συναφών νόμων οδήγησαν την εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων κάποτε προς τη

Λειτουργών του Κολλεγίου Αθηνών (Σ.Ε.Λ.Κ.Α.), Αθήνα 1993 [ΑΠΘ - ΠΤΔΕ]: για την περίοδο του Μεσοπολέμου έως την αρχή της Μεταπολίτευσης, βλ. την «κλασική» στο είδος της συμβολή: Άννα Φραγκουδάκη, Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία, [Αθήνα:] Θεμέλιο, [1979]: για τη μεταπολεμική περίοδο ίσαμε σήμερα βλ., μεταξύ άλλων, τις έρευνες: Νικόλαος Άχλης, Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου (1954-1994). Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1996 [ΑΠΘ - ΠΤΔΕ]: Σταυρούλα Τσακανίκα, Τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου από το 1955 έως σήμερα. Διπλωματική Εργασία, Ιωάννινα 2016 [Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Σχολή Επιστημών Αγωγής - ΠΤΔΕ - ΠΜΣ «Γλώσσα και Παιδική Λογοτεχνία»]: ειδικά για τα αλφαβητήρια βλ. το βιβλίο: Ευγενία Κεφαληναίου, Νεοελληνικά Αλφαβητήρια 1871-1981, [Αθήνα:] Παρασκήνιο, [1995]: για τα αντίστοιχα βιβλία των Ελλήνων μαθητών της Πόλης βλ. την εργασία: Μαρία Γ. Δημάση-Κωνσταντινίδου, Τα ελληνόγλωσσα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου της Κωνσταντινούπολης και η εθνική και θρησκευτική ταυτότητα των Ελληνοπαίδων. Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1993 [ΑΠΘ - Θεολογική Σχολή - Τμήμα Θεολογίας] (κυκλοφόρησε και σε βιβλίο από τις εκδόσεις των Αφών Κυριακίδη, το 1996): βλ., τέλος, και τις δύο αυτοτελείς συμβολές: Ευαγγελία Κανταρτζή, Η εικόνα της γυναίκας. Διαχρονική έρευνα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1991 [Παιδαγωγικές Μελέτες και Έρευνες, 14]: της ίδιας, Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2003.

μια και κάποτε προς την άλλη κατεύθυνση³: σε γενικές γραμμές, η Στοιχειώδης Εκπαίδευση περιλάμβανε τη φοίτηση στο Δημοτικό Σχολείο, που άλλοτε εκτεινόταν σε τέσσερα χρόνια, ακολουθούμενη από την τριετή παρακολούθηση του Ελληνικού Σχολείου και την εξαετή του Γυμνασίου, και άλλοτε απαιτούσε από τους μαθητές εξαετή κύκλο μαθημάτων, ο οποίος συμπληρωνόταν από άλλα έξι χρόνια στο Γυμνάσιο. Το Γλωσσικό Ζήτημα, η Μεγάλη Ιδέα, ο εξ αυτής προερχόμενος ενθουσιώδης πατριωτισμός, η καλλιέργεια του θρησκευτικού συναισθήματος και η σημασία της οικογένειας συνδέθηκαν στενά με τη διδασκαλία στο σχολείο, στην οποία κυριαρχούσαν η καθαρεύουσα (με λιγοστές παραχωρήσεις στη δημοτική)⁴, τα εθνικοπατριωτικά ιδεώδη, η χριστιανική ευλάβεια, η εκθείαση της οικογενειακής θαλπωρής και αλληλεγγύης, η συμμόρφωση προς τους πολιτειακούς θεσμούς και τους νόμους, η αγάπη προς τη φύση, η αναγκαιότητα της φιλίας, η αξία της εργασίας και της αποταμίευσης κ.ά.π.

Την ίδια στιγμή, η Πολιτεία προσπαθούσε να συγκεράσει την ανάγκη που ένοιωθαν οι ταγοί της να ελέγχουν, όσο αυτό τους ήταν μπορετό, την ύλη των σχολικών αναγνωστικών με τη δυνατότητα της ελεύθερης αγοράς να προσφέρει στο εμπόριο εναλλακτικές προτάσεις διδακτικών βιβλίων· έτσι προκηρύσσονταν μεν διαγωνισμοί για τη σύνταξη εκπαιδευτικών εγχειριδίων (στους οποίους ετίθεντο συνήθως συγκεκριμένες προδιαγραφές) και λειτουργούσαν κριτικές επιτροπές που όριζε το Υπουργείο Παιδείας ώστε να ελέγξουν την «καταλληλότητα» των βιβλίων που θα επιλέγονταν για να διδαχθούν, αλλά παράλληλα δινόταν το κίνητρο στους τυπογράφους, εκδότες και βιβλιοπώλες της περιόδου να διαθέτουν τέτοια αναγνώσματα για κάθε μάθημα και τάξη του Δημοτικού Σχολείου καθώς και των Παρθεναγωγείων, των Αστικών, Εμπορικών και Ελληνικών Σχολείων, όπως και των Γυμνασίων. Αποτέλεσμα τούτου ήταν να εκτυπωθεί πολύ μεγάλος αριθμός σχολικών εγχειριδίων – ιδίως δε αναγνωστικών, τα οποία, ως σημειωθεί, για μεγάλο χρονικό διάστημα, λειτουργούσαν ως «πολυεργαλείο», αφού στις σελίδες τους περιλαμβάνονταν – πέρα από τα φρονηματιστικά και ηθικοδιδασκτικά πεζά και τα αντίστοιχα ποιήματα – και κείμενα που σχετιζόνταν με την ενημέρωση των μαθητών σε ποικίλα αντικείμενα (ιστορικό παρελθόν, μυθολογία, θρησκευτικά, γεωγραφία,

³ Συναγωγή εκπαιδευτικών νομοθετημάτων για τον 19ο αι. βλ. στα βιβλία: Γεώργιος Βενθύλος (Γραμματεὺς Α' τάξεως του αυτού Υπουργείου εν τω τμήματι της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως), *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως. Συνταχθέν και εκδοθέν εγκρίσει του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημ. Εκπαιδεύσεως Υπουργείου*. Υπό - [...]. 1833-1883, Εν Αθήναις: Παρά τω εκδότη Σ. Κ. Βλαστώ (Τυπογραφείον: Οδ. Νίκης 14 - Βιβλιοπωλείον: Οδ. Ερμού 58), 1884· του ίδιου, *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως. Συνταχθέν και εκδοθέν εγκρίσει του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου*. Υπό -. 1883-1887. Τόμος δεύτερος, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφίου «Ο Παλαμίδης», 1887· Ηλ. Πετρούλιας, *Η νεωτέρα παρ' ημίν Σχολική Νομοθεσία, ήτοι Συλλογή Νόμων, Βασιλικών Διαταγμάτων και Υπουργικών Αποφάσεων εις σχολικά ζητήματα αναφερομένων*. Εγκρίσει του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Υπό -. Εν Αθήναις: Παρά τω εκδότη Σπ. Κουσουλίνω (Τυπογραφείον - Βιβλιοπωλείον παρά των ναύ των Αγίων Θεοδώρων), 1898.

⁴ Ένα εντελώς ενδεικτικό συναφές εγχειρίδιο της περιόδου ήταν του δημοδιδασκάλου: Χαραλάμπους Κυριακάτου, *Γραμματική της ομιλουμένης και γραφομένης καθαρευούσης ελληνικής γλώσσης. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων εν γένει συνταχθείσα*. Κατά το τελευταίον αναλυτικόν πρόγραμμα του Υπουργείου της Παιδείας της 1ης Σεπτεμβρίου 1913, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1915.

οικονομία, γεωργία, κτηνοτροφία, περιβάλλον, επιστήμες ήταν μερικά εξ αυτών)⁵.

Όπως και νά 'χει, επρόκειτο για περίοδο έντονων ζυμώσεων και αντιπαραθέσεων, κυρίως με βάση την ύλη που εγκρινόταν από τις οικείες επιτροπές για τα αναγνωστικά, σε μιαν εποχή που κάθε παραχώρηση –όχι μόνο προς τη Δημοτική, αλλά και τη νεοελληνική λογοτεχνική δημιουργία έναντι της Αρχαίας Ελληνικής και των αγλαών εκπροσώπων της– μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί ύποπτη, αν όχι κατακριτέα και άξια να τιμωρηθεί με μαστίγωμα...⁶ Για μια περίοδο που συνεχώς αυξάνονταν τα σχολεία, μειώνονταν οι δείκτες αναλφαβητισμού⁷, καλύτερευαν διαρκώς τα εποπτικά μέσα, αλλά και που, για

⁵ Για τα ιστορικά και εκπαιδευτικά καθέκαστα της περιόδου, βλ. ενδεικτικά όσα έχουν σημειωθεί σε ανάλογες εργασίες του υπογραφομένου: Γιώργος Ανδρειωμένος, «Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και η Νεοελληνική Εκπαίδευση», *Παρνασσός*, τ. ΝΗ', 2022, σσ. 212-216· του ιδίου, «Ο Ρήγας Βελεστινλής στα σχολικά αναγνώσματα της περιόδου 1858-1937», *Παρνασσός*, τ. ΝΘ', 2023, σσ. 330-334.

⁶ Βλ. ενδεικτικά όσα σημειώνει ο Χαρίσιος Παπαμάρκος, *Τα αναγνωστικά βιβλία των μικρών Ελληνοπαίδων*. Υπό -. [...] Τόμος πρώτος, Αθήνησιν: Εκ του Τυπογραφείου των Αδελφών Περρή, 1897, σσ. 495, 498-499. Στη σ. 495: «Μόνον Φέρμποι και Μαρτζώκηδες δύνανται να είνε ξηροί “βιωτικών διδαγμάτων” συλλογείς, και μόνον Ελληνομαθείς της ποιότητος των ημετέρων κ.κ. κριτών, δύνανται, περί του Ομήρου και του Ησιόδου μάλιστα προκειμένου, να γράψωσιν: “Ο αρχαίος Ελληνικός κόσμος των καλών χρόνων επαιδεύθη, ως είνε πασίγνωστον, διά των ποιητών μάλιστα, διότι εν αυτοίς εύρισκεν ακόπως ωφέλιμα διά τον βίον διδάγματα!”». Και στις σσ. 498-499: «Αλλά θολώτατον πάντων είνε ο σκοπός, δι' όν εγράφη ενταύθα η υπέρσοφος και απηκριβωμένη αύτη ιστορική παρατήρησις του ημετέρου κ. κριτού. Εγράφη, ίνα καταδείξη ο κ. κριτής την αμάθειαν και την θόλωσιν του νου αυτού; Αλλά τούτο είνε ουχί παραπλήσιον μανία, αλλ' αυτόχρημα μανικόν. Εγράφη, ίνα ψέξη το εμόν αναγνωστικόν βιβλίον επί “γλισχρότητι της εκ των ποιημάτων πνευματικής τροφής”; Αλλά τούτο είνε έλεγχος σαφής κραιπάλης δεινής. Εγράφη, ίνα υποδηλώση την θολώς υποφαινομένην γνώμην αυτού ότι πάσα ποίησις, είτε του Ομήρου, είτε του χυδαιοτάτου πνεύματος, έχει την αυτήν παιδευτικήν δύναμιν και ότι επομένως το αναγνωστικόν βιβλίον, όπερ δεν είνε πεπληρωμένον εκ της ποιήσεως Βηλαράδων και Μαυρογιαννών και Φέρμπων και Μαρτζώκων –όπως είνε το εστεμμένον του κ. Κουρτίδου– είνε προς παιδευσιν νέων ακατάλληλον; Αλλ' ο εξομοιών τον Όμηρον και τον Ησιόδον προς τον || Μαυρογιάννη και τον Μαρτζώκη και τους τούτοις ομοίους είνε τουλάχιστον μαστιγώσεως άξιος.» Στον δε πίνακα «των καθ' ημάς ποιάν τινα σχέσιν μετά της εκπαιδεύσεως εχόντων Ελλήνων» (σσ. 605-606) μνημονεύει από τους Επτανησίους μόνο τους Α. Βαλαωρίτη, Γ. Κονιδάρη, Στ. Μαρτζώκη, Γεράσιμο Μαυρογιάννη, Ιάκωβο Πολυλά, και Σέργιο Ραφτάνη. Παρόμοιες αντιδράσεις εκδηλώθηκαν από πολλούς άλλους –περισσότερο ή λιγότερο γνωστούς– φιλόλογους και λογίους· εντελώς ενδεικτικά (κυρίως λόγω της έντασης των επιχειρημάτων που τα διαπερνά) αναφέρονται τα δημοσιεύματα του σπουδαίου γλωσσολόγου Γ.[εωργίου] Ν. Χατζηδάκι: *Απάντησις εις τους Ανωτέρους Επόπτας*. (Απόσπασμα εκ της Αθηνάς τόμ. ΛΑ'), Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1919 και *Γενηθήτω φως. Ο μαλλιρισμός εις τα Δημοτικά Σχολεία*, Εν Αθήναις: Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1920 ή του Διδάκτορος της Νομικής, Νικολάου Δ. Λεβίδη [...], *Λόγος εν των Φιλολογικώ Συλλόγω Παρνασσώ τη 25 Φεβρουαρίου 1926 έτους περί της Γλώσσης ως Ζητήματος Εθνικού*, Αθήναι: Τυπογραφείον Ιωάννου Καρανάσου (Οδός Πολυκλείτου 18 - Στοά Δαγκλή), [1926;]. Βέβαια, δεν έλειψαν και οι νηφαλιότερες αποτιμήσεις, όπως της Π. Σ. Δέλτα, *Τα αναγνωστικά μας*, Αθήνα: Τυπογραφείον «Εστία» Κ. Μάισνερ & Ν. Καργαδούρη, 1913 [Βιβλιοθήκη Εκπαιδευτικού Ομίλου, 3].

⁷ Βλ. τις παρατηρήσεις και τα στοιχεία του βιβλίου των Σ. Γ. Τζουμελέα (γενικού επιθεωρητού των ιδιωτικών και ξένων σχολείων) - Π. Δ. Παναγοπούλου (τέως επιθεωρητού δημοτικών σχολείων), *Η Εκπαίδευσή μας Στα Τελευταία 100 Χρόνια*, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Σταδίου 4), 1933· γράφουν χαρακτηριστικά στη σ. 69: «Εάν σκεφθούμε πως στα 1889 φοιτούσανε στα δημοτικά σχολεία του ελεύθερου Κράτους 96 χιλιάδες μαθηταί κι αν λάβουμε υπ' όψιν πως το Κράτος ετριπλασιάστη στον πληθυσμό, ενώ οι μαθηταί των δημοτικών σχολείων έγιναν οκταπλάσιοι, αν σκεφθούμε ακόμη πως τότε φοιτούσανε στα δημοτικά σχολεία τα 4,4%

κάποιο τουλάχιστον διάστημά της, δεν είχαν πάψει να υφίστανται μια σχετική προχειρότητα στην επιλογή του διδακτικού προσωπικού και, κυρίως, η γλίσχρο αμοιβή των δασκάλων, με αποτέλεσμα την αδιαφορία που μπορεί συχνά να επιδείκνυαν ορισμένοι από τους τελευταίους κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Με άλλα λόγια, τα βιβλία αγοράζονταν από τους μαθητές, πληρωνόταν το βιβλιόσημό τους και μεταφέρονταν στις τσάντες ή στα ταγάρια καθημερινά στο σχολείο· ωστόσο, παραμένει τουλάχιστον ασαφές κατά πόσον η ύλη που περιλαμβάνονταν σε εγχειρίδια όπως τα αναγνωστικά διδασκόταν συστηματικά και μεθοδικά σε όλες σχολικές τάξεις, ιδίως της επαρχίας (όταν διδασκόταν)...

ii

Μέσα σε ένα τέτοιο, λοιπόν, πλαίσιο, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον η εξέταση της ύλης των εγχειριδίων του Δημοτικού Σχολείου μιας τόσο εκτεταμένης χρονικά περιόδου κατά την οποία κυκλοφόρησαν πολλές δεκάδες αναγνωστικών, για κάθε τάξη, τόσο σε πρώτες εκδόσεις όσο και σε ανατυπώσεις. Η έρευνα αυτή, ωστόσο, δυσχεραίνεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν κάπου συγκεντρωμένα όλα τα αναγνωστικά που τυπώθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν στις σχολικές τάξεις. Σημαντικός αριθμός από αυτά μπορούν μεν να εντοπιστούν, ψηφιοποιημένα πλέον, στον ιστοχώρο του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής⁸, αλλά, με τα εργαλεία που παρέχει η συγκεκριμένη καταγραφή, θα πρέπει ο χρήστης να διεξέλθει το σύνολο των αναγραφών (συνολικά 6029), προκειμένου να ξεχωρίσει τα αντίστοιχα βιβλία για τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση των συγκεκριμένων χρόνων. Χώρια που είναι βέβαιο ότι μία κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη ομάδα συναφών εγχειριδίων υπάρχουν σε δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες, σε ράφια παλαιοβιβλιοπωλείων, σε συλλογές ιδιωτών κ.α. Από την άλλη, ενδεχομένως εξαιτίας των πιο πάνω παραγόντων, δεν έχει έως σήμερα σταθεί δυνατόν να εκπονηθεί ένα πρόγραμμα συστηματικής και αναλυτικής καταγραφής των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, όπως είδαμε να συμβαίνει με τα αντίστοιχα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για τη Μέση Παιδεία⁹.

Σε κάθε περίπτωση τα δεδομένα που στάθηκε δυνατόν να συγκεντρωθούν είναι μάλλον εντυπωσιακά, αφού, σε πολύ μεγάλο μέρος από τα αναγνωστικά των χρόνων που εξετάστηκαν, ανευρίσκονται πάρα πολλά κείμενα Επτανήσιων δημιουργών – Επτανησίων υπό την έννοια ότι γεννήθηκαν οι ίδιοι σε κάποιο νησί του Ιονίου Πελάγους ή η οικογένειά τους έλκει την καταγωγή από εκεί. Τα οικεία δε αριθμητικά αποτελέσματα έχουν ως ακολούθως: εκατόν έξι (106) συνολικά είναι τα αναγνωστικά στα οποία εντοπίστηκαν αποσπάσματα ή έργα λογοτεχνών από τα Επτάνησα· μάλιστα, ο αριθμός αυτός ανεβαίνει στα εκατόν έντεκα (111) συνολικά βιβλία, αν συνυπολογιστούν κάποια εγχειρίδια που περιέχουν μελοποιημένους στίχους για να τραγουδηθούν στην τάξη ή ανθολογήσεις ποιημάτων για να απαγγελθούν σε σχολικές και άλλες εορτές.

στο σύνολο των κατοίκων, ενώ σήμερα φοιτούνε τα 11,5%, πειθόμαστε χωρίς δισταγμό πως στα πενήντα χρόνια, που πέρασαν, έγινε μεγάλη πρόοδος στη Δημοτική μας εκπαίδευση και πως πλησιάζει ο χρόνος, που δεν θα υπάρχουνε πια αναλφάβητοι στην Πατρίδα μας.»

⁸ Ο οικείος ιστοχώρος είναι ο ακόλουθος: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/index.html> (επισκέψεις: 25.09.-15.10.2023).

⁹ Βλ. πιο πάνω, σημ. 2.

Ακόμη, τριάντα δύο (32) επιπλέον αναγνωστικά που μελετήθηκαν και περιλαμβάνουν κείμενα Επτανησίων αποτελούν ανατυπώσεις προηγούμενων εκδόσεων και αναπαράγουν τα ίδια ακριβώς δεδομένα. Αναλυτικότερα, η κατανομή των εγχειριδίων αυτά ανά τάξη έχει ως εξής: έξι (6) αναγνωστικά απευθύνονταν σε μαθητές της Β' Δημοτικού, δεκαεπτά (17) της Γ', είκοσι οχτώ (28) της Δ', είκοσι εννέα (29) της Ε' και είκοσι έξι (26) της ΣΤ' τάξης, ενώ πέντε (5) είναι τα λοιπά σχολικά αναγνώσματα για τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου, τα οποία περιλαμβάνουν έργα Επτανησιωτών. Στην πιο πάνω κατανομή, οι ανατυπώσεις των εντοπισθέντων βιβλίων που μελετήθηκαν, ανέρχονται σε επτά (7) για τη Β' Δημοτικού, έξι (6) για την Γ', επτά (7) για την Δ', οχτώ (8) για την Ε' και τέσσερις (4) για την ΣΤ' τάξη. Τέλος, έχει εντοπιστεί άλλη έκδοση ενός (1) ακόμη βιβλίου που αφορά τη διδασκαλία της Εθνικής Παλιγγενεσίας και απευθύνεται σε δασκάλους και μαθητές της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης. Από τους προαναφερθέντες αριθμούς οι δεκαέξι (16), ήτοι δώδεκα (12) από τα κυρίως λήμματα και τέσσερις (4) από τις ανατυπώσεις προέρχονται από την ιδιωτική συλλογή του γράφοντος.

Επίσης, ενδιαφέρον έχει η κατανομή των εγχειριδίων ανά χρονικές περιόδους στη διάρκεια των πενήντα πέντε χρόνων που ερευνήθηκαν. Πιο συγκεκριμένα, στη δεκαοχταετία 1882 (οπότε έχουμε την πρώτη εντοπισθείσα ανθολόγηση κειμένου Επτανήσιου λογοτέχνη σε σχολικά αναγνώσματα του Δημοτικού) με 1900 εντοπίστηκαν ανάλογα αποσπάσματα σε μόλις τρία (3) αναγνωστικά, στην επόμενη εικοσαετία (1901-1920) σε είκοσι επτά (27) και στα τελευταία δεκαεπτά χρόνια (1921-1937) σε ογδόντα ένα (81)· αν, μάλιστα, κατατμηθούν περατιτέρω τα έτη αυτά σε επιμέρους υποπεριόδους, προκύπτουν οι ακόλουθοι αριθμοί αναγνωσμάτων με έργα Επτανησίων: 1882-1890: δύο (2), 1891-1900: ένα (1), 1901-1910: δώδεκα (12), 1911-1920: δεκαπέντε (15), 1921-1930: είκοσι εννέα (29) και 1931-1937: πενήντα δύο (52)¹⁰. Με άλλα λόγια, παρατηρείται μια σημαντική αύξηση στην ανθολόγηση τέτοιων κειμένων προϊόντος του χρόνου.

Το συγκεντρωθέν corpus κρίνεται απόλυτα ικανοποιητικό και εξαιρετικά αντιπροσωπευτικό, σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των αναγνωστικών που τυπώθηκαν κατά την εξεταζόμενη εποχή – και, πρωτίστως, σε συνάφεια με όσα από αυτά μπορεί να προσπελάσει ο τωρινός μελετητής. Θα μπορούσε, μάλιστα, να υποστηριχθεί ότι –τηρουμένων των αναλογιών– τα βιβλία που ερευνήθηκαν καλύπτουν με επάρκεια όλες τις τάξεις της τότε Στοιχειώδους Εκπαίδευσης όπου διδάσκονταν λογοτεχνικά έργα, ήτοι, Β'-ΣΤ' του Δημοτικού Σχολείου, δεδομένου ότι στα *Αλφαβητάρια* δημοσιεύονταν άλλου είδους στίχοι και κείμενα, μιας και καλούνταν να επιτελέσουν διαφορετικό σκοπό απ' ό,τι τα αναγνωστικά των επόμενων τάξεων: να εισαγάγουν τους μαθητές στη γραφή και στην ανάγνωση.

Από την καταγραφή και εξέταση του συναφούς υλικού προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι τη μερίδα του λέοντος στις σχετικές ανθολογήσεις κατέχει η ποίηση – πώς θα μπορούσε, άλλωστε, να γίνει αλλιώς, όταν το συγκεκριμένο είδος ευδοκίμησε κατ' εξοχήν ανάμεσα στους Επτανήσιους δημιουργούς; Πράγματι, οι Επτανήσιοι λογοτέχνες και άνθρωποι των γραμμάτων

¹⁰ Ας σημειωθεί ότι στα αριθμητικά δεδομένα της παραγράφου αυτής, αλλά και σε όσα ποσοτικά στοιχεία θα παρατεθούν πιο κάτω, δεν συνυπολογίζονται οι ανατυπώσεις τέτοιων βιβλίων.

ανθολογούνται με ποιήματά τους σε διακόσιες εβδομήντα επτά (277) περιστάσεις, με εβδομήντα ένα (71) ποιήματά τους, εκεί που οι πεζογράφοι και λόγιοι εμφανίζονται εκατόν πέντε (105) φορές, με εξήντα οχτώ (68) πεζά τους.

Από τους Επτανήσιους ποιητές που ανθολογούνται στα αναγνωστικά του Δημοτικού, ο συχνότερα απαντώμενος είναι ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (ογδόντα τρεις [83] φορές, σε σαράντα εννέα [49] αναγνωστικά, με δεκαεννέα [19] ποιήματα και τέσσερα [4] αφηγήματά του)¹¹, ακολουθούμενος από τον Διονύσιο Σολωμό (ο οποίος εμφανίζεται εβδομήντα οχτώ [78] φορές, σε πενήντα τέσσερα [54] εγχειρίδια, αλλά με μόλις οχτώ [8] ποιήματα)¹². Από τους υπόλοιπους, με σημαντική συχνότητα ανιχνεύονται οι Γεράσιμος Μαρκοράς (τριάντα πέντε [35] φορές, σε είκοσι πέντε [25] αναγνώσματα, με οχτώ [8] διαφορετικά ποιήματα)¹³, Γεώργιος Μαρτινέλης (είκοσι πέντε [25] φορές, σε δεκαεννέα [19] αναγνωστικά με οχτώ [8] ποιήματά του)¹⁴ και Λορέντζος Μαβίλης [δεκαοχτώ [18] φορές, σε δεκαέξι [16] βιβλία με πέντε [5] ποιήματα)¹⁵, ενώ λιγότερα συχνά ανευρίσκονται οι Ανδρέας Κάλβος (σε δώδεκα [12] περιπτώσεις, με δύο [2] ωδές)¹⁶, Νικόλαος Ι. Ιγγλέσης (σε δέκα [10] περιστάσεις, με έξι [6] διαφορετικά ποιήματά του)¹⁷, οι αδελφοί Αντρέας και Στέφανος Μαρτζώκης (σε επτά [7] και τέσσερα [4] αναγνωστικά, αντίστοιχα, με τρία [3] συνολικά ποιήματα)¹⁸ και ο Γεώργιος Τερτσέτης (έξι [6] φορές, σε πέντε [5] βιβλία, με τέσσερα [4] διαφορετικά ποιήματά του)¹⁹. με μόνο ένα (1) ποίημά τους ανθολογούνται οι Ιούλιος Τυπάλδος (τρεις [3] φορές)²⁰, Σπ. Κονιδάρης (επίσης τρεις [3] φορές)²¹, Αντρέας Λασκαράτος (δύο [2] φορές)²², όπως άλλωστε και οι

¹¹ Βλ. αριθ. 1.1, 2.1, 2.2, 2.5, 2.6, 2.8, 2.15, 3.3, 3.5, 3.6, 3.7, 3.9, 3.10, 3.11, 3.12, 3.13, 3.23, 3.26, 4.1, 4.2, 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5, 5.6, 5.9, 5.10, 5.13, 5.18, 5.19, 5.21, 5.22, 5.23, 5.24, 5.25, 5.26, 6.1, 6.2, 6.3, 6.5 της καταγραφής που ακολουθεί, ως προς τα αναδημοσιευόμενα ποιήματα του Βαλαωρίτη. Ως προς τα πεζά του βλ. τους αριθ. 3.2, 3.5, 4.17, 4.18, 4.21, 5.7, 5.11, 5.12, 5.15, 5.22 της ίδιας καταγραφής.

¹² Βλ. αριθ. 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 2.1, 2.3, 2.8, 2.9, 2.13, 2.15, 3.3, 3.7, 3.8, 3.9, 3.12, 3.14, 3.15, 3.18, 3.21, 3.22, 3.24, 3.26, 4.2, 4.5, 4.6, 4.8, 4.13, 4.18, 4.19, 4.20, 4.22, 4.25, 4.26, 4.27, 4.28, 4.29, 5.3, 5.5, 5.6, 5.9, 5.11, 5.13, 5.15, 5.16, 5.17, 5.18, 5.21, 5.22, 5.23, 5.24, 5.26, 6.2, 6.3, 6.5 της καταγραφής που ακολουθεί. Στα σολωμικά ποιήματα δεν συγκαταριθμείται το αποδιδόμενο στον «εθνικό ποιητή» ποίημα «Εις την 25ην Μαρτίου» (αριθ. 2.8 και 6.2), το οποίο έχει γραφεί από τον Ζακυνθινό Ανδρέα Κουτούβαλη και μελοποιηθεί από τον Κερκυραίο Σπυρίδωνα Ξύνδα (ή Ξύντα).

¹³ Βλ. αριθ. 2.12, 2.16, 2.17, 3.2, 3.17, 3.18, 3.20, 3.24, 3.28, 4.4, 4.12, 4.24, 4.26, 5.4, 5.5, 5.6, 5.9, 5.10, 5.13, 5.17, 5.22, 5.23, 5.26, 6.4, 6.5 της καταγραφής που ακολουθεί.

¹⁴ Βλ. αριθ. 2.2, 2.4, 2.8, 2.10, 2.14, 3.9, 3.10, 3.12, 3.19, 3.22, 4.22, 4.23, 4.25, 4.28, 5.6, 5.23, 5.24, 5.25, 6.4 της καταγραφής που ακολουθεί.

¹⁵ Βλ. αριθ. 2.6, 3.16, 3.27, 4.6, 4.14, 4.27, 4.29, 5.5, 5.6, 5.9, 5.15, 5.18, 5.22, 5.23, 5.24, 5.25 της καταγραφής που ακολουθεί.

¹⁶ Βλ. αριθ. 1.5, 3.4, 3.5, 4.3, 4.5, 5.3, 5.8, 5.9, 5.10, 5.11, 5.14, 5.18 της καταγραφής που ακολουθεί. Ανθολογούνται οι ωδές του «Εις τον Ιερόν Λόχον» και «Ο φιλόπατρις».

¹⁷ Βλ. αριθ. 1.2, 2.2, 2.3, 2.7, 2.8, 3.3, 4.19, 5.8, 6.2, 6.5 της καταγραφής που ακολουθεί.

¹⁸ Για τον Ανδρέα Μαρτζώκη, βλ. τους αριθ. 2.6, 3.2, 3.18, 3.20, 3.28, 4.20, 4.23, όπου ανθολογείται μόνο το ποίημά του «Προσευχή στην Παναγία»· για τον Στέφανο Μαρτζώκη, βλ. αριθ. 4.6, 4.8, 5.17, 5.18, με δύο ποιήματά του («Η εξοχή» και «Καλοκαίρι», με τέσσερις [4] ανθολογήσεις το πρώτο και δύο [2] το δεύτερο).

¹⁹ Βλ. αριθ. 3.3, 3.5, 5.6, 5.10, 6.5 της ίδιας καταγραφής.

²⁰ Βλ. αριθ. 2.6, 5.9, 5.15, με ένα μόνο ποίημα («Η καταδίκη του κλέφτη»).

²¹ Βλ. αριθ. 2.2, 2.8, 3.9, με το ποίημά του «Η φιλία».

²² Βλ. αριθ. 3.18, 6.5, με το ποίημά του: «Τζιτζικας και γρύλλος».

Ε. Μαρτινέγκου²³, Μαρίνος Σιγούρος²⁴, Δ. Στάης²⁵, Σπ. Αντύπας²⁶ και Ναθ. Δομενεγίνης²⁷ (από μία [1] φορά έκαστος).

Αλλά και η ανάλογη παρουσία των Επτανήσιων πεζογράφων και λογίων κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη θα μπορούσε να θεωρηθεί. Οι συχνότερα εμφανιζόμενοι δεν είναι άλλοι από τους αγαπημένους των παιδιών Εμμανουήλ Λυκούδη (είκοσι τρεις [23] φορές, σε είκοσι ένα [21] αναγνωστικά, με δεκατρία [13] πεζά)²⁸ και Γρηγόριο Ξερόπουλο, ο οποίος, πέρα από το ότι συνέγραψε ο ίδιος αναγνωστικά²⁹, ανθολογείται επίσης σε είκοσι τρεις (23) περιστάσεις, με έντεκα (11) κείμενά του σε δεκατέσσερα (14) τέτοια βιβλία³⁰ κατά το συζητούμενο εδώ διάστημα. Ακολουθούν οι Α. Κοντομάρης (πάλι με έντεκα [11] κείμενα αλλά όλα σε ένα [1] αναγνωστικό)³¹, Χαράλαμπος Άννινος (σε εννέα [9] περιπτώσεις με πέντε [5] πεζά)³², Νίκος Καρβούνης (τρεις [3] φορές, με πέντε [5] κείμενα)³³, Σπυρίδων Ζαμπέλιος (με δύο [2] κείμενα σε έξι [6] αναγνωστικά)³⁴, Γεώργιος Κουράτος (σε [2] βιβλία με πέντε [5] πεζά)³⁵, Γεώργιος Τερτσέτης (επίσης σε δύο [2] αναγνώσματα αλλά με τρία [3] πεζά)³⁶, Α. Μάτεσης (σε τρεις [3] περιπτώσεις, με δύο [2] πεζά)³⁷, Θ. Βελλιανίτης³⁸ και Ι. Σορδίνης³⁹ (σε δύο [2] αναγνωστικά με δύο [2] κείμενα), καθώς και Σπυρίδων Δε Βιάζης⁴⁰, Ι. Ζερβός⁴¹ και Θέμος Ποταμιάνος⁴² (από μία [1] φορά ο καθένας).

Επιπροσθέτως, αξίζει να σημειωθεί ότι σε δύο (2) αναγνωστικά εμφανίζεται το ποίημα του Κωστή Παλαμά, «Τα Επτάνησα» (ή «Τα Εφτάνησα») [Από την Κέρκυρα –όνειρο μες στη χαρά του Μάη– | ώς τον Καβομαλιά...]⁴³, ενώ έξι (6) φορές γίνεται λόγος (άλλοτε εκτενέστερα και άλλοτε συνοπτικά) για τον Ιωάννη Καποδίστρια, του οποίου η μορφή φιγουράρει και σε εξώφυλλο τέτοιου βιβλίου⁴⁴. Τέλος, σε τρία (3) αντίστοιχα εγχειρίδια παρατίθενται μελοποιήσεις

²³ Βλ. αριθ. 3.16, με το ποίημα: «Ο γέρος».

²⁴ Βλ. αριθ. 3.16, με το ποίημα: *Η κολοφωτιά ένα βράδυ...*

²⁵ Βλ. αριθ. 3.16, με το ποίημα: *Μες στον κήπο δεξ πώς ξεπροβάλλει...*

²⁶ Βλ. αριθ. 2.3, με το ποίημα: «Το μαραμμένο φύλλο».

²⁷ Βλ. αριθ. 3.23, με το ποίημα: «Ακρόπολις».

²⁸ Βλ. αριθ. 3.24, 4.9, 4.10, 4.13, 4.16, 4.17, 4.18, 4.19, 4.21, 4.28, 4.29, 5.6, 5.7, 5.8, 5.11, 5.12, 5.14, 5.16, 5.17, 5.21, 5.22 της καταγραφής που ακολουθεί.

²⁹ Βλ. αριθ. 4.7, 4.11 της καταγραφής που ακολουθεί.

³⁰ Βλ. αριθ. 4.5, 4.6, 4.8, 4.14, 4.16, 4.19, 4.21, 4.23, 4.24, 5.10, 5.14, 5.17, 5.22, 5.24 της καταγραφής που ακολουθεί.

³¹ Βλ. αριθ. 5.26 της καταγραφής που ακολουθεί.

³² Βλ. αριθ. 3.1, 3.12, 4.10, 4.16, 4.21, 4.24, 5.7, 5.8, 5.22 της πιο κάτω καταγραφής.

³³ Βλ. αριθ. 4.21, 5.17, 5.22 της πιο κάτω καταγραφής.

³⁴ Βλ. αριθ. 4.19, 4.23, 5.14, 5.15, 5.17, 5.26 της πιο κάτω καταγραφής.

³⁵ Βλ. αριθ. 4.15, 5.12 της πιο κάτω καταγραφής.

³⁶ Βλ. αριθ. 5.12, 5.15 της πιο κάτω καταγραφής.

³⁷ Βλ. αριθ. 4.16, 4.24, 5.18 της πιο κάτω καταγραφής.

³⁸ Βλ. αριθ. 4.19, 5.11 τη πιο κάτω καταγραφής.

³⁹ Βλ. αριθ. 4.25, 5.20 της πιο κάτω καταγραφής.

⁴⁰ Βλ. αριθ. 5.22 της πιο κάτω καταγραφής, με το πεζό: «Η πρώτη εθνική σημαία».

⁴¹ Βλ. αριθ. 3.24 της καταγραφής που ακολουθεί, με το πεζό: «Η καταστροφή του περσικού στόλου στη Σαλαμίνα».

⁴² Βλ. αριθ. 4.28 της πιο κάτω καταγραφής, με το πεζό: «Το μπαρμπούνι».

⁴³ Βλ. αριθ. 5.10 και 5.23 της καταγραφής που ακολουθεί.

⁴⁴ Βλ. αριθ. 3.7, 3.25, 4.21, 5.11, 5.15 και 5.20 (όπου και η φωτογραφία με το άγαλμα του Κυβερνήτη στο εξώφυλλο).

ποιημάτων από τον Γ. Λαμπελέτ⁴⁵ και σε ένα (1) των Νικολάου Χαλικιόπουλου-Μάντζαρου⁴⁶ και Π. Καρρέρ⁴⁷.

Όπως θα ανέμενε κανείς, λόγω της αναγνωρισιμότητάς του αλλά και με βάση τις συγκυρίες της εξεταζόμενης περιόδου, το πλέον ανθολογημένο κείμενο της επτανησιακής γραμματείας στα τότε αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου είναι ο σολωμικός «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», ο οποίος μνημονεύεται ή ανατυπώνεται, άλλοτε με τον αυθεντικό του τίτλο και άλλοτε ως «Εθνικός Ύμνος», σαράντα (40) φορές, με παράθεση από μιας έως δεκαέξι στροφών του. Ακολουθούν με δεκαεννέα ανατυπώσεις το ποίημα του Γεράσιμου Μαρκορά «Εργασία», με δεκαπέντε «Η μάνα» του Γεωργίου Μαρτινέλη, «Η ημέρα της Λαμπρής» του Διονυσίου Σολωμού με δεκατρείς (13), «Ο Σαμουήλ» του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, το «Στην Πατρίδα» του Λορέντζου Μαβίλη και το σολωμικό επίγραμμα «Η καταστροφή των Ψαρών» (που κάποτε εμφανίζεται ως «Τα Ψαρά» και άλλοτε ως «Η δόξα των Ψαρών») με δώδεκα (12), το καθένα έντεκα (11) φορές ανθολογείται η βαλαωριτική σύνθεση «Ο Δήμος και το καριοφίλι του» (και αυτή με παραλλασσόμενους τίτλους), από οχτώ (8) φορές η καλβική ωδή «Εις τον Ιερόν Λόχον» και το ποίημα του Βαλαωρίτη «Ο βράχος και το κύμα», ενώ σε επτά (7) περιπτώσεις τυπώνονται στίχοι από τα ποιήματα «Στη μητέρα Ελλάδα» και «Η φυγή» του ίδιου δημιουργού, καθώς και «Η προσευχή στην Παναγία» του Ανδρέα Μαρτζώκη· τέλος, σε έξι (6) αναγνωστικά βρίσκουμε στίχους από την αφιερωμένη στον Γρηγόριο Ε' σύνθεση του Βαλαωρίτη και σε τέσσερα (4) το στιχούργημα του ίδιου «Νάνι νάνι», τη σολωμική «Πρωτομαγιά», όπως και το ποίημα του Στέφανου Μαρτζώκη «Η εξοχή», με τα υπόλοιπα ποιητικά κείμενα των Επτανήσιων λογοτεχνών να αναδημοσιεύονται σε αντίστοιχα εγχειρίδια από μία (1) έως τρεις (3) φορές το καθένα.

Σαφώς μικρότερη είναι η συχνότητα με την οποία ανθολογούνται στα σχολικά αναγνωστικά συγκεκριμένα αποσπάσματα ή σύντομα πεζά των δημιουργών που κατάγονται από τα Επτάνησα: για παράδειγμα, οι περιγραφές του Εμμανουήλ Λυκούδη που αναφέρονται στο Πήλιο ανατυπώνονται, σε διαφορετικές εκδοχές και με ποικίλους τίτλους, επτά (7) φορές, το διηγηματάκια του ίδιου «Ο λαγός» και «Οι πτερωτοί μετανάστες» αναδημοσιεύονται από έξι (6) φορές και από πέντε (5) οι αναφορές του Γρηγορίου Ξενόπουλου στην Αθήνα και στον ναό του Ολυμπίου Διός επί Αδριανού και στα χαρμόσινα συναισθήματα που φέρνει ο Μάιος. Ακόμη, σε τρεις (3) περιπτώσεις περιλαμβάνονται σε αναγνωστικά οι περιγραφές της Αγίας Λαύρας από τον Χαράλαμπο Άννινο και της μονής του Οσίου Λουκά από τον Εμμανουήλ Λυκούδη, όπως και το διήγημα του ίδιου «Ο μαρασμός», τα σύντομα πεζά του Ξενόπουλου «Φωλεά χελιδόνων» και «Πλούτος και ευτυχία», καθώς και τα ιστορικά αφηγήματα του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου που σχετίζονται με την τελευταία λειτουργία πριν από την άλωση της Πόλης και την εκεί δεύτερη Ανάσταση κατά το 1454. Τα υπόλοιπα δε πεζά Επτανησίων που περιέχονται σε αντίστοιχα αναγνώσματα ανθολογούνται από μία (1) έως δύο (2) φορές το καθένα.

⁴⁵ Βλ. τους αριθ. 2.9, 2.11 και 3.21 της καταγραφής που ακολουθεί.

⁴⁶ Βλ. αριθ. 6.3 της πιο κάτω καταγραφής.

⁴⁷ Βλ. στο ίδιο.

iii

Ποια συμπεράσματα, λοιπόν, μπορούν να εξαχθούν από όσα δεδομένα παρατέθηκαν ανωτέρω; Πρώτ' απ' όλα, κρίνεται απόλυτα φυσιολογικό, όπως ήδη σημειώθηκε, η ανθολογημένη επτανησιακή ποίηση να υπερτερεί καταφανώς (πάνω από δύομισυ φορές) της αντίστοιχης πεζογραφικής παραγωγής· και τούτο όχι μόνο επειδή στα Επτάνησα οι ποιητικές συνθέσεις ευδοκίμησαν περισσότερο από ό,τι η πεζογραφία, αλλά και γιατί –για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα– τα ποιήματα τρίτων ήταν αυτά που συμπλήρωναν την ποικίλη ύλη που συνήθως συνέγραφαν οι ίδιοι οι συντάκτες των αναγνωστικών. Προϊόντος του χρόνου, αυξήθηκαν μεν οι ανθολογήσεις σύντομων διηγημάτων, αφηγήσεων και εν γένει πεζών των Επτανησίων, αλλά όχι σε τέτοιον αριθμό ώστε να συγκριθούν με τους αριθμούς των ποιημάτων τους (που, άλλωστε, καταλάμβαναν πολύ μικρότερο χώρο σε τυπωμένες σελίδες σε σύγκριση με τα πεζά τους, με αποτέλεσμα να καθίσταται ευκολότερη η συμπερίληψη μεγαλύτερου αριθμού στιχουργημάτων απ' ό,τι πεζογραφημάτων τους στα αναγνωστικά).

Αλλά και τα ονόματα των Επτανησίων δημιουργών στα οποία δόθηκε προτεραιότητα κατά τις σχετικές ανθολογήσεις από τους συντάκτες των σχολικών αναγνωσμάτων του Δημοτικού Σχολείου, κάθε άλλο παρά τυχαία θα μπορούσαν να θεωρηθούν. Τόσο η επιλογή του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη όσο και εκείνη του Διονυσίου Σολωμού ή του Ανδρέα Κάλβου ήταν απολύτως ασφαλής για τα δεδομένα της περιόδου: και οι τρεις είχαν αναγορευτεί ή θεωρηθεί –με τον έναν ή τον άλλον τρόπο– «εθνικοί ποιητές», τα ποιήματά τους απαγγέλλονταν ή διαβάζονταν σε ποικίλες περιστάσεις και, κυρίως, η γραφή τους και η θεματολογία των περισσότερων έργων τους ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες του τότε μαθητικού κοινού και συμβάδιζαν με την «πατριωτική» γραμμή που ακολουθείτο στη διαπαιδαγώγηση των Ελληνοπαίδων: ποιήματα, μεταξύ άλλων, όπως ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (που ήδη είχε καθιερωθεί ως ο εθνικός ύμνος της Ελλάδας), η «Καταστροφή των Ψαρών», «Ο Σαμουήλ», «Ο Δήμος και το καριοφίλι του», «Η φυγή», «Στον ανδριάντα του Γρηγορίου Ε'» και «Εις τον Ιερόν Λόχον» παρέπεμπαν απευθείας στην Ελληνική Επανάσταση, το κατ' εξοχήν «εθνικό» γεγονός της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και, το δίχως άλλο, τόνωναν το πατριωτικό συναίσθημα των μικρών μαθητών – συνοδευόμενα, μάλιστα από άλλες αντίστοιχες επτανησιακές (και μη) ποιητικές καταθέσεις, όπως η βαλαωριτική «Στη μητέρα Ελλάδα» και η μαβιλική «Στην Πατρίδα». Με τον ίδιο τρόπο, στην καλλιέργεια της μνήμης του ένδοξου βυζαντινού παρελθόντος και της επακόλουθης αναμονής για τυχόν αποκατάστασή του (σε νέα, βέβαια, συμφραζόμενα) συντελούσαν και αφηγήσεις όπως του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου για την τελευταία λειτουργία στην Αγία Σοφιά ή τη δεύτερη ανάσταση όσων ορθοδόξων απέμειναν στην Πόλη μετά την άλωσή της, ενώ προς την κατεύθυνση της υπόμνησης της ομορφιάς και της αίγλης των Αθηνών κινείτο η εκτεταμένη αναφορά του Γρηγορίου Ξενόπουλου στην ιστορία και τη χωροταξία της πόλης κατά τα χρόνια του Αδριανού. Τέλος, περιγραφές μονών ξεχωριστής ιστορικής σημασίας, όπως αυτές του Οσίου Λουκά και της Αγίας Λαύρας, πέρα από τη σκιαγράφιση των χώρων, έρχονταν να θυμίσουν τη συμβολή της εκκλησίας στα εθνικά δρώμενα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής.

Κοντά στο πατριωτικό φρόνημα των μαθητών, ωστόσο, υπήρχε και μια σειρά από άλλες προϋποθέσεις που έπρεπε να ικανοποιηθούν, σύμφωνα με τα κοινωνικοπολιτικά και εκπαιδευτικά συνυφαινόμενα της περιόδου: η προσήκουσα θρησκευτική ευλάβεια και η αγάπη προς την οικογένεια (και ιδίως προς το πρόσωπο της μητέρας) ήταν, ενδεχομένως, κάποιες από τις σημαντικότερες εξ αυτών – ώστε να δικαιώνεται το περίφημο «δόγμα» της περιόδου (αλλά και κατοπινότερων εποχών), που διαπέρασε την ελληνική κοινωνία: *Πατρίς - Θρησκεία - Οικογένεια*. Έτσι, κάθε άλλο παρά ξενίζουν επανειλημμένες επιλογές επτανησιακών κειμένων όπως «Η προσευχή στην Παναγία» του Ανδρέα Μαρτζώκη και «Η μάνα» του Γεωργίου Μαρτινέλη. Επιπροσθέτως, η εξύμνηση της εργασίας, η αναζήτηση μιας ευτυχισμένης παρά πλούσιας ζωής και η καλλιέργεια της αγάπης προς το (ελληνικό, πρωτίστως) φυσικό περιβάλλον αποτελούν άλλες τρεις ανάγκες που καλούνται να καλύψουν οι συντάκτες των σχολικών εγχειριδίων των συζητούμενων χρόνων, μέσα από τις επιλογές τους, ώστε να συμβαδίσουν με τις διακηρύξεις των τότε εκπαιδευτικών πολιτικών· έτσι, γίνεται εύκολα κατανοητό γιατί «Η εργασία» του Γεράσιμου Μαρκορά, ο ξενοπουλικός «Πλούτος και ευτυχία», «Η εξοχή» του Στέφανου Μαρτζώκη ή οι συμπαθητικές περιγραφές του ταξιδιού των αποδημητικών πουλιών, του λαγού, των χελιδονιών, των φυσικών καλλονών του Πηλίου και άλλων τόπων από τους Εμμανουήλ Λυκούδη, Γρηγόριο Ξερόπουλο, Χαράλαμπο Άννινο κ.ά. ανθολογήθηκαν κάμποσες φορές στα τότε αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου.

Αξίζει, επίσης, να παρατηρηθεί ότι η ανθολόγηση των πιο πάνω κειμένων βαίνει αυξανόμενη όχι μόνο προϊόντος του χρόνου, αλλά και καθώς ανεβαίνουν οι μαθητές τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου. Κάτι τέτοιο μπορεί να κατανοηθεί ευκολότερα, αν ληφθεί υπόψιν ότι, αφενός μεν, σε μιαν εποχή κυριαρχίας της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής και της καθαρεύουσας, πήρε αρκετό χρόνο η καθιέρωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας (επομένως και των Επτανήσιων εκπροσώπων της) στα σχολικά αναγνώσματα, αφετέρου δε, η προσληπτική ικανότητα των λογοτεχνικών κειμένων –και ιδίως των ποιητικών– από τους μικρούς αναγνώστες καλυτερεύει καθώς αυτοί μεγαλώνουν.

Δεν θα ήταν σκόπιμο, φυσικά, να γίνει λόγος, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, για το κατά πόσο οι ανθολόγοι σεβάστηκαν τη βούληση των Επτανήσιων συγγραφέων κατά τη συμπερίληψη των κειμένων τους στα συζητούμενα σχολικά αναγνώσματα· και τούτο, γιατί πρώτιστος, κατά τα φαινόμενα, στόχος των πρώτων δεν ήταν η πιστή φιλολογική αναπαραγωγή των γραπτών που ανθολογούσαν, αλλά η προσαρμογή τους στις επιταγές της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής, στους όρους των σχετικών διαγωνισμών που προκηρύσσονταν από το Υπουργείο Παιδείας και, επομένως, στις αναμονές των κριτών που ορίζονταν αρμοδίως για να εγκρίνουν ή να απορρίψουν τα συγκεκριμένα εγχειρίδια. Έτσι, βλέπει κανείς να αλλάζουν οι τίτλοι των έργων, να επιλέγονται από αυτά στροφές, στίχοι, ή αποσπάσματα που ανταποκρίνονταν στους στόχους των ανθολόγων, να διασκευάζονται τα κείμενα όχι μόνο ως προς τη γλώσσα αλλά και ως προς το περιεχόμενο, ώστε να τηρούνται οι γλωσσικές και κειμενικές προδιαγραφές που είχαν τεθεί από την Πολιτεία κ.τ.ό.

Σε κάθε περίπτωση, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, όπως εκτέθηκαν πιο πάνω αλλά και περιγράφονται αναλυτικά στην καταγραφή που ακολουθεί, δεν παύουν να έχουν το ενδιαφέρον τους και να καταδεικνύουν τη

σημασία της πνευματικής παρακαταθήκης των Ιόνιων Νησιών, αφού πλήθος επτανησιακής καταγωγής λογοτεχνών και ανθρώπων των γραμμάτων, με πληθώρα κειμένων τους δίδουν το παρών στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου που ερευνήθηκαν. Θα ήταν δε ευχής έργον η έρευνα αυτή να συμπληρωθεί από αντίστοιχη αναζήτηση στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για τη Μέση Παιδεία της ίδιας περιόδου ώστε να σταθεί δυνατή η συνολικότερη αποτίμηση και ερμηνεία της παρουσίας των Επτανησίων στα σχολικά αναγνώσματα των δύο πρώτων βαθμίδων της νεοελληνικής εκπαίδευσης στην κρίσιμη αυτή πεντηκονταπενταετία.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ ΑΝΑ ΤΑΞΗ

ΤΑΞΗ	ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ	ΑΝΑΤΥΠΩΣΕΙΣ
Β' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	6	7
Γ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	17	6
Δ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	28	7
Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	29	8
ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	26	4
	106	32
ΛΟΙΠΑ	5	
ΣΥΝΟΛΟ	111	32

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΑΝΑ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΣΥΧΝΟΤΕΡΑ ΑΠΑΝΤΩΜΕΝΟΙ ΕΠΤΑΝΗΣΙΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

ΚΟΡΥΦΑΙΟΙ ΕΠΤΑΝΗΣΙΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ		ΕΜΦΑΝΙΣΕΙΣ
Αριστοτέλης Βαλαωρίτης		83
Διονύσιος Σολωμός		78
Γεράσιμος Μαρκοράς		35
Γεώργιος Μαρτινέλης		25
Λορέντζος Μαβίλης		18
Ανδρέας Κάλβος		12
Νικόλαος Ι. Ιγγλέσης		10

ΣΥΧΝΟΤΕΡΑ ΑΠΑΝΤΩΜΕΝΟΙ ΕΠΤΑΝΗΣΙΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΙ

ΚΟΡΥΦΑΙΟΙ ΕΠΤΑΝΗΣΙΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ & ΛΟΓΙΟΙ		ΕΜΦΑΝΙΣΕΙΣ
Εμμανουήλ Λυκούδης		23
Γρηγόριος Ξενόπουλος		23
Α. Κοντομάρης		11
Χαράλαμπος Άννινος		9
Νίκος Καρβούνης		3

ΣΥΧΝΟΤΕΡΑ ΑΝΘΟΛΟΓΟΥΜΕΝΑ ΕΡΓΑ

ΚΟΡΥΦΑΙΕΣ ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΕΙΣ	ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ	ΕΜΦΑΝΙΣΕΙΣ
Ύμνος εις την Ελευθερίαν	Διονύσιος Σολωμός	40
Εργασία	Γεράσιμος Μαρκοράς	15
Η μάνα	Γεώργιος Μαρτινέλης	13
Η ημέρα της Λαμπρής	Διονύσιος Σολωμός	13
Ο Σαμουήλ	Αριστοτέλης Βαλαωρίτης	12
Στην Πατρίδα	Λορέντζος Μαβίλης	12
Η καταστροφή των Ψαρών	Διονύσιος Σολωμός	12
Ο Δήμος και το καριοφίλι του	Αριστοτέλης Βαλαωρίτης	11
Εις τον Ιερών Λόχον	Ανδρέας Κάλβος	8
Ο βράχος και το κύμα	Αριστοτέλης Βαλαωρίτης	8

ΠΗΓΕΣ

Αναγνωστικά Δημοτικού Σχολείου

1. Β' Δημοτικού

1.1. Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της δευτέρας τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμῷ των Διδακτικῶν Βιβλίων διά την πενταετίαν 1901-1906. Υπό - . [...] Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 44), 1905 [Δευτέρα Τάξις].

[Στις σσ. 95-97: Αριστ. Βαλαωρίτης, «6ο. Νάνι-νάνι» [Αγγελοκάμωτο παιδί, | πέσε 'ς την αγκαλιά μου...] (επτά τρίστιχες, μία πεντάστιχη και μία οχτάστιχη στροφή, όλες ομοιοκατάληκτες)· στις σσ. 97-98: του ιδίου, «Νανάρισμα» [Φύσ', αγεράκι δροσερό, | μέσ' 'ς των δενδρών τα φύλλα...] (πέντε επτάστιχες στροφές και μία τετράστιχη, όλες ομοιοκατάληκτες)· στην ενότητα: «I'. Φιλοσοργία των γονέων». Τα αυτά ακριβώς δεδομένα και στα ακόλουθα βιβλία: **i.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά την δευτέραν τάξιν των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως*. Μετά εικόνων. Έκδοσις ὄλως νέα, Εν Κωνσταντινουπόλει: Βιβλιοπωλεία Δεπάστα - Σφυρά - Γεράρδου, 1912 [αριθ. 2], στις σσ. 125-126 και 126-127, αντίστοιχα και **ii.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της δευτέρας τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμῷ των Διδακτικῶν Βιβλίων διά την πενταετίαν 1901-1906. Υπό - . [...] Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Εν οδῷ Σταδίου 44), 1914 [Δευτέρα Τάξις], σσ. 95-97 και 97-98, αντίστοιχα.]

1.2. Π. Π. Οικονόμου (Διευθυντού Διδασκαλείου), *Ροβινσών Κρούσος*. Εγκεκριμένος υπό του Υπουργείου της Παιδείας επί πενταετίαν. Προς χρήσιν των Δημοτικῶν Σχολείων αμφοτέρων των φύλων. Υπό -. Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46, Μέγαρον Αρσακείου), 1915 [Έτος Σχολικό Δεύτερον].

[Στις σσ. 135-136: Ν. Ιγγλέσης, «Το ρυάκι» [Τρέχα, φίλεργον ρυάκι, | τρέχα, πήγαινε ταχύ...] (πέντε πεντάστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές).]

1.3. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Οι τρεις φίλοι. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού*. Ενεκρίθη κατά την υπ' αριθ. 26245 (17 Οκτωβρίου 1917) κοινοποίησιν του Υπουργείου της Παιδείας. Τιμάται Δρ. 1.75. Έκδοση Α'. Αθήναι: Εκδοτικόν Γραφείον (Ζωοδόχου Πηγής 11), 1917 [Αποκλειστική πώλησις της πρώτης εκδόσεως Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου)].

[Στις σσ. 104-106, στην ενότητα: «25 Μαρτίου», καθώς αναφέρεται, μέσα σε ένα μεγαλοϊδεατικό πλαίσιο, στον εορτασμό, στη σημασία και στο μήνυμα της διπλά σημαντικής αυτής επετείου για τον ελληνισμό, περιγράφει στην υποενότητα «Πώς γιορτάσαμε την εθνική μας γιορτή στο έρημο νησί μας» (σσ. 105-106), τον τρόπο που τρία «εξόριστα ελληνόπουλα» ύψωσαν την ελληνική σημαία στην είσοδο της σπηλιάς τους, στόλισαν την πόρτα με λουλούδια και δάφνες και ξεκίνησαν να τραγουδούν μεγαλόφωνα τον εθνικό ύμνο, παραθέτοντας, μάλιστα, στη σ. 106, τις τέσσερις πρώτες στροφές του. Πρβλ. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Οι τρεις φίλοι. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού*. Έκδοση 6. Διορθωμένη, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1923, σσ. 120-121, όπου η ενότητα: «57. Πώς γιορτάσαμε την εθνική μας γιορτή στο έρημο νησί μας», με τις τέσσερις πρώτες στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν».]

1.4. Γρ. Ξενόπουλου - Γ. Κονιδάρη, *Ο καλός δρόμος. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού*. Έκδοση 5, Αθήναι: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 44), 1926.

[Στη σ. 175, παρατίθεται το ποίημα του Διονυσίου Σολωμού, «9. Γαλήνη», με τον ποιητή να αναγράφεται μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου. Το ίδιο ακριβώς τετράστιχο και στα τομίδια: **i.** Γρ. Ξενόπουλου - Γ. Κονιδάρη, *Ο καλός δρόμος. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού*. Έκδοση 8η. Εικονογράφηση Α. Βώττη. Αριθ. εγκριτ. αποφάσεως 39602/130090 - 27/7/32, Εν Αθήναις:

Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (οδός Σταδίου 46Α), 1932, σ. 170, και ii. Γρ. Ξενοπούλου - Γ. Κονιδάρη, *Ο καλός δρόμος. Αναγνωστικόν Β΄ Δημοτικού*. Έκδοσις 1η. Εικονογράφησις Α. Βώττη. Αριθ. εγκριτ. αποφάσεως 51231/51232 - 20/8/34. Αντίτυπα 7.000, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (οδός Σταδίου 46α), 1934, σ. 161, με το όνομα του δημιουργού να αναφέρεται, αυτές τις φορές, και αμέσως μετά το ποίημα.]

1.5. Ρ. Ιμβριώτου - Δ. Δεληπέτρου - Δ. Δούκα, *Ο κόσμος του παιδιού. Αναγνωστικό για την Β΄ τάξη του Δημοτικού*. Εικονογράφηση Γ. Στερή. Έκδοση τρίτη. Εγκρ. αποφ. αριθ. 39602/13082 - ημερομ. 28 Ιουλίου 1932, Αθήναι: Εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (Σταδίου 52), 1933.

[Στις σσ. 63-66, στην ενότητα «Η γειτονιά του σχολείου» (63), μαθαίνουμε ότι (κάθε άλλο παρά τυχαία) το σχολείο των μαθητών βρισκόταν στο τετράγωνο που περιστοιχιζόταν από τις οδούς Σολωμού (στα βόρεια), Κρυστάλλη (δυτικά), Κάλβου (νότια) και Βαλαωρίτη (στα ανατολικά), περιλαμβάνοντας, μάλιστα, στην επόμενη ενότητα («Το συνεργείο», σσ. 63-66) και συναφές σχέδιο (σ. 64). Τα ίδια ακριβώς δεδομένα μπορεί να τα εντοπίσει κανείς και στο βιβλίο: Ρ. Ιμβριώτου - Δ. Δεληπέτρου - Δ. Δούκα, *Ο κόσμος του παιδιού. Αναγνωστικό για τη Β΄ τάξη του Δημοτικού*. Εικονογράφηση Γ. Στερή. Έκδοση τέταρτη (αριθ. αντιτύπων 20.000). Εγκρ. αποφ. αριθ. 39602/13082 - ημερομ. 28 Ιουλίου 1932, Αθήναι: Εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (Σταδίου 52), 1933, σσ. 77-78 (με το σχέδιο στη σ. 78).]

1.6. Σπυρ. Ματάλα, *Τα καλά παιδιά. Αναγνωστικόν Β΄ Δημοτικού*. Εγκεκριμένον διά την τετραετίαν 1934-38. Έκδοσις πρώτη (αντίτυπα 19000). Αριθ. εγκριτικής αποφ. 51231, 51232 / 20-8-34, Αθήναι: Εκδότης Α. Ι. Ράλλης (Ευριπίδου 6), 1934.

[Στις σσ. 103-104, στην ενότητα «Εθνική Εορτή», αναφορά στη διπλή σημασία της συγκεκριμένης επετείου και στον τρόπο που εορτάστηκε από τους μαθητές, οι οποίοι, στο τέλος, κρατώντας ελληνικές σημαιούλες, περιφέρονταν στους δρόμους ψάλλοντας τον εθνικό ύμνο (του οποίου παρατίθενται οι δύο πρώτες στροφές στη σ. 104), με τον κόσμο να χειροκροτά «με μάτια βουρκωμένα από χαρά». Τα ίδια ακριβώς δεδομένα υπάρχουν και στο βιβλίο: Σπύρου Ματάλα, *Τα καλά παιδιά. Αναγνωστικόν Β΄ Δημοτικού*. Εγκεκριμένον διά την τετραετίαν 1934-38. Έκδοσις τετάρτη (αντίτυπα 15000). Αριθ. εγκριτικής αποφ. 51231, 51232 / 20-8-34, Αθήναι: Εκδότης Α. Ι. Ράλλης (Ευριπίδου 6), 1935, σσ. 132-133 (:133).]

2. Γ΄ Δημοτικού

2.1. Π. Π. Οικονόμου, *Οδύσσεια. Μετά παραρτήματος ποιημάτων*. Εγκριθείσα αύθις υπό του Υπουργείου της Παιδείας επί πενταετίαν (1901-1906). Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων. Υπό -. [...], Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Ανέστη Κωνσταντινίδου», 1903 [Τρίτον Σχολικόν Έτος].

[Στη σ. 124: [Δ.] Σολωμός, «4. Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (οι οχτώ πρώτες στροφές του ποιήματος): στις σσ. 125-128: Αρ. Βαλαωρίτης, «6. Ο ασπασμός προς την μητέρα Ελλάδα» [Ανοιξε, μάννα μας γλυκειά, την άφθαρτη καρδιά σου...] (ποίημα έξι στροφών σε ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, δεκατεσσάρων, δώδεκα, είκοσι, δεκατεσσάρων, οχτώ και δεκαεννέα στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 133-135: Αρ. Βαλαωρίτης, «13. Ο βράχος και το κύμα» [«Μέριασε, βράχε, να διαβώ», το κύμ' ανδρειωμένο...] (ποίημα πέντε στροφών σε ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, επτά, δεκατριών, είκοσι τριών, εννέα και οχτώ στίχων, αντίστοιχα). Τα αυτά ακριβώς δεδομένα και στον τόμο: Π. Π. Οικονόμου, *Οδύσσεια. Μετά παραρτήματος ποιημάτων*. Εγκριθείσα αύθις υπό του Υπουργείου της Παιδείας επί πενταετίαν (1901-1906). Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων. Υπό -. [...], Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Ανέστη Κωνσταντινίδου», 1904 [Τρίτον Σχολικόν Έτος].]

2.2. Αλεξάνδρου Γ. Μακρυναίου (Δημοδιδασκάλου), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά την Γ΄ τάξιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκριθέν εν τω τελευταίω διαγωνισμώ διά την πενταετίαν 1905-1910. Εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι» Ιωάν. Ν. Σιδέρη (Οδός Ερμού 15), 1905.

[Στη σ. 48: Σ. Κονιδάρης, «43. Η φιλία» [*Η φιλία είναι θεία | θλίψεως παραμυθία...*] (δώδεκα ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 71-72: Ν. Γ. Ιγγλέσης, «65. Το απολεσθέν νόμισμα» [*Ποτέ δεν απαντήσατε, παιδιά, καμμιά φτωχούλα...*] (επτά ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 91-93: Γ. Μαρτινέλης, «79. Ο διακονιάρης» [*Λυπηρό, να ιδής εμπρός σου | ένα γέροντ' ασπρομάλλη...*] (δέκα ομοιοκατάληκτες πεντάστιχες στροφές)· στις σσ. 105-106: Αριστ. Βαλαωρίτης, «86. Προς την μητέρα Ελλάδα» [*Άνοιξε, μάνα μας γλυκειά, την άφθαρτη καρδιά σου...*] (δύο στροφές σε ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, έξι και οχτώ στίχων, αντίστοιχα).]

2.3. Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της τρίτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμῷ των Διδακτικῶν Βιβλίων διά την πενταετίαν 1901-1906. Υπό -. [...] Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 44), 1905 [Τρίτη Τάξις].

[Στη σ. 20: Σπ. Αντύπας, «19. Το μαραμμένο φύλλο» [*Φύλλο κίτρινο, χλωμό, | Φύλλο μαραμμένο...*] (ποίημα σε τρεις ομοιοκατάληκτες στροφές, επτά, επτά και τριών στίχων, αντίστοιχα) - στην ενότητα: «Β'. Υπερηφάνεια και μετριοφροσύνη»· στη σ. 65: Ν. Ι. Ιγγλέσης, «52. Ιδού το έαρ ήλθεν» [*Ιδού το έαρ ήλθεν! Η λάλος χελιδών | την φωλεάν της πάλιν εις στέγην την ζητεί...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές) - στην ενότητα: «Ε'. Οκηρία και φιλεργία»· στις σσ. 91-92: Δ. Σολωμός, «67. Ο θάνατος της ορφανής» [*Ύψος μου, θυμάσαι, κόρη μου, την ώμορφη παιδούλα...*] (είκοσι οχτώ ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) - στην ενότητα: «Η'. Πίστις και αφοσίωσις». Τα ίδια δεδομένα ανευρίσκονται και στους ακόλουθους τόμους: **i.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της τρίτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμῷ των διδακτικῶν βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911. Υπό -. [...] Εν Αθήναις: Εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (εν οδῷ Σταδίου 44), 1914 [Τρίτη Τάξις] και **ii.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της τρίτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμῷ των Διδακτικῶν Βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911. Υπό -. [...] Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (οδός Σταδίου 44), 1915 [Τρίτη Τάξις]· μόνη διαφορά είναι ότι, και στα δύο αυτά βιβλία, το ποίημα του Ν. Ι. Ιγγλέση δίνεται σε δεκαέξι ομοιοκατάληκτους συνεχόμενους στίχους.]

2.4. Μιχαήλ Κ. Σακελλαρόπουλου (Διευθυντή του εν Επτανήσω Διδασκαλείου), *Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Γ' τάξεως των Δημοτικῶν Σχολείων*. Εγκεκριμένον διά την πενταετίαν 1904-1909. Έκδοσις εβδόμη. Εκδότης Μιχαήλ Γ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Μιχαήλ Ι. Σαλίβερου (Οδός Σταδίου 30), 1908.

[Στις σσ. 29-30: Γ. Μαρτινέλης, «21. Εις τα Ελληνόπαιδα» [*Της Ελλάδος αγόρια, π' ακόμη | σας βαραίνει πολύ το βιβλίον...*] (σε τέσσερις ομοιοκατάληκτες εξάστιχες στροφές).]

2.5. Βλάσιου Σκορδέλη, *Αναγνωσματάριον τρίτης τάξεως*, Εν Αθήναις: Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Δ. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1911.

[Στη σελίδα τίτλου: Βλάσιου Σκορδέλη, *Αναγνωσματάριον της τρίτης τάξεως των Δημοτικῶν Σχολείων*. Έκδοσις 25η, Εν Αθήναις: Τυπογραφείον Ε. Κρανιωτάκη (Οδός Αρσάκη 2), 1916. Στις σσ. 60-61: Αρ. Βαλαωρίτης, «48. Το γλυκοχάραγμα» [*Κρυφά το γλυκοχάραγμα προβαίνει από την Πίνδο...*] (δεκαεπτά ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 74-75: Αρ. Βαλαωρίτης, «59. Ο Δήμος και το καρυοφύλλι του» [*Εγέρασα, μωρέ παιδιά: πενήντα χρόνους κλέφτης...*] (τριάντα τρεις ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στη σ. 96: Αρ. Βαλαωρίτης, «75. Προς την μητέρα Ελλάδα» [*Άνοιξε μάνα μας γλυκειά, την άφθαρτη καρδιά σου...*] (δεκατρείς ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι).]

2.6. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Τα δύο βασιλόπουλα*. Υπό -. *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Μετά καλλιγραφικῶν υποδειγμάτων ληφθέντων εκ του Β' εκλεχθέντος Αναγνωσματαρίου του Δημοσθένους Ανδρεάδου. Προς χρήσιν των μαθητών της Τρίτης Τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Εγκριθέν κατά τον Νόμον

ΓΣΑ΄ διά την τετραετίαν, Εν Αθήναις: Καταστήματα Μιχαήλ Μαντζεβελάκη, 1914[;].

[Στις σσ. 92-93, στην ενότητα: «Τί εδίδασκεν η Αυγή να ζητούν από την Παναγία τα παιδάκια», παρατίθεται ποίημα του Ανδρέα Μαρτζώκη [Γλυκύ του κόσμου στήριγμα, | Αθάνατη Μαρία,...] (οχτώ οχτάστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στις σσ. 94-95, όπου η ενότητα: «Πώς τα παιδάκια και το βασιλόπουλον τραγουδούν κατά την άνοιξιν τα κάλλη της Πατρίδος μας», εμφανίζεται το τελευταίο να «τραγουδεί μέσα εις την πρωινήν σιωπήν» την ελληνική ομορφιά με το ποίημα του Λ. Μαβίλη: Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου, ήλιος αλλού δεν λάμπει! (σ. 95, δύο στροφές, οχτώ και τεσσάρων, αντίστοιχα, ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων)· στις σσ. 118-120, όπου η ενότητα: «Το νανούρισμα», εμφανίζεται το βασιλόπουλο να θέλγεται στο άκουσμα του αντίστοιχου ποιήματος του Αρ. Βαλαωρίτη [Φύσ' αγεράκι δροσερό | Μέσ' στων δενδρών τα φύλλα...], το οποίο παρατίθεται σε πέντε επτάστιχες στροφές· στις σσ. 136-137, στην ενότητα: «Τί ωνειρεύθη το Βασιλόπουλον διά τον διδάσκαλόν του», παρατίθενται στίχοι του Ιουλίου Τυπάλδου [Έχετε γεια, ψηλά βουνά και κρυσταλλένιες βρύσες,...] (δεκαοχτώ ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι από το ποίημα «Η καταδίκη του κλέφτη».)]

2.7. Δημητρίου Ν. Νικολαΐδου (Διευθυντού του εν Αθήναις Γου πλήρους Δημ. Σχολείου), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων επί μίαν πενταετίαν. Έκδοσις τρίτη, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1914.

[Στη σ. 80: Νικόλαος Ιγγλέσης, «64. Μυς και λέων» [Κάτω σε δένδρου τον κορμό κοιμώτανε λιοντάρι,...] (τρεις εξάστιχες στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων).]

2.8. Αλεξάνδρου Γ. Μακρυναίου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά την Γ΄ τάξιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκεκριμένον υπό του Υπουργείου της Παιδείας. Έκδοσις πέμπτη (επιδιωρθωμένη), Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1915.

[Στη σ. 59: Σ. Κονιδάρης, «44. Η φιλία» [Η φιλία είναι θεία | θλίψεως παραμυθία...] (δώδεκα ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 104-105: Ν. Γ. Ιγγλέσης, «73. Το απολεσθέν νόμισμα» [Ποτέ δεν απαντήσατε, παιδιά, καμμιά φτωχοπούλα,...] (επτά ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 124-126: Γ. Μαρτινέλης, «86. Ο διακονιάρης» [Λυπηρό, να ιδής εμπρός σου | ένα γέροντ' ασπρομάλλη...] (δέκα ομοιοκατάληκτες πεντάστιχες στροφές)· στις σσ. 134-135: Αριστ. Βαλαωρίτης, «92. Προς την μητέρα Ελλάδα» [Άνοιξε, μάνα μας γλυκειά, την άφθαρτη καρδιά σου...] (δύο στροφές σε ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, έξι και οχτώ στίχων, αντίστοιχα)· στη σ. 146: Διονύσιος Σολωμός, «98. Εις την 25ην Μαρτίου» [Ώσαν την σπίθα κρυμμένη 'ς τη στάχτη | Εκρυβόταν για μας 'λευθεριά,...] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές, αποδιδόμενες από τον Μακρυναίο στον Σολωμό, ενώ στην πραγματικότητα έχουν γραφεί από τον Ζακύνθιο Ανδρέα Κουτούβαλη και έχουν μελοποιηθεί από τον Κερκυραίο μουσουργό Σπυρίδωνα Ξύνδα (ή Ξύντα)).]

2.9. Ζαχαρία Λ. Παπαντωνίου, *Τα ψηλά βουνά*. Συντακτική Επιτροπή: Δ. Ανδρεάδης, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδης. Εικόνες Π. Ρούμπου - σχέδια Ζ. Παπαντωνίου. *Αναγνωστικό Γ΄ Δημοτικού*. Έκδ. 1. Εγκριτ. απόφ. αριθ. 40120 / 21 Οκτ. 1918 - άδεια κυκλοφ. 236 / 21 Δεκ. 1918, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, 1918 [Αναγνωστικά Κράτους].

[Στις σσ. 176-177: [Δ. Σολωμού], «7. Η Ξανθούλα» (έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· το όνομα του ποιητή αναφέρεται μόνο στα περιεχόμενα. Βλ. και τους τόμους: i. Ζαχαρία Λ. Παπαντωνίου, *Τα ψηλά βουνά*. Συντακτική Επιτροπή: Δ. Ανδρεάδης, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδης. Εικόνες Π. Ρούμπου - σχέδια Ζ. Παπαντωνίου. *Αναγνωστικό Γ΄ Δημοτικού*. Έκδ. 2. Εγκριτ. απόφ. αριθ. 40120 / 21 Οκτ. 1918 - άδεια κυκλοφ. 39139 / 29 Σεπτ. 1919, Αθήναι 1919 [Αναγνωστικά Κράτους], σσ. 176-177, όπου «Η Ξανθούλα» και 179-180, όπου παρτιτούρα για πιάνο με το ποίημα «Τσιριτρό», σε στίχους του Ζαχαρία Παπαντωνίου και

μουσική του Γ. Λαμπελέτ· **ii.** Ζαχαρία Λ. Παπαντωνίου, *Τα ψηλά βουνά. Αναγνωστικό της Γ' Δημοτικού*. Συντακτική Επιτροπή του Κράτους (1918) Δ. Ανδρεάδης, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδης. Έκδ. 4η, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, 1929, σσ. 174-175, όπου «Η Ξανθούλα»· στις σσ. 177-180, παρτιτούρα για πιάνο με το ποίημα «Τσιριτρό», σε στίχους Ζ. Παπαντωνίου και μουσική Γ. Λαμπελέτ.]

2.10. Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδη (άλλοτε επιθ. δημ. σχολείων), *Οδύσσεια. Διασκευή. Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού*. Έκδοση 2, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1925.

[Στη σ. 218: Γ. Μαρτινέλλης, «11. Η μάνα» [*«Μάνα» κράζει το παιδάκι, | «μάνα» ο γιός και «μάνα» ο γέρος...*] (έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· το ίδιο ποίημα μπορεί να αναζητηθεί και στα βιβλία: **i.** Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδη (άλλοτε επιθ. δημ. σχολείων), *Οδύσσεια (διασκευή). Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού*. Έκδοση 7η. Αντίτυπα 15.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 39625 / 13107 - 28 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (οδός Αλθαίας 4), 1933, σσ. 216-217 (ως § 10) και **ii.** Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδη (άλλοτε επιθ. δημ. σχολείων), *Οδύσσεια (διασκευή). Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού*. Έκδοση 8η. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231 / 51232 - 20 Αυγούστου 1934, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (οδός Αλθαίας 4), 1934, σσ. 216-217 (και πάλι ως § 10).]

2.11. Α. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Σκόρπια Λουλούδια. Αναγνωστικό της Τρίτης Δημοτικού*. Πρώτη έκδοση, Αθήνα: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 44), 1927.

[Στις σσ. 179-180: παρτιτούρα με το ποίημα «Τσιριτρό», σε ποίηση του Ζαχαρία Παπαντωνίου και μουσική του Γ. Λαμπελέτ.]

2.12. Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ρ. Ιμβριώτου, *Η ζωή του παιδιού. Αναγνωστικό για την Γ' τάξη του Δημοτικού*. Εικονογράφηση Γ. Στέρη. Έκδοση πρώτη. Εγκρ. αποφ. αριθ. 39625/13116 - ημερομ. 28 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (Σταδίου 52), 1932.

[Στη σ. 13: Γεράσιμος Μαρκοράς, «Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη· | με το πρώτο της πουλί...*] (έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα). Τα ίδια ακριβώς δεδομένα και στο βιβλίο: Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ρ. Ιμβριώτου, *Η ζωή του παιδιού. Αναγνωστικό για την Γ' τάξη του Δημοτικού*. Εικονογράφηση Γ. Στέρη. Έκδοση δεύτερη. Εγκρ. αποφ. αριθ. 39625/13116 - ημερομ. 28 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (Σταδίου 52), 1932.]

2.13. Γ. Κονιδάρη - Γ. Καλαρά, *Οδύσσεια. Αναγνωστικό Τρίτης Δημοτικού*. Έκδοση πρώτη 1933. Αντίτυπα 15.000. Εγκριτική απόφαση αριθ. 41473 / 10 Αυγούστου 1933, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α) 1933.

[Στη σ. 201: [Δ. Σολωμού], «19. Εθνικός Ύμνος» (οι πρώτες έξι στροφές από τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν»)· το όνομα του ποιητή αναφέρεται μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου.]

2.14. Νικ. Σ. Γκινόπουλου (Καθηγητού) - Γ. Βασιλείου (Δημοδιδασκάλου), *Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού. Οδύσσεια*. Έκδοση Α'. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231, 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1934.

[Στη σ. 230: [Γ. Μαρτινέλλης], «5. Η μάνα» [*Μάνα κράζει το παιδάκι, | μάνα ο γιός και μάνα ο γέρος...*] (έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα - δεν αναγράφεται πουθενά το όνομα του ποιητή).]

2.15. Γ. Κονιδάρη - Γ. Καλαρά, *Οδύσσεια. Αναγνωστικόν Τρίτης Δημοτικού*. Έκδοσις δευτέρα 1934. Αντίτυπα 8.000. Αριθ. εγκριτικής αποφάσεως 51231, 51232 / 20-8-34, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46α), 1934.

[Στις σσ. 47-48: [Α. Βαλαωρίτη], «28. Αγάπη στην Πατρίδα» [*Δεν είναι διαβατάρικο πουλί, που για μια μέρα...*] (έξι ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι) - το όνομα του ποιητή αναφέρεται

Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνωστικά (1884-1937)

μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου: στη σ. 200: [Δ. Σολωμός], «128. Ο Εθνικός Ύμνος» (οι πρώτες τέσσερις στροφές από τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν») – το όνομα του δημιουργού δεν αναφέρεται ούτε στο κυρίως σώμα, ούτε στα περιεχόμενα.]

2.16. Δ. Δεληπέτρου - Αθ. Παπαϊωάννου, *Το Αναγνωστικό μου. Τρίτης Δημοτικού*. Έκδοση πρώτη 1936. Αντίτυπα 40.000. Εικόνες Τ. Καλμούχου. Αριθ. εγκριτικής αποφάσεως 50163 / 10 Ιουλίου 1936, Αθήναι: Έκδοση και Τύπος Οίκου Μιχαήλ Ι. Σαλίβερου Α.Ε. (Σταδίου 14), [1936].

[Στη σ. 83: Γ. Μαρκοράς, «Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (τέσσερα ομοιοκατάληκτα τετράστιχα).]

2.17. Ευάγγελου Πανέτσου - Ελένης Σαμίου, *Η Δάφνη. Αναγνωστικό για την Γ' τάξη του Δημοτικού*. Έκδ. Ε'. Αριθ. Εγκρ. Αποφ. 51231, 51232 / 20-8-34. Αντίτυπα 8000, [Αθήνα:] Εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (Σταδίου 52), 1936.

[Στη σ. 11: Γ. Μαρκοράς, «6. Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (δύο ομοιοκατάληκτα τετράστιχα).]

3. Δ' Δημοτικού

3.1. Γ. Ι. Κούζου και Ι. Α. Ιλλίδου (διδασκάλων εν τη εν Γαλατά αστική των αρρένων σχολή), τη φιλική συμπράξει Δ. Γ. Μοστράτου, *Αναγνωστικόν μετ' εικονογραφιών. Προς χρήσιν των εν τοις Δημοτικοίς και Αστικοίς Σχολείοις διδασκομένων αρρένων τε και θηλέων*, υπό -. Έκδοσις δευτέρα μετερρυθμισμένη. Αδεία του υπουργείου της δημοσίας Εκπαιδεύσεως, [Αθήναι:] Εκδίδεται υπό των καταστημάτων Ανδρέου Κορομηλά, [1884] [Έτος Σχολικόν Δ'].

[Στις σσ. 138-139: Χαράλ. Άννινος, «79. Ο φάρος» [*Μυκάται ο ωκεανός· ο κεραυνός ενσκήπτει...*] (πέντε στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων, πέντε καθαρευουσιάνικων στίχων έκαστη).]

3.2. Μιχαήλ Κ. Σακελλαρόπουλου (Διευθυντού του εν Επτανήσω Διδασκαλείου), *Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Εκδότης Μιχαήλ Γ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Μιχαήλ Ι. Σαλίβερου, 1899.

[Στις σσ. 6-8: Ανδρέας Μαρτζώκης «3. Προσευχή προς την Παναγίαν» [*Γλυκό του κόσμου στήριγμα, | Αθάνατη Μαρία,...*] (σε εννέα ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές): στις σσ. 28-30: Γ. Μαρκοράς, «10. Η αληθινή ευτυχία» [*Απ' το Άργος ξεκινάει | Πριν η αυγή ταστέρια σβύση...*] (και πάλι σε εννέα ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές): στις σσ. 83-84: Α. Βαλαωρίτης, «29. Μία σελίς της Ελληνικής Επαναστάσεως» (αφήγημα που αναφέρεται στην πολιορκία της Ακροπόλεως από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και στην απόφαση των Ελλήνων να προμηθεύσουν με βόλια τους Οθωμανούς, προκειμένου να προστατέψουν την καταστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα στην οποία θα προέβαιναν συστηματικότερα οι Τούρκοι για να βγάλουν το μολύβι που στήριζε τις αρχαίες κολώνες και να κατασκευάσουν πυρομαχικά): στις σσ. 179-181: Γ. Μαρκοράς, «71. Ο Μάρτης» [*Μια χήρα, 'που ολόκληρο | Τον άγριο χειμώνα...*] (σε είκοσι έξι ομοιοκατάληκτες επτάστιχες στροφές).]

3.3. Νικολάου Ι. Βραχνού (Καθηγητού του εν Πειραιεί Γυμνασίου), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά την Δ' τάξιν των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων επί πενταετίαν. Έκδοσις τρίτη βελτίων. Εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι» Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Ερμού 15), 1904.

[Στις σσ. 35-36: Ν. Ιγγλέσης, «23. Ο κεκρυμμένος θησαυρός» [*Ένας, παιδί μου, αμπελοργός | με μάτι αποσταμένο...*] (έξι ομοιοκατάληκτες πεντάστιχες στροφές): στις σσ. 36-38: Ανωνύμως, «25. Η Ζάκυνθος (περιγραφή)» (σύντομο πεζό για την τοπιογραφία, τα προϊόντα, την ιστορία και σημαντικές προσωπικότητες του νησιού, όπως ο Φώσκολος και ο Σολωμός, από τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» του οποίου παρατίθενται η δεύτερη, τρίτη και τέταρτη στροφή, συνεχίζοντας

αμέσως μετά: «Ο ποιητής των “μνημάτων” και ο ποιητής της “ελευθερίας” γεννηθέντες ενταύθα είναι οι αντιπρόσωποι της ποιητικής μεγαλοφυΐας των δύο εθνών, του Ιταλικού και του Ελληνικού, άτινα έχουνι τοσαύτην ομοιότητα. Εν τη ατμοσφαίρα, ήτις περιβάλλει την Ζάκυνθον, περιύπταται μέχρι σήμερον το πνεύμα των δύο εξόχων ποιητών. Εξ όλων των λαών της Ανατολής ο λαός της Ζακύνθου είναι ο υπέρ πάντα άλλον έχων ανεπτυγμένον το αίσθημα της μουσικής»· στις σσ. 79-81: Γ. Τερτσέτης, «47. Μονόλογος Σωκράτους» [*Πού ήμουνα; τί είδα; θείο τραγούδι | θαρρώ πως ήτο τόνειρόν μου. – Ακόμη...*] (εξήντα εννέα ανομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 156-159: Σ. [αντί Α.] Βαλαωρίτης, «Η φυγή» [*Τ' άλογο, τ' άλογο, Ομέρ Βρυώνη | το Σούλι εχούμησε και μας πλακώνει...*] (έξι στροφές, είκοσι, δεκαέξι, δεκαέξι, δεκαέξι και είκοσι δύο ομοιοκατάληκτων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 176-180: Αρ. Βαλαωρίτης, «89. Ο Σαμουήλ» [*Καλόγερε τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' 'ς το Κιούγγι...*] (τέσσερις στροφές, τριάντα εννέα, δεκαέξι, πενήντα ενός και τριάντα ανομοιοκατάληκτων, ως επί το πλείστον, στίχων, αντίστοιχα).]

3.4. Π. Π. Οικονόμου (π. γενικού επιθεωρητού, διευθυντού διδασκαλείου Αθηνών, διοργανωτού και γενικού επιθεωρητού της εκπαιδύσεως Κρήτης), *Αναγνώσματα καθ' Ηρόδοτον*. Εγκριθέντα άυθις υπό του Υπουργείου επί πενταετίαν (1903-1908). Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων αρρένων και θηλέων, υπό -. [...] Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1904 [Τετάρτη τάξις δημοτ. σχολείων αρρένων και θηλέων].

[Στις σσ. 191-192: Ανδρέας Κάλβος, «Εις τον ιερόν λόχον» [*Ας μη βρέξη ποτέ | το σύννεφον...*] (δέκα στροφές τοποθετημένες κατά λογάδην και όχι με την πεντάστιχη κάλβεια μορφή).]

3.5. Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριο. Διά τους μαθητάς της Τετάρτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911, υπό -. [...] Εν Αθήναις: εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 44), 1906 [Τετάρτη Τάξις].

[Στις σσ. 61-63: Αρ. Βαλαωρίτης, «13. Η Σκλάββα» [*Άνοιξε τα φτερούγια σου, | άχολο περιστέρι...*] (εννέα ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στις σσ. 65-66: «47. Αθανάσιος Διάκος (Κατά τον Αριστοτέλην Βαλαωρίτην)» (σύντομο πεζό αναφερόμενο στον ηρωικό αγώνα και στον μαρτυρικό θάνατο του Αθανασίου Διάκου)· στις σσ. 68-69: «49. Ο Σαμουήλ (Κατά τον Αριστοτέλην Βαλαωρίτη, Μνημόσυνα)» (σύντομο πεζό αναφερόμενο στην αντίσταση και στο ηρωικό τέλος του ιερομονάχου Σαμουήλ και των Σουλιωτών συναγωνιστών του, στο Κούγκι)· στις σσ. 69-74: Αρ. Βαλαωρίτης, «50. Ο Σαμουήλ» [*Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' 'ς το Κούγκι...*] (δέκα στροφές, έξι, δύο, επτά, εννέα, τριών, έξι, έξι, τριών, δέκα και τριών ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα, στις σσ. 69-71, ακολουθούμενες από την ενότητα «Η δέησις» [σσ. 71-74: *Πατέρα μου, σ' εδούλεψα | πιστά σαράντα χρόνια...*], των εννέα ομοιοκατάληκτων επτάστιχων στροφών, και τέσσερις ακόμα στροφές των επτά, τεσσάρων, δύο και εννέα ανομοιοκατάληκτων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 90-91: Ανδρ. Κάλβος, «58. Εις τον ιερόν λόχον» [*Ας μη βρέξη ποτέ | το σύννεφον, και ο άνεμος...*] (δέκα στροφές στο γνωστό μετρικό σύστημα του ποιητή των Ωδών)· στις σσ. 127-129: Γ. Τερτσέτης, «73. Μονόλογος Σωκράτους» [*Πού ήμουνα; τί είδα; θείο τραγούδι | θαρρώ πως ήτο τόνειρό μου. – Ακόμη...*] (εξήντα εννέα ανομοιοκατάληκτοι στίχοι). Τα αυτά δεδομένα και στα βιβλία: **i.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της Τετάρτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911, υπό -. [...] Εν Αθήναις: εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (εν οδώ Σταδίου 44), 1914 [Τετάρτη Τάξις], στις ίδιες σελίδες· **ii.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της Τετάρτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911, υπό -. [...] Εν Αθήναις: εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (οδός Σταδίου 44), 1915 [Τετάρτη Τάξις], στις ίδιες σελίδες· **iii.** Χαρίσιου Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Εγκεκριμένον διά τους μαθητάς και μαθητριάς της Τετάρτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως*. [...] Τιμάται μετά του βιβλιοσήμου δρ. 4.20, Εν Αθήναις: εκδότης: Ιωάν. Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 44), 1921, σσ. 61-63, 65-66, 68-70, 70-74, 90-91, 127-129, αντίστοιχα.]

3.6. Σ. Δάλλα - Ε. Παντελάκι - Κ. Παπακωνσταντίνου - Χ. Παπαμάρκου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Τετάρτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Αποτελεσθέν υπό της Αης Κριτικής Επιτροπείας των Διδακτικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου εκ των υπ' αυτής εγκριθέντων αναγνωσματαρίων, των -, -, - και -, εν Αθήναις: Εκδότης Ανδρ. Β. Πάσχας, 1910. [Στις σσ. 83-85: «§ 29. Πώς η ορφανή Ευφροσύνη περιποιείται τους μικρούς αυτής αδελφούς» (αφήγημα στο οποίο γίνεται αναφορά στις οικογενειακές φροντίδες της μικρής Ευφροσύνης, η οποία, αποκοιμίζοντας την αδελφή της Αναστασία, ψάλλει «γλυκέως το ακόλουθον άσμα, το οποίον έμαθεν εν τω σχολείω»: Αγγελοκάμωτο παιδί, | πέσε 'ς την αγκαλιά μου,..., το οποίο καταλαμβάνει στη σ. 85 τέσσερις τριστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές (πρόκειται, σύμφωνα με τον πίνακα περιεχομένων για ποίημα του Α. Βαλαωρίτου - εν προκειμένω πρόκειται για στίχους από το ποίημα «Νάνι νάνι» περιλαμβανόμενο στα *Μνημόσυνα*.)]

3.7. Θεοδώρου Αποστολοπούλου, *Ο Έλλην Πολίτης. Αναγνωστικόν της Τετάρτης Τάξεως των Δημοτ. Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Εγκριθέν εις δύο διαγωνισμούς ως το άριστον πάντων. Ασυγκρίτως υπέρτερον των του μονοπωλείου βιβλίων*, υπό -, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημ. «Αγής Αθηνών» Θ. Αποστολοπούλου, [1914:] - [Στο άνω μέρος: Τετάρτης Τάξεως. Εγκριθέν πάλιν τω 1914.]

[Στη σ. 41, και στις §§ 5-6, αναφορά στην πρόταση στον Ιωάννη Καποδίστρια να «δεχθή την αρχηγίαν της Φιλικής Εταιρείας», κάτι που αρνήθηκε «κατ' εκείνον τον χρόνον», ως «Υπουργός του Αυτοκράτορος της Ρωσίας»· στη σ. 44, στην § 12, αναφερόμενος στον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', μνημονεύει τον ανδριάντα του στα Προπύλαια του ΕΚΠΑ, καταλήγοντας: «ο δε εθνικός ημών ποιητής Αριστοτέλης Βαλαωρίτης απήγγειλε τότε θαυμάσιον ποίημα προς τον ανδριάντα, το οποίον ήρχιζεν ως εξής: Πώς μας θωρείς ακίνητος;... Πού τρέχει ο λογισμός σου; | Τα φτερωτά σου όνειρα;...», με την ακόλουθη σημ. 1: «Βλέπε “Απόλλωνά” Θ. Αποστολοπούλου σελ. 50 και “Ηρόδοτον” ίδιου σελ. 154»· στη σ. 119, ενότητα «*5. Ιστορία του πολιτεύματος της νεωτέρας Ελλάδος», §§ 2-3, αναφέρεται επιγραμματικά στη διακυβέρνηση του Ι. Καποδίστρια και στο τί συνέβη μετά τη δολοφονία του· τέλος, στη σ. 160, στην ενότητα «Η εορτή της σημαίας», περιγράφει το τελετουργικό που ακολουθείτο τότε από διδασκάλους και μαθητές, παραθέτοντας στο τέλος τις δύο πρώτες στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν».]

3.8. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Ο νέος γεωργός*, υπό -. *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον προς χρήσιν των μαθητών της Τετάρτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Εγκριθέν κατά τον Νόμον ΓΣΑ' διά την τετραετίαν 1914-1918, [Αθήναι:] Καταστήματα Μιχαήλ Μαντζεβελάκη [1914:].

[Στις σσ. 45-46: «Τί εδίδαξεν ο διδάσκαλος της Άννας εις το πρώτον μάθημα» (αφηγηματάκι στο οποίο ο δάσκαλος αναφέρεται στο αρχαιοελληνικό παρελθόν, στο μήνυμα του Χριστιανισμού και στην αγάπη για την πατρίδα: «Πίστις και Πατρίς! Αι δύο αύται λέξεις συμβολίζουν τας δύο μεγάλας ιδέας υπέρ των οποίων επολέμησαν και ηνδραγάθησαν οι Έλληνες» (σ. 46)· στο τέλος του μαθήματος «εγείρονται όλοι και ψάλλουν τον ωραίον μας εθνικόν ύμνον», παραθέτοντας παράλληλα η συγγραφέας τις δύο πρώτες στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» - σ. 46). Πρβλ. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Ο νέος γεωργός. Αναγνωστικόν Τετάρτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Ενεκρίθη διά το σχολικόν έτος 1923-1924 και εξής. Έκδοσις τετάρτη, Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος Δ. & Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1923, σσ. 58-60, όπου η ίδια ενότητα (με τις δύο πρώτες στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» στη σ. 60).]

3.9. Μιχαήλ Ι. Ρώτη (Διευθυντού του ΙΘ' Δημ. Σχολείου Αθηνών - Διδάκτορος της Νομικής), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Έκδοσις τετάρτη 1914. Εκδότης Κ. Σ. Παρασκευόπουλος, Εν Αθήναις (οδός Ευριπίδου 6) - Εν Τριπόλει (Κεντρική Πλατεία), Αθήναι: Τύποις Ηλία Παπαπαύλου (έναντι Υπουργείου Ναυτικών), [1914].

[Στη σ. 4: Α. Βαλαωρίτης, «2. Νάνι-νάνι» [Φύσ' αγεράκι δροσερό | μέσ' των δενδρών τα φύλλα...] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες επτάστιχες στροφές)· στη σ. 5: Γ. Μαρτινέλης, «4. Η μήτηρ» [Μάνα,

κράζει το παιδάκι, | μάννα ο νειός και μάννα ο γέρος,...] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στη σ. 62: Αριστ. Βαλαωρίτης, «75. Προς την μητέρα Ελλάδα» [Άνοιξε, μάννα μας γλυκειά, την άφθαρτη καρδιά σου,...] (οχτώ ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι): στη σ. 78: Σ. Κονιδάρης, «91. Η φιλία» [Η φιλία είναι θεία | θλίψεως παραμυθία,...] (τέσσερις τριςτιχες ομοιοκατάληκτες στροφές): στη σ. 121: [Δ.] Σολωμός, «Η Δόξα» [Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | Περπατώντας η Δόξα μονάχη...] (όπου το γνωστό σολωμικό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα): στη σ. 148: [Δ.] Σολωμός, «136. Εθνικός Ύμνος» (όπου οι τέσσερις πρώτες στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν».)

3.10. Αλεξάνδρου Γ. Μακρυναίου, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά την Δ' τάξιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκεκριμένον υπό του Υπουργείου της Παιδείας. Έκδοσις πέμπτη επιδιωρθωμένη, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1915.

[Στις σσ. 19-20: Γ. Μαρτινέλης, «Η μάννα» [Μάννα, κράζει το παιδάκι, | μάννα ο νιός και μάννα ο γέρος,...] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στις σσ. 134-138: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Σαμουήλ» [Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' 'ς το Κούγγι;...] (τέσσερις στροφές, τριάντα εννέα, δεκαέξι, πενήντα ενός και είκοσι εννέα ανομοιοκατάληκτων και ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων): τέλος, στη σ. 140: Α. Βαλαωρίτης, «Το Σούλι» [Βλέπεις εκείνο το βουνό που στέκει 'σα φοβέρα...] (τριάντα ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι).]

3.11. Γεωργίου Κονιδάρη - Γεωργίου Καλαρά, *Ανθοδέσμη. Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Τετάρτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911, Αθήνησι: Τύποις Επαμειν. Α. Ζαγκούρογλου (Οδός Σατωβριάνδου 4), 1916.

[Στις σσ. 13-14: Α. Βαλαωρίτης, «8. Το άλογο» [Τάλογο! τάλογο! Ομέρ Βρυώνη, | το Σούλι χούμησε και μας πλακώνει...] (δεκαοχτώ ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι): στις σσ. 132-134: Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «71. Η προσευχή του Διάκου» [Αναίβα, Μητρο, 'ς του βουνού κατάκορφα τη ράχη...] (σε δύο ενότητες των είκοσι και σαράντα πέντε ανομοιοκατάληκτων και ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα).]

3.12. Μιλτιάδου Ι. Βρατσάνου (Διδάκτορος της φιλοσοφίας και παιδαγωγικής του εν Λειψία Πανεπιστημίου και άλλοτε Διευθυντού του εν Αθήναις Διδασκαλείου), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Εγκριθέν συμφώνως τω Νόμω 2678. Διά το Σχολικόν Έτος 1921-1922 και εξής, Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος Δ. & Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1921.

[Στη σ. 17: Γεωργίου Μαρτινέλη, «12. Αρματωλοί και Κλέφτες» [Ούτε πουλάκι ορέγεται 'ς τη δούλη γη να ψάλη...] (σε τρεις στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων, τεσσάρων, τεσσάρων και έξι στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 81-82: Γεωργίου Μαρτινέλη, «80. Η μάννα» [Μάννα, κράζει το παιδάκι | μάννα ο νειός και μάννα ο γέρος,...] (σε οχτώ ομοιοκατάληκτα τετράστιχα): στη σ. 103: Αριστοτέλους Βαλαωρίτου, «103. Τα Γιάννινα και ο Αλή-πασάς» [Επέσανε τα Γιάννινα σιγά να κοιμηθούνε...] (παρατίθενται δεκατέσσερις συνολικά στίχοι - από το ποίημα «Η κυρά Φροσύνη», Άσμα πρώτον - Το μυστήριο): στη σ. 123: Χαραλάμπους Αννίνου, «125. Ο Φάρος» [Μυκάται ο ωκεανός· ο κεραυνός ενσκήπτει...] (τρεις στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων, δεκαπέντε, πέντε και πέντε στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 138-140, οι ενότητες: «143. Η καταστροφή των Ψαρών» (138-139) και «144. Οι Ψαριανοί εκδικούνται» (139-140), με τη δεύτερη να ολοκληρώνεται με την παράθεση του συναφούς σολωμικού ποιήματος [Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη...] (έξι ομοιοκατάληκτων στίχων): στη σ. 140: Γεωργίου Μαρτινέλη, «145. Ο Κανάρης» [Όλα εφαινόταν φοβερά του εχθρού μέσ' στην γαλήνη...] (σε τρεις στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων, τεσσάρων, επτά και τριών στίχων, αντίστοιχα): στη σ. 142: Γεωργίου Μαρτινέλη, «148. Το Μεσολόγγι» [Ω πολεμάρχοι και ιερείς και γέροι δοξασμένοι,...] (και πάλι σε τρεις στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων, τεσσάρων, επτά και τριών στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 145-146: Γεωργίου Μαρτινέλη, «152. Ο Καραϊσκάκης» (σε τρεις

στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων, τεσσάρων, τεσσάρων, τριών και τριών στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 166-167: Αριστοτέλους Βαλαωρίτου, «172. Εικοστή πέμπτη Μαρτίου. Ευαγγελισμός - Ελληνισμός» [*Με μιας ανοίγει ο ουρανός, τα σύγνεφα μεριάζουν,...*] (σε δύο στροφές ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων -πλην του τελευταίου, που είναι επτασύλλαβος-, δεκαέξι στίχων έκαστη).]

3.13. Π. Π. Οικονόμου, *Αναγνώσματα καθ' Ηρόδοτον. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Εγκριθέν κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του 1921. Εκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερους, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Μιχαήλ Ι. Σαλίβερους, 1921.

[Στις σσ. 223-224: Αρ. Βαλαωρίτης, «26. Ο Βράχος και το Κύμα» [*Μέργιασε, βράχε, να διαβώ, το κύμ' ανδρειωμένο...*] (εξήντα ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι).]

3.14. Α. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Στα παλιά χρόνια. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*, [Αθήνα:] εκδότης: Ι. Κολλάρους (Σταδίου 44), 1925.

[Στη σ. 238: Δ. Σολωμού, «109. Ύμνος στην ελευθερία» (παρατίθενται οι δύο πρώτες στροφές). Τα ίδια ακριβώς δεδομένα και στο βιβλίο: Α. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Στα παλιά χρόνια. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Έκδοση 6, Αθήνα: εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρους & Σία - Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» (Σταδίου 44), 1926.]

3.15. Δ. Ανδρεάδη & Π. Παπαχριστοδούλου, *Ο φάρος του χωριού. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Έκδοση 3. Τιμή δρ. 17.40. Υπουργ. απόφ. 55.583 / 30-9-26, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Δ. και Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1926.

[Στις σσ. 216-218: «§ 106. Δοξασμένοι καιροί!» (όπου σε τρεις αριθμημένες ενότητες περιγράφεται η ανάμνηση του Πέτρου Ανέζη από την ενθουσιώδη ατμόσφαιρα κατά την επιστράτευση του 1912, στο πλαίσιο της οποίας ακούγονται «όλοι μαζί να τραγουδούν τον εθνικό μας ύμνο» (σ. 217), με παράλληλη παράθεση της πρώτης στροφής από τον σολωμικό «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» - σ. 217).]

3.16. Ιωάν. Μ. Συκώκη - Κώστα Γ. Πασαγιάννη, *Τα Ελληνόπουλα. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Εικόνες Π. Ρούμπου. Έκδοση Α', Αθήνα: Εκδοτική Εταιρία «Αθηνά» (Οδός Ευριπίδου 6), 1927.

[Στις σσ. 63-65, το κεφάλαιο: «36. Η πυγολαμπίδα», όπου και σχετικό ποίημα του Μαρίνου Σιγούρου [*Η κολοφωτιά ένα βράδυ | σ' έναν τράφο χαμηλά...*] (σε πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές - σσ. 64-65): στις σσ. 110-112, το κεφάλαιο: «59. Στ' αμπέλι», όπου και ποίημα του Λ. Μαβίλη [*Τα παμπάλαιά σου κλαριά | πρασινάδα κρύβει,...*] (σε δύο ομοιοκατάληκτα τετράστιχα - σ. 111): στη σ. 119: Ε. Μαρτινέγκου, «63. Ο γέρος» [*Σέβας, παιδιά, στο γέροντα. | Τα κάτασπρα μαλλιά του,...*] (σε δύο ομοιοκατάληκτα τετράστιχα): στις σσ. 152-154, το κεφάλαιο: «76. Άλλα δέντρα», όπου και ποίημα του Δ. Στάη [*Μες στον κήπο δες πώς ξεπροβάλλει | με τα ωραία κι ανθισμένα της κλαδιά...*] (δεκαέξι στίχοι με ομοιοκαταληξία - σ. 154). Τα ονόματα των ποιητών δίδονται στον πίνακα περιεχομένων του βιβλίου.]

3.17. Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση - Δ. Ι. Κοντογιάννη - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Ο Πρόσκοπος. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Έκδοση Α', Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1929.

[Στη σ. 171: Γ. Μαρκορά, «Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (πέντε ομοιοκατάληκτα τετράστιχα). Το όνομα του δημιουργού δίδεται μόνο στον πίνακα περιεχομένων του βιβλίου.]

3.18. Κώστα Πασαγιάννη, *Το Ελληνόπουλο. Αναγνωστικό για την Δ'. του Δημοτικού*. Εικονογραφίες Πέτρου Ι. Ρούμπου. Έκδοση δεύτερη, Αθήνα: Εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης (Οδός Σταδίου 52 - Μέγαρον Αρσακείου), 1930.

[Στη σ. 60: Γεράσ. Μαρκοράς, «29. Ο σκαφτιάς» [*Βαριά κοιμάται ο γέροντας, αυτός που κάθε μέρα | κινάει σ' άκοπη δουλειά...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στη σ. 66: Αντρέας Λασκαράτος, «Τζιτζικας και Γρύλλος» [*Είπε μια νύχτα ο Τζιτζικας του Γρύλλου, | - Δεν πας και συ, καημένε, να συχάσης,...*] (δύο ενότητες των έξι και δεκαοχτώ ανομοιοκατάληκτων στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 170-171: Γερ. Μαρκοράς, «90. Η μάνα» [*Μάνα! Δε βρίσκεται | λέξη καμμία |*

νά χη στον ήχον της | τόση αρμονία...] (τριάντα πέντε ομοιοκατάληκτοι στίχοι): στη σ. 172: Διονύσιος Σολωμός, «92. Η ημέρα της Λαμπρής» [*Καθαρώτατον ήλιο προμνηούσε | της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι...*] (τρεις ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές): στις σσ. 173-175: Αντρέας Μαρτζώκης, «94. Προσευχή στην Παναγία» [*Γλυκό του κόσμου στήριγμα, καλή μου Παναγία...*] (οχτώ ομοιοκατάληκτες πεντάστιχες στροφές).]

3.19. Παναγή Δημητράτου (Δημοδιδασκάλου), *Παιδικά αναγνώσματα. Για την Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοση πρώτη 1932. Εικονογράφηση Β. Γερμενή. Εγκριτική απόφαση αριθμ. 39625-13135, 28 Ιουλίου 1932, Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α), 1932.

[Στις σσ. 17-18: Γ. Μαρτινέλης, «Η μάνα» [*«Μάνα»! κράζει το παιδάκι | «Μάνα»! ο νιός και: «Μάνα»! ο γέρος...*] (σε έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα). Το εν λόγω ποίημα και στο βιβλίο: Παναγή Δημητράτου (Δημοδιδασκάλου), *Παιδικά αναγνώσματα. Για την Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοση Γ' 1933 - αντίτυπα 20.000. Εικονογράφηση Β. Γερμενή. Εγκριτική απόφαση αριθμ. 39625-13135, 28 Ιουλίου 1932, Εν Αθήναις: Εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46α), 1933, στις ίδιες σελίδες.]

3.20. Π. Νιρβάνα - Δ. Γ. Ζήση - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Φύση και Ζωή. Αναγνωστικό για την Τετάρτη τάξη του δημοτικού σχολείου*. Έκδοση Αη. Αντίτυπα 15.000. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1933.

[Στις σσ. 128-129: Στ. Μαρτζώκης, «Η προσευχή» [*Γλυκό του κόσμου στήριγμα | αθάνατη Μαρία...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές): στις σσ. 163-164: Γ. Μαρκοράς, «Μάνα» [*Μάνα! Δε βρίσκεται | λέξη καμία | νάχη στον ήχο της | τόσο αρμονία...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες επτάστιχες στροφές).]

3.21. Ζαχαρία Α. Παπαντωνίου, *Τα ψηλά βουνά. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Συντακτική Επιτροπή του Κράτους (1918) Δ. Ανδρεάδης, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδης. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 41473 / 32386 - 10 Αυγούστου 1933. Έκδοση 5η. Αντίτυπα 12.000. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1933.

[Στις σσ. 201-202: Δ. Σολωμού, «7. Η Ξανθούλα» (έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα): το όνομα του ποιητή αναφέρεται μόνο στα περιεχόμενα. Στις σσ. 205-208, παρτιτούρα για πιάνο με το ποίημα «Τσιριτρό», σε στίχους του Ζαχαρία Παπαντωνίου και μουσική του Γ. Λαμπελέτ.]

3.22. Παναγή Δημητράτου (Δημοδιδασκάλου), *Παιδικά αναγνώσματα. Για την Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου*. [...], Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α), 1934.

[Στις σσ. 15-16: Γ. Μαρτινέλης, «Η μάνα» [*«Μάνα»! κράζει το παιδάκι, | «Μάνα»! ο νιός, και «Μάνα»! ο γέρος...*] (σε οχτώ ομοιοκατάληκτα τετράστιχα): στη σ. 162: Δ. Σολωμός, «Η ημέρα της Λαμπρής» [*Καθαρώτατον ήλιο προμνηούσε | της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι...*] (σε τρεις στροφές ομοιοκατάληκτων οχτάστιχων, από το ποίημα «Ο Λάμπρος»). Από το αντίτυπο, του οποίου ο γράφων είχε αυτοψία, λείπει η σελίδα τίτλου.]

3.23. Α. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη. Επιμελεία Γ. Καλαρά, *Στα παλιά χρόνια. Αναγνωστικόν Δ' Δημοτικού*. Έκδοσις πρώτη 1934. Αντίτυπα 10.000. Εικονογράφησης Γ. Λυδάκη. Εγκριτική απόφασις αριθμ. 51231, 51232 / 20-8-34, Εν Αθήναις: εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α), 1934.

[Στη σ. 32: Ναθ. Δομενεγίνη, «20. Ακρόπολις» [*Ακρόπολις, το μάγο μάρμαρό σου | το θρίαμβο του ωραίου φανερώνει...*] (δύο ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές και μία εξάστιχη): στις σσ. 198-199: Α. Βαλαωρίτη, «117. Το άλογο» [*Εμπρός σου στέκεται καμαρωμένο, | μαύρο σαν κόρακας, χρυσά ντυμένο...*] (απόσπασμα δεκαέξι ομοιοκατάληκτων στίχων, σε μία εξάστιχη και μία δεκάστιχη στροφή, από το γνωστό ποίημα «Η φυγή» [*Μνημόσυνα: Τ' άλογο! τ' άλογο! Ομέρ*

Βριόνη, | το Σούλι εχούμησε και μας πλακώνει...]). Τα ονόματα των δημιουργών δίδονται στα περιεχόμενα του βιβλίου.]

3.24. Αθαν. Δ. Μπρούστα (τέως Επιθεωρητού Δημοτικών Σχολείων), *Η καλή καρδιά. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Εγκεκριμένο (Αριθ. εγκρ. αποφ. 51231, 51232 / 20-8-34). Αντίτυπα 18.000. Έκδοσις πρώτη, Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία (Οδός Σταδίου 46Α), 1934.

[Στη σ. 114: Γ. Μαρκορά, «33. Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη, | με το πρώτο της πουλί...*] (οχτώ ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· στις σσ. 192-196: [Εμμανουήλ] Λυκούδη, «60. Ψάρεμα στο βουνό» (αφήγημα σε πέντε αριθμημένες ενότητες, συνοδευόμενες από αντίστοιχα σκίτσα στις σσ. 193 και 195)· στη σ. 206: Δ. Σολωμού, «69. Η ημέρα της Λαμπής» [*Καθαρώτατον ήλιο επρομηνούσε | της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι...*] (σε τρεις στροφές ομοιοκατάληκτων οχτάστιχων, από το ποίημα «Ο Λάμπρος»)· στις σσ. 251-254: Ι. Ζερβού, «82. Η καταστροφή του Περσικού στόλου στη Σαλαμίνα» (σύντομο αφήγημα σε τέσσερις αριθμημένες ενότητες με τη σχετική περιγραφή των συναφών προς την περίφημη ναυμαχία συμβάντων)· τέλος, στη σ. 262: Δ. Σολωμού, «89. Ύμνος στην ελευθερία» (όπου και οι δύο πρώτες στροφές του ποιήματος. Τα ονόματα των δημιουργών παρατίθενται μόνο στον πίνακα περιεχομένων του βιβλίου. Τα αυτά ισχύουν και σε αντίτυπο του ίδιου βιβλίου του οποίου η σελίδα τίτλου διαφοροποιείται ελάχιστα: Αθαν. Δ. Μπρούστα (τέως Επιθεωρητού Δημοτικών Σχολείων), *Η καλή καρδιά. Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού*. Εγκεκριμένο (Αριθ. εγκρ. αποφ. 51231, 51232 / 20-8-34). Αντίτυπα 18.000. Εικονογράφησης Θ. Λάζαρη. Έκδοσις πρώτη, Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία (Οδός Σταδίου 46Α), 1934.]

3.25. Βασ. Φάβη, *Αναγνωστικόν Τετάρτης Δημοτικού*. Έκδοσις πρώτη 1934. Αντίτυπα 14.000. Εγκριτική απόφασις 51231, 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Εν Αθήναις: Εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 46Α), 1934.

[Στις σσ. 149-154: Ανωνύμως, «Η πατάτα και ο Καποδίστριας» στο «Κεφάλαιον ΣΤ'. Εικόνες από την ιδιωτική ζωή» (αφήγημα σε δεκαοχτώ αριθμημένες ενότητες για τη σημασία της πατάτας, την εξάπλωσή της και τον τρόπο με τον οποίο γνωστοποίησε στους Αιγινίτες ο Ιωάννης Καποδίστριας το συγκεκριμένο προϊόν, συμβάλλοντας στη διάδοση της καλλιέργειάς του.)

3.26. Ν. Ι. Βαβούδη - Π. Σ. Παπάζογλου, *Τα πατρικά μου παλάτια. Αναγνωστικόν. Διά την Δ'. τάξιν του Δημοτικού*. Εγκριθέν κατόπιν διαγωνισμού του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής. Έκδοσις δευτέρα. Βελτιωμένη κατά τας υποδείξεις του Α.Ε.Σ. και των Διδασκάλων των Ηνωμ. Πολιτειών. (Δυνάμενον να χρησιμοποιηθή και διά την Ε'. εν συνδιδασκαλία με την Δ'. τάξιν), Εν Νέα Υόρκη [1935].

[Στη σ. 21, η ενότητα «8) Ο Εθνικός Ύμνος», όπου δίδονται οι τέσσερις πρώτες στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν»· στις σσ. 147-148, στην ενότητα: «10) Η πολιορκία του Μεσολογγίου», δίδονται οι ακόλουθοι τρεις στίχοι του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη: *Το Μεσολόγγι σκέλεθρο, γυμνό, ξεσαρκωμένο, | δεν παραδίδει τ' άρματα, δεν γέρνει το κεφάλι. | Κρατεί για νεκροθάφτη του τον Χρίστο τον Καψάλη* (σ. 147), καθώς και το σολωμικό επίγραμμα «Η καταστροφή των Ψαρών» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχι, | περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (σ. 148)· στη σ. 150: Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου. Ευαγγελισμός - Ελληνισμός» [*Με μιας ανοίγει ο ουρανός, τα σύγνεφα μεριάζουν...*] (σε τέσσερις στροφές των τεσσάρων, δύο, εννέα και δύο ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων).]

3.27. Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου (Δημοδιδασκάλων), *Ελληνική Ζωή. Αναγνωστικό της Δ' τάξεως του Δημοτικού*. Εικονογράφηση Γ. Στέρη. Έκδοσις τρίτη. Εγκρ. αποφ. αριθ. 51231, 51232 / Ημερομ. 20 Αυγούστου 1934. (Αριθ. αντιτύπων 5.000), Αθήναι: Εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (Σταδίου 52), 1935.

[Στη σ. 95: Α. [αντί Λ.] Μαβίλης, «Πατρίδα» [*Πάλι ξυπνάει της άνοιξης τ' αγέρι, | στην Πλάση μυστικής αγάπης γλύκα...*] (σονέτο, σε δεκατέσσερις συνεχόμενους ομοιοκατάληκτους στίχους).]

3.28. Π. Νιρβάνα - Δ. Γ. Ζήση - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Φύσις και Ζωή. Αναγνωστικόν. Διά την τετάρτην τάξιν του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις Α', Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαιάς 4), 1937.

[Στη σ. 34: Γ. Μαρκοράς, «Το τραγούδι της εργασίας» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη· | με το πρώτο το πουλί...*] (πέντε ομοιοκατάληκτα τετράστιχα): στις σσ. 147-149: Στ. Μαρτζώκης, «Η προσευχή» [*Γλυκό του κόσμου στήριγμα | αθάνατη Μαρία...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές): στις σσ. 184-185: Γ. Μαρκοράς, «Μάνα» [*Μάνα! Δε βρίσκεται | λέξη καμμία | νάχη στον ήχο της | τόση αρμονία...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες επτάστιχες στροφές). Τα ίδια ακριβώς δεδομένα και στον τόμο: Π. Νιρβάνα - Δ. Γ. Ζήση - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Φύσις και Ζωή. Αναγνωστικόν. Διά την τετάρτην τάξιν του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις Β'. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 57398 / 3 Αυγούστου 1937, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Αλθαιάς 4), 1937.]

4. Ε' Δημοτικού

4.1. Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου (πρώην τμηματάρχου της μέσης και ανωτέρας εκπαίδευσης), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Ε' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Εγκριθέν διά την πενταετίαν 1905-1910. Υπό -. [...] Εν Αθήναις: Βασιλική Τυπογραφία Ραφτάνη - Παπαγεωργίου, 1905.

[Στις σσ. 120-122: [Αρ. Βαλαωρίτης], «Ο Δήμος και το καρυοφύλλι του» [*Εγέρασα, μωρές παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης...*] (οχτώ στροφές των τεσσάρων, τριών, τεσσάρων, οχτώ, έντεκα, τριών, δώδεκα και τριών ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα): στις σσ. 122-128: [Αρ. Βαλαωρίτης], «Ο Σαμουήλ» [*Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' 'ς το Κούγκι...*] (δέκα στροφές των πέντε, τριών, επτά, εννέα, τριών, έξι, έξι, τριών, πέντε και οχτώ ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα [σσ. 122-124], ακολουθούμενες από άλλες δεκαεπτά στροφές των επτά [έντεκα συνεχόμενες φορές], εννέα και επτά ομοιοκατάληκτων στίχων, καθώς και έξι, έξι, εννέα και δέκα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων [σσ. 124-128], αντίστοιχα, ενταγμένων στην ενότητα: «Η δέησις» [*Πατέρα μου, σ' εδούλεψα | Πιστά σαράντα χρόνια...*]): στις σσ. 128-131: [Αρ. Βαλαωρίτης], «Ο Κατσαντώνης» [*Εσείς όπου τον είδετε 'ψηλά 'ς τα κορφοβούνια...*] (δέκα στροφές των εννέα, πέντε, δώδεκα, έντεκα, δεκατεσσάρων, οχτώ, τεσσάρων, πέντε, τεσσάρων και επτά στίχων, αντίστοιχα - ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων ως επί το πλείστον). Τα ίδια ακριβώς κείμενα και στους τόμους: **i.** Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου (πρώην τμηματάρχου της μέσης και ανωτέρας εκπαίδευσης), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά τους μαθητάς της Πέμπτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων επί πενταετίαν. [...] Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1915, σσ. 120-122, 122-128 (: 124-128), 128-131, αντίστοιχα - στη σελίδα τίτλου, παρατίθενται τα στοιχεία της έκδοσης του 1905 πλην του εκδότη και του χρόνου της ανατύπωσης που συμπίπτουν με όσα αναγράφονται στο εξώφυλλο: **ii.** Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου (πρώην τμηματάρχου της μέσης και ανωτέρας εκπαίδευσης), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Ε' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων* Εγκριθέν διά την πενταετίαν 1905-1910. Υπό -. Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάν. Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1925, σσ. 119-121, 121-128 (: 123-128), 128-131, αντίστοιχα. Σε καμμία από τις πιο πάνω περιπτώσεις δεν αναγράφεται το όνομα του ποιητή στο κυρίως σώμα του βιβλίου.]

4.2. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Ο Στρατιώτης*. Υπό -. *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Πέμπτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Εγκριθέν κατά τον Νόμον ΓΣΑ' διά την τετραετίαν 1914-1918. [...] [Αθήναι:] Εκδότης Μιχαήλ Μαντζεβελάκης, 1914.

[Στις σσ. 20-24 η ενότητα: «Πώς αποπλέει ο στόλος μας εις συνάντησιν του εχθρού», (αναφέρεται στην ανάχωρηση των ελληνικών πολεμικών πλοίων μέσα σε κλίμα γενικού ενθουσιασμού και ζητωκραυγών, με την μπάντα «ν' ανακρούη τον εθνικόν μας ύμνο» - παρατίθεται, μάλιστα, η δεύτερη στροφή από τον σολωμικό «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» [σ. 22]): στις σσ. 66-68 η ενότητα: «Πώς επί τέλους εισήλθομεν εις τα Γιαννιτσία» (όπου, μεταξύ άλλων, καθώς προχωρούσαν και εισέρχονταν οι στρατιώτες στη συγκεκριμένη πόλη, «εις Έλλην

Γιαννιτσιώτης ορμά και εναγκαλιζεται τον λοχαγόν μας, τραγουδών με υπόβραχον φωνήν· “Απ’ τα κόκκαλα βγαλμένη | των Ελλήνων τα ιερά!”» ακολουθώντας τον «πάραυτα μηρμυκιά εκ δύο και πλέον χιλιάδων ομογενών» [σ. 67])· στις σσ. 105-108 η ενότητα: «Πώς φθάνομεν εις την Ήπειρον» (η οποία καταλήγει με την τέταρτη στροφή του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» [σ. 108])· στις σσ. 118-122 η ενότητα: «Απροσδόκητος νυκτερινή μάχη» (η οποία καταλήγει με κάποιους στρατιώτες και τον κεντρικό ήρωα να τραγουδούν «το περίφημον άσμα της φυγής του Αλή πασά» – ήτοι το ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη *Τ’ άλογο! τ’ άλογο, Ομέρ Βρυώνη!* | *Το Σούλι εχύμησε και μας πλακώνει...*, από το οποίο παρατίθενται δέκα ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές – σσ. 120-122)· στις σσ. 199-203 η ενότητα: «Πώς προετοιμαζόμεθα, ίνα εισέλθωμεν εις τα Ιωάννινα» (η οποία ολοκληρώνεται με την απαγγελία του ποιήματος του Αρ. Βαλαωρίτη, «Ο βράχος και το κύμα» [*Μέριασε, Βράχε, να διαβώ! Το κύμα ανδρειωμένο...*], από το οποίο δίδονται έξι ομοιοκατάληκτες δεκαπεντασύλλαβες στροφές, οκτώ, δώδεκα, τεσσάρων, τεσσάρων, επτά και οκτώ στίχων, αντίστοιχα).]

4.3. Π. Π. Οικονόμου, *Μέγας Αλέξανδρος. Εγκριθείς υπό του Υπουργείου επί πενταετίαν. Προς χρήσιν της Ε΄ τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων. Μετά πολλών εικόνων και γεωγραφικού χάρτου, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46), 1914.*

[Στη σ. 191: Ανδρέας Κάλβος, «Εις τον ιερόν λόχον» (δέκα στροφές τυπωμένες κατά λογάδην και όχι στην τυποποιημένη κάλβεια πεντάστιχη μορφή). Το ίδιο ποίημα και στην αυτή μορφή και στο βιβλίο: Π. Π. Οικονόμου, *Ο Μέγας Αλέξανδρος. Αναγνωστικόν της Ε΄ τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Εγκεκριμένον κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του 1921. Τιμάται μετά βιβλιοσήμου Δραχμάς 3,95. Αριθ. εγκριτ. αποφάσεως 44133 / 21 Σεπτεμβρίου 1921, Εν Αθήναις: Εκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος (Οδός Σταδίου 12), [1921;], σ. 178.]

4.4. Δημοσθ. Ανδρεάδη & Π. Παπαχριστοδούλου, *Ελλάδα. Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού*. Έκδοση 1, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. & Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1927.

[Στις σσ. 84-85: Γεράς. Μαρκοράς, «§1. Μάνα» [*Μάνα! Δε βρίσκεται | λέξη καμία, | νάχη στον ήχο της | τόση αρμονία...*] (σε πέντε ομοιοκατάληκτες επτάστιχες στροφές).]

4.5. Γ. Μέγα - Γ. Κονιδάρη, *Αναγνώσματα. Εγκεκριμένα προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρευούσης. Διά την Ε΄ τάξιν των Δημοτικών Σχολείων*, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ι. Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 44), 1927.

[Στις σσ. 64-67: κατά Γ. Ξενοπούλου, «Μία φωλεά χελιδόνων» (διηγηματάκι γραμμένο με αφορμή τις σκέψεις και τα συναισθήματα που γεννώνται στον συγγραφέα από την παρατήρηση της χρήσης μιας χελιδονοφωλιάς σε όλη τη διάρκεια του έτους – συναφές σκίτσο με την αντίστοιχη λεζάντα στη σ. 65)· στις σσ. 118-120: Α. Κάλβου, «52. Εις τον Ιερόν Λόχον» [*Ας μη βρέξη ποτέ | το σύννεφον, και ο άνεμος...*] (δέκα πεντάστιχες στροφές)· στις σσ. 120-121: Α. Κάλβου, «53. Ο φιλόπατρις» [*Ω φιλόπατρις, | ω θαυμασία νήσος...*] (δέκα πεντάστιχες στροφές)· στις σσ. 124-126: Δ. Σολωμού, «55. Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (δεκατέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές). Τα ονόματα των δημιουργών δίδονται μόνο στα περιεχόμενα του τόμου.]

4.6. Επ. Γ. Παπαμιχαήλ - Χ. Αντωνάτου, *Μέλισσα. Αναγνωστικό Πέμπτης Δημοτικού*. Έκδοση 1, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1927.

[Στις σσ. 54-60: Γρ. Ξενοπούλου, «Ο πλούτος και η ευτυχία» (γλαφυρό διήγημα αναφερόμενο στην επιλογή της ευτυχίας από ένα μικρό παιδί, που αρχικά είχε επιλέξει τον πλούτο – με συναφή σκίτσα στις σσ. 54 και 60)· στις σσ. 169-170: Διον. Σολωμού, «Η ημέρα της Λαμπρής» [*Καθαρώτατον ήλιο επρομηνούσε | της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι...*] (από δύο ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες και τετράστιχες στροφές)· στη σ. 176: Σπ. [αντί Στ.] Μαρτζώκη, «Η εξοχή» [*Προβαίνει ο ήλιος σ’ όλη του τη χάρη | κι από λάμψη τον κόσμο πλημμυρίζει...*] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες και δύο τρίστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στις σσ. 184-185: Δ. Σολωμού, «Ο θάνατος της ορφανής» [*Πες μου· θυμάσαι, κόρη μου, εκείνη την παιδούλα...*] (είκοσι έξι ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· Λ. Μαβίλη, «Εις την Πατρίδα» [*Μάνα μου Ελλάδα,*

τί δεν είσαι τώρα | σαν πρώτα ορθή, ψηλή, στεφανωμένη,...] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές και μία εξάστιχη). Στο κυρίως μέρος του βιβλίου δεν παρατίθενται ονόματα συγγραφέων.]

4.7. Γρ. Ξενόπουλου - Α. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Ο Πύργος του Βοσπόρου και άλλες ιστορίες. Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού*. Έκδοση Β΄, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ι. Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 50), 1928.

[Δύο εκ των βασικών συντελεστών του αναγνωστικού οι (επτανησιακής καταγωγής συγγραφείς) Γρ. Ξενόπουλος και Γ. Κονιδάρης.]

4.8. Α. Καρκαβίτσα & Επ. Γ. Παπαμιχαήλ, *Διγενής Ακρίτας και άλλα διηγήματα. Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού*. Έκδ. 1, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. & Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1929.

[Στις σσ. 29-35: Γρ. Ξενόπουλος, «Πλούτος και Ευτυχία» (γλαφυρά γραμμένο διήγημα για το πώς ένα παιδί καταλήγει στο τέλος να προτιμήσει την Ευτυχία από τον Πλούτο, παρά τις εντελώς αντίστροφες αρχικά διαθέσεις του – με συναφή σκίτσα στις σσ. 29 και 32)· στη σ. 168: Δ. Σολωμός, «Η ημέρα της Λαμπρής» [*Καθαρώτατον ήλιο επρομηνούσε | της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι...*] (τρεις ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στη σ. 172: Δ. Σολωμός, «Η πρωτομαγιά» [*Του Μαγιού ροδοφαίνεται η μέρα | που ωραιότερη η φύση ξυπνάει...*] (δέκα ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στη σ. 175: Σπ. [αντί Στ.] Μαρτζώκης, «Η εξοχή» [*Προβαίνει ο ήλιος σ' όλη του τη χάρη | κι από λάμψη τον κόσμο πλημμυρίζει...*] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες και δύο τρίστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στις σσ. 176-177: Σπ. [αντί Στ.] Μαρτζώκης, «Καλοκαίρι» [*Το βόδι βαριά στο χωράφι | τα πόδια αργοκίνητο παίρνει...*] (σε τέσσερις τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 255-256: Δ. Σολωμός, «Ο Εθνικός Ύμνος» (παρατίθενται οι στροφές 1-8 και 15-16 του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» – με συναφές σκίτσο στη σ. 256). Προηγούμενες εκδόσεις του βιβλίου: Α. Καρκαβίτσα, Επ. Γ. Παπαμιχαήλ, *Διγενής Ακρίτας: Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού*, Αθήνα: Εκδότης Δ. Δημητράκος, 1920, σσ. 264. Άλλη μία έκδοση του βιβλίου σημειώνεται από τον Αθανάσιο Κ. Ρισβά, *Οι παιδαγωγικές απόψεις των Ανδρέα Καρκαβίτσα - Νώντα Έλατου όπως προβάλλονται στα αναγνωστικά τους. Διδακτορική Διατριβή*, Ιωάννινα 2008 [Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - ΠΤΔΕ], σ. 67 σημ. η και πραγματοποιήθηκε από τον εκδοτικό οίκο Δ. και Π. Δημητράκου στα 1926 (σσ. 272) – με μικρές μεταβολές από την 1η· επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως και πάλι σημειώνει ο Ρισβάς, η έκδοση του 1929, της οποίας είχε αυτοψία ο υπογραφόμενος, έχει «τέλεια αλλαγμένη μορφή» σε σχέση με τις προγενέστερες.]

4.9. Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση - Δ. Ι. Κοντογιάννη - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Ελληνική Ζωή. Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού*. Έκδοση Α΄, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1929.

[Στις σσ. 124-127: Ε. Λυκούδη, «Ο Μαρασμός» (σύντομο συγκινητικό διήγημα γραμμένο με αφορμή το αργό τέλος ενός καραβόσκυλου που κάποια στιγμή το άφησαν στη στεριά – με δύο συναφή σκίτσα στις σσ. 125 και 127).]

4.10. Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση - Δημ. Κοντογιάννη - Δημ. Π. Δαμασκηνού, *Εκλεκταί σελίδες. Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού (Καθαρευούσης)*. Έκδοσις Α΄, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Σταδίου 56), 1929.

[Στις σσ. 60-62: Εμμ. Λυκούδη, «Ο λαγός» (διηγηματάκι για τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες του λαγού – με συναφές σκίτσο στη σ. 62)· στις σσ. 159-160: Χ. Αννίνου, «Αγία Λαύρα» (συνοπτική περιγραφή του εν λόγω μοναστηριού)· στις σσ. 160-163: Χ. Αννίνου, «Μέγα Σπήλαιον» (αντίστοιχη περιγραφή της άλλης μονής των Καλαβρύτων, συνοδευόμενη από σκίτσο στη σ. 162)· στις σσ. 172-174: Αρ. Βαλαωρίτου, «Ο Καλογιάννος» (αφήγημα όπου εκφράζεται η συμπάθεια του συγγραφέα για το εν λόγω πτηνό – με σχετικό σκίτσο στη σ. 172)· στις σσ. 191-195: Γρ. Ξενοπούλου, «Ο ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι επί Αδριανού» (αφήγημα με σχετική απεικόνιση στη σ. 195)· στις σσ. 208-209: Ανωνύμως, «Έχω και εγώ πατρίδα» (αφήγημα που αφορμάται από την αγάπη του Ι. Καποδίστρια προς την Κέρκυρα – με απεικόνιση του Κυβερνήτη στη σ. 208). Στο κυρίως σώμα του βιβλίου δεν παρατίθεται κάποια σχετική ένδειξη ως προς τους ανωτέρω Επτανήσιους λογοτέχνες.]

4.11. Γρ. Ξενόπουλου - Αρ. Π. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Ο Πύργος του Βοσπόρου και άλλα διηγήματα. Αναγνωστικό Ε' Δημοτικού*, Εν Αθήναις: Εκδότης Ι. Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 50), 1929.

[Και πάλι, δύο εκ των βασικών συντελεστών του συγκεκριμένου αναγνωστικού είναι οι επτανησιακής καταγωγής συγγραφείς Γρ. Ξενόπουλος και Γ. Κονιδάρης. Τα ίδιο ισχύει και για το βιβλίο: Γρ. Ξενόπουλου - Αρ. Π. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Ο Πύργος του Βοσπόρου και άλλα διηγήματα. Αναγνωστικό Ε' Δημοτικού*. Έκδοση δεύτερα, Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Πεσμαζόγλου 8Α), 1931.]

4.12. Δ. Ανδρεάδου & Π. Παπαχριστοδούλου, *Ο φάρος του χωριού. Αναγνωστικό Ε' τάξης Δημοτικής*. Έκδοση 4η. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 39751 / 13161 / 25 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου (Οδός Σταδίου 4), 1932.

[Στις σσ. 108-111 η ενότητα «§ 50. Πανηγύρι δουλειάς», η οποία καταλήγει με το ποίημα του Γερ. Μαρκορά, «3. Στη δουλειά» [*Ξημερώνει. Αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (σε τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές που παρατίθενται στη σ. 110).]

4.13. Δημ. Ι. Κοντογιάννη (πρώην Επιθεωρητού Δημοτικών Σχολείων), *Ο Μωριάς. Αναγνωστικό Ε' Δημοτικού*. Έκδοση Α'. Αριθ. εγκρ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 39751 / 13162 / 25 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1932.

[Στις σσ. 34-37: Ε. Λυκούδη, «Ο Μαρασμός» (συγκινητικό διηγηματάκι αναφερόμενο στο αργό τέλος ενός караβόσκυλου που κάποια στιγμή το άφησαν στη στεριά - με συναφές σκίτσο στη σ. 35)· στη σ. 267: Δ. Σολωμού, «Η πρωτομαγιά» [*Του Μαγιάου ροδοφαίνεται η μέρα, | που ωραιότερη η φύση ξυπνάει...*] (δύο στροφές, των τεσσάρων και έξι ομοιοκατάληκτων στίχων, αντίστοιχα).]

4.14. Αρσινόης Ταμπακοπούλου, *Η κυψέλη. Αναγνωστικό Ε' Δημοτικού (Γλώσσα Δημοτική)*. Έκδοση Β'. Εικονογράφηση των κ.κ. Φ. Παληκαρά και Α. Μεταξά. Αριθμός εγκριτικής αποφάσεως 39751 / 1317 / 28 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 52), 1932.

[Στις σσ. 12-19: Γρ. Ξενόπουλος, «Τα δυο αδέρφια» (καλογραμμένο διήγημα με επίκεντρο την αγάπη δύο μικρών αδελφών και τον πρόωρο χαμό του ενός από αρρώστια)· στις σσ. 95-98: Γρ. Ξενόπουλος, «Το τριζόνι» (χαριτωμένο διηγηματάκι, αφορμώμενο από το άκουσμα ενός τριζονιού και αναφερόμενο σε συναφείς προς τα τριζόνια αναμνήσεις του συγγραφέα από τα παιδικά του χρόνια - με συναφές σχέδιο στη σ. 95)· στις σσ. 167-172: Γρηγ. Ξενόπουλος, «Ο πλούτος και η ευτυχία» (γλαφυρό διήγημα αναφερόμενο στην τελική προτίμηση της ευτυχίας από ένα παιδί που αρχικά είχε επιλέξει τον πλούτο - με συναφές σκίτσο στη σ. 167)· στις σσ. 191-192: Λ. Μαβίλης, «Εις την Πατρίδα» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου, ήλιος αλλού, δε λάμπει!*...] (τρεις δωδεκάστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές).]

4.15. Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδου (πρώην επιθεωρ. Δημοτ. Σχολείων), *Αναγνωστικόν Καθαρευούσης Ε' Δημοτικού*. Έκδοσις Β'. Αντίτυπα 12.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. 39751 / 13201 / 25 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1933.

[Στις σσ. 66-72: Γ. Κουράτος, «24. Είς φάρος πίστεως» (εντυπώσεις από επίσκεψη του συγγραφέα στη Μονή Προυσσού Ευρυτανίας - με συναφή σκίσα στις σσ. 68 και 71)· στις σσ. 82-86: Γ. Κουράτος, «29. Το πανόραμα της Στερεάς Ελλάδος» (ταξιδιωτικές εντυπώσεις - με συναφές σκίτσο στη σ. 83)· στις σσ. 86-93: Γεώρ. Κουράτος, «30. Η Ευρυτανία και οι Ευρυτάνες» (περιγραφή του χώρου και των χαρακτηριστικών των κατοίκων της Ευρυτανίας - με συναφή σκίτσα στις σσ. 88 και 93).]

4.16. Παύλου Νιρβάνα - Δ. Γ. Ζήση - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Ταξίδια. Αναγνωστικόν Ε' Δημοτικού (Καθαρευούσης)*. Έκδοση Β'. Αντίτυπα 12.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 39751 / 13180 / 25 Ιουλίου 1932, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1933.

[Στις σσ. 38-40: Γρ. Ξενόπουλος, «Αι χελιδόνες» (διηγηματάκι όπου, κατά μείζονα λόγο, αναπτύσσονται τα θετικά αισθήματα που γεννούν ο ερχομός της άνοιξης και των χελιδονιών – με συναφές σκίτσο στη σ. 38)· στις σσ. 49-52: Γρ. Ξενόπουλος, «Μια φωλεά χελιδόνων» (σύντομο αφήγημα γραμμένο με αφορμή τις σκέψεις και τα συναισθήματα που γεννώνται στον συγγραφέα από την παρατήρηση μιας χελιδονοφωλιάς όλο το έτος – συναφές σκίτσο στη σ. 49)· στις σσ. 67-71: Εμ. Λυκούδης, «Ο λαγός» (διηγηματάκι για τις ιδιότητες και συνήθειες του λαγού – με συναφή σκίτσα στις σσ. 69 και 71)· στις σσ. 117-126: Α. Μάτεσης, «Από την ιστορίαν ενός πλουσίου» (αφήγημα σε δύο ενότητες: «1. Το παντοπωλείον του Κυρ Σταύρου» [σσ. 117-121 – με σκίτσο στ. σ. 117] και «2. Ο κύριος Βερίνης» [σσ. 121-126 – με σκίτσο στη σ. 124])· στις σσ. 141-143: Γρ. Ξενόπουλος, «Ανδρέας Συγγρός» (συνοπτική γλαφυρή αφήγηση της ζωής, της δράσης και της προσωπικότητας του Ανδρέα Συγγρού)· στις σσ. 198-203: Γρ. Ξενόπουλος, «Ο ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι επί Αδριανού» (αφήγημα με συναφή σχέδια στις σσ. 202 και 203)· στις σσ. 205-207: Γρ. Ξενόπουλος, «Ο Μάιος» (διηγηματάκι για την ατμόσφαιρα κατά τον συγκεκριμένο μήνα και τα συναισθήματα που γεννά – με σχετικό σκίτσο στη σ. 206)· στις σσ. 216-227: Χ. Άννινος, «Το ταξίδιον του Κολόμβου» (ενν. στον Νέο Κόσμο, σε δύο ενότητες: «1. Εις τον Ωκεανόν» [σσ. 216-223 – με συναφή σχέδια και λεζάντες στις σσ. 217 και 222] και «2. Γη!» [σσ. 224-227 – με συναφές σχέδιο στη σ. 226]).]

4.17. Η. Γοντζέ και Δ. Ντελή (Δημοδιδασκάλων), *Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού*. Έκδοσις Α΄. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231 / 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1934.

[Στις σσ. 11-14: Εμμ. Λυκούδης, «Οι πτερωτοί μετανάσται» (αφήγημα αναφερόμενο στα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών, καθώς και στους κινδύνους που παρουσιάζονται στη διάρκεια αυτών για τους φτερωτούς ταξιδιώτες – με συναφές σκίτσο στη σ. 13)· στις σσ. 19-21: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Καλογιάννος» (σύντομο αφήγημα για τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου πτηνού και την εντύπωση που αυτό προξενεί στον συγγραφέα – με σχετικό σκίτσο στη σ. 19)· στις σσ. 193-198: Ε. Λυκούδης (διασκευή), «Ηρωισμός μιας γυναίκος» (αφήγημα αναφερόμενο στην ηρωική πρωτοβουλία της κυρά Χρυσής «να υψώση επί υψηλού κλάδου την Σημαίαν του Σταυρού και της σωτηρίας» (σ. 197), περνώντας μέσα από τις γραμμές του εχθρού)· στις σσ. 198-202: Χ. Άννινος (διασκευή), «Αι πέντε αισθήσεις» (αφήγημα αναφερόμενο στις ανθρώπινες αισθήσεις κατά τη νεότητα και το γήρας, καταλήγοντας ότι η τελευταία εξ αυτών που θα εγκαταλείψει τον άνθρωπο είναι η αφή)· στις σσ. 212-222: Ε. Λυκούδης (διασκευή), «Ψάρευμα της πέστροφας εις χίλια τετρακόσια μέτρα υπέρ την θάλασσαν» (περιγραφή των τρόπων ψαρέματος της πέστροφας και των χαρακτηριστικών της, αφορμώμενη από καλοκαιρινή επίσκεψη-εκδρομή του συγγραφέα σε ορεινό χωριό της Πίνδου – συναφές σχέδιο στη σ. 219). Στο κυρίως μέρος του βιβλίου δεν παρατίθεται κάποια σχετική ένδειξη ως προς τα ονόματα των συγγραφέων ή των διασκευαστών.]

4.18. Δημ. Ι. Κοντογιάννη (Πρώην Επιθεωρητού Δημοτικών Σχολείων), *Ο Βόσπορος. Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού (Καθαρευούσης)*. Έκδοσις Γ΄. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231 / 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1934.

[Στις σσ. 43-46: Εμμ. Λυκούδη, «Ο λαγός» (μικρό διήγημα για τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες του λαγού – με σκίτσα στις σσ. 44 και 46)· στις σσ. 121-122: Αρ. Βαλαωρίτου, «Ο καλογιάννος» (σύντομο αφήγημα για τα χαρακτηριστικά του εν λόγω πτηνού και την εντύπωση που προξενεί στον συγγραφέα)· στη σ. 136: Δ. Σολωμού, «Η πρωτομαγιά» [*Του Μαγίου ροδοφαίνεται η μέρα, | που ωραιότερη η φύση ξυπνάει,...*] (μία τετράστιχη και μία εξάστιχη ομοιοκατάληκτη στροφή).]

4.19. Αναστασίου Κοντομάρη (Δημοδιδασκάλου), *Παιδικός Θησαυρός. Αναγνωστικόν Πέμπτης τάξεως Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις τρίτη. Αντίτυπα 7.000. Εικόνες Δ. Βιτωρόρη. Αριθμός εγκριτικής αποφάσεως 51231 και 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Εν Αθήναις: Εκδόται Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον «Εστία» (Οδός Σταδίου 46Α), 1934.

[Στις σσ. 19-22: Εμ. Λυκούδης, «Οι πτερωτοί μετανάστει» (διασκευή αφηγήματος για τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών και τους κινδύνους που παρουσιάζονται στη διάρκεια αυτών – με συναφές σκίτσο στη σ. 19)· στις σσ. 30-34: Γρ. Ξενόπουλος, «Ο ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι επί Αδριανού» (διασκευή αφηγήματος με συναφές σκίτσο στη σ. 30)· στη σ. 179: Ν. Ι. Ιγγλέσης, «Το Έαρ» [*Ιδού το έαρ ήλθεν! Η λάλος χελιδών | την φωλεάν της πάλιν εις την στέγην την ζητεί...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές – με συναφές σχέδιο)· στις σσ. 226-231: Θ. Βελιανίτης, «Ο Κυνέγειρος του 1823» (διασκευή αφηγήματος για την προσπάθεια πυρπόλησης του τουρκικού στόλου στο λιμάνι της Ναυπάκτου από τον Γεώργιο Ανεμογιάννη-Παξινο και τον μαρτυρικό του θάνατο – με συναφές σκίτσο στη σ. 229)· στις σσ. 244-248: Σ. Ζαμπέλιος, «Η τελευταία τελετή εις την Αγίαν Σοφίαν» (διασκευή αφηγήματος – με συναφές σχέδιο στη σ. 245)· στις σσ. 249-250: Δ. Σολωμός, «Ο Εθνικός Ύμνος» (παρατίθενται οι στροφές 1-8 και 15-16 του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν».)]

4.20. Δ. Κωνσταντινόπουλου - Δ. Κάρναβου - Σ. Δουφεξή (Δημοδιδασκάλων), *Ο δρόμος της ζωής. Αναγνωστικόν Ε΄ τάξεως Δημοτικού. Έκδοσις Α΄*. Αριθ. Εγκριτ. Αποφάσεως 51231 / 51232 / 20-8-1934. Αντίτυπα 17.500, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δ. Ν. Τζάκα, Σ. Δελαγραμμάτικα και Σία (Οδός Πανεπιστημίου 81Α), 1934.

[Στις σσ. 117-118: Α. Μαρτζώκης, «51. Προσευχή προς την Παναγίαν» [*Γλυκό του κόσμου στήριγμα, | αθάνατη Μαρία...*] (έξι ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στη σ. 253: [Δ. Σολωμός], «97. Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (οι έξι πρώτες στροφές του ποιήματος, δίχως να αναφέρεται ο δημιουργός του, τόσο στο κυρίως σώμα του βιβλίου όσο και στα περιεχόμενα.)]

4.21. Στέλλας Σκλαβουνάκου (Διδασκαλίσσης), *Εκλεκτά αναγνώσματα. Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού. Έκδοσις δευτέρα* (Αντίτυπα 7.000). Εικονογράφησης Σ. Βικτωρίου. Εγκριτ. αποφάσεως αριθ. 51231 - 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Ιωάννου Σιδέρη (Οδός Σταδίου 52), [1934].

[Στη σ. [2]: *Δήλωσις | Το βιβλίον αυτό έγραψα με την απόλυτον συνεργασίαν | της δ. Αρσινόης Ταμπακοπούλου. | Στέλλα Σκλαβουνάκου.* Στις σσ. 133-136: Εμ. Λυκούδης, «Ο Λαγός» (διηγηματάκι για τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες του λαγού)· στις σσ. 138-140: Ε. Μ. Λυκούδης, «39. Οι πτερωτοί μετανάστει» (διηγηματάκι αφορμώμενο από τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών και τους κινδύνους που παρουσιάζονται στη διάρκεια αυτών – με συναφές σκίτσο στη σ. 137)· στις σσ. 141-143: Αρ. Βαλαωρίτης, «41. Ο Καλογιάννος» (μικρό αφήγημα για τα χαρακτηριστικά του λόγω πτηνού και την εντύπωση που αυτό προξενεί στον συγγραφέα)· στις σσ. 162-168: Ν. Καρβούνης, «48. Αι δύο δεήσεις» (διήγημα στο οποίο περιγράφονται οι συνθήκες εντός των οποίων πραγματοποιήθηκαν δεήσεις υπέρ της ανάπαυσης σκοτωμένων στρατιωτών και αξιωματικών και τα συναισθήματα που πλημμύρισαν τους παρευρισκομένους – συνοδεύεται από συναφές σκίτσο με λεζάντα στη σ. 167)· στις σσ. 194-195: Γρηγόριος Ξενόπουλος, «61. Ο Μάιος» (διηγηματάκι σχετικό με την ατμόσφαιρα κατά τον συγκεκριμένο μήνα και τα συναισθήματα που γεννά – με σχετικά σκίτσα στις σσ. 194, 195)· στις σσ. 207-212: Γρ. Ξενόπουλος, «64. Ο ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι επί Αδριανού» (αφήγημα με φωτογραφία και λεζάντα για την Πύλη του Αδριανού, στη σ. 210)· στις σσ. 215-218: Χ. Άννινος, «66. Μέγα Σπήλαιον» (περιγραφή του χώρου με φωτογραφία και λεζάντα που δείχνει τη συγκεκριμένη μονή «προ της πυρκαϊάς του 1934»)· στις σσ. 227-235: Εμ. Λυκούδης, «70. Ταξίδιον εις Αίγιναν» (ταξιδιωτική περιγραφή του νησιού με ιδιαίτερες αναφορές, μεταξύ άλλων, στην εκεί παρουσία του Ιωάννη Καποδίστρια – με δύο συναφείς φωτογραφίες και λεζάντες στις σσ. 231 και 233)· πρβλ. Στέλλας Σκλαβουνάκου (Διδασκαλίσσης), *Εκλεκτά αναγνώσματα. Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού. Έκδοσις τετάρτη*. Αντίτυπα 2000. Εικονογράφησης Σ. Βικτωρίου. Εγκριτ. αποφάσεως αριθ. 51231 - 51232 / 30 Αυγούστου, Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 52 - Μέγαρον Αρσακείου), 1937, όπου η ίδια «Δήλωσις» και τα αυτά κείμενα στις ίδιες σελίδες.]

4.22. Βασ. Φάβη, *Αναγνωστικόν Πέμπτης Δημοτικού. Έκδοσις πρώτη* 1934. Αντίτυπα 10.000. Αριθμ. εγκριτικής αποφάσεως 51231 / 51232 - 20/8/34, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α), 1934.

[Στις σσ. 13-14: Γ. Μαρτινέλη, «5. Μάννα» [*Μάννα κράζει το παιδάκι | μάννα ο νιος και μάννα ο γέρος...*] (οχτώ αριθμημένες ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στη σ. 127: Δ. Σολωμού,

«29. Γαλήνη» [Δεν ακούεται ούτ' ένα κύμα | εις την έρμη ακρογιαλιά...] (το γνωστό σολωμικό ομοιοκατάληκτο τετράστιχο). Τα ονόματα των δημιουργών παρατίθενται μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου.]

4.23. Χρ. Χρηστοβασίλη - Θ. Παπακωνσταντίνου - Κ. Δ. Στεργιόπουλου, *Παιδικά Αναγνώσματα. Αναγνωστικόν διά την Ε' τάξιν του Δημοτικού Σχολείου*. Ενεκρίθη διά την τετραετίαν 1934-1938. Αριθ. εγκρ. αποφάσεως 51231 / 51232. Ημερ. 20 Αυγούστου 1934. Έκδοσις πρώτη. Αντίτυπα 7.000, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Πεσμαζόγλου 8), 1934.

[Στις σσ. 5-6: Στ. Μαρτζώκης, «Η προσευχή» [Γλυκό του κόσμου στήριγμα, | αθάνατη Μαρία,...] (πέντε ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές): στις σσ. 15-17: Κατά Γρ. Ξενόπουλον, «Ο Σεπτέμβριος» (διηγηματάκι για τις ομορφιές των τεσσάρων εποχών και ιδίως του φθινοπώρου το οποίο εισάγεται με τον Σεπτέμβριο): στις σσ. 42-46: Γρ. Ξενόπουλος, «Ο ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι επί Αδριανού» (αφήγημα με σκίτσο για την Πύλη του Αδριανού, στη σ. 42): στις σσ. 73-74: Γ. Μαρτινέλης, «Μάννα» [Μάννα, κράζει το παιδάκι, | μάννα, ο νιος και μάννα ο γέρος,...] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στις σσ. 122-125: «Σημαία» (σύντομο διήγημα-ύμνος για την ελληνική σημαία): στις σσ. 169-174: Σ. Ζαμπέλιος, «Η τελευταία λειτουργία εν τη Αγία Σοφία» (αφήγημα - με δύο συναφή σχέδια στις σσ. 170 και 173): στις σσ. 177-179: Γρηγ. Ξενόπουλος, «Μάιος» (διηγηματάκι για τις ομορφιές και και τα θετικά συναισθήματα που γεννά ο συγκεκριμένος μήνας).]

4.24. Π. Νιρβάνα - Δ. Γ. Ζήση, *Ποικίλη Στοά. Αναγνωστικόν Πέμπτης τάξεως δημοτικού σχολείου*. Έκδοσις Δ'. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231, 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Αλθαίας 4), 1935.

[Στις σσ. 109-110: Γερ. Μαρκοράς, «Εργασία» [Ξημερώνει. Αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...] (οχτώ ομοιοκατάληκτα τετράστιχα): στις σσ. 110-121: Α. Μάτεσης, «Από την ιστορία ενός πλουσίου» (διήγημα όπου περιγράφεται η απασχόληση του κεντρικού ήρωα σε πειραϊκό παντοπωλείο και πώς παρακινήθηκε να φοιτήσει στο Γυμνάσιο δουλεύοντας παράλληλα έως ότου γίνει ο ίδιος πλούσιος - με δύο συναφή σχέδια στις σσ. 113 και 118): στις σσ. 139-142: Γ. Ξενόπουλος, «Μια φωλεά χελιδόνων» (σύντομο διήγημα επικεντρωμένο στις σκέψεις και στα συναισθήματα του συγγραφέα ενώ παρατηρεί τη χρήση μιας χελιδνοφωλιάς σε όλη τη διάρκεια του έτους - συναφές σκίτσο στη σ. 139): στις σσ. 225-235: Χ. Άννινος, «Το ταξίδιον του Κολόμβου» (περιγραφή της περιπλάνησης του Χριστόφορου Κολόμβου στον ωκεανό και στην ανακάλυψη του Νέου Κόσμου - με συναφή σχέδια στις σσ. 225, 227 και 234).]

4.25. Βασ. Φάβη, *Ελληνική Ψυχή. Αναγνωστικόν Πέμπτης Δημοτικού*. Έκδοσις δευτέρα 1935. Αντίτυπα 8.000. Αριθ. εγκριτ. αποφάσεως 51231 / 51232 - 20/8/34, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ιωάννου Δ. Κολλάρου & Σίας (Οδός Σταδίου 46^Α), 1935.

[Στις σσ. 13-14: Γ. Μαρτινέλη, «5. Μάννα» [Μάννα κράζει το παιδάκι, | μάννα ο νιος και μάννα ο γέρος,...] (οχτώ αριθμημένες ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στη σ. 127: Δ. Σολωμού, «29. Γαλήνη» [Δεν ακούεται ούτ' ένα κύμα | εις την έρμη ακρογιαλιά...] (το γνωστό σολωμικό ομοιοκατάληκτο τετράστιχο): στις σσ. 172-177: Ι. Σορδίνια, «41. Α' Τα καματερά, Β' Τα εργαλεία των οργωμάτων» (δύο σύντομα αφηγήματα, σε τέσσερις και πέντε αριθμημένες ενότητες, αντίστοιχα, για τις σχέσεις γεωργών και βοδιών [σσ. 172-175 - με συναφές σκίτσο στη σ. 173] και τους τρόπους και τις προοπτικές του οργώματος [σσ. 175-177]). Τα ονόματα των δημιουργών παρατίθενται μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου.]

4.26. Δ. Ανδρεάδου - Π. Παπαχριστοδούλου, *Ο φάρος του χωριού. Αναγνωστικόν Ε' τάξεως*. Έκδοση Α'. Αντίτυπα 5.000, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1936.

[Στις σσ. 126-129 η ενότητα: «§ 50. Πανήγυρις εργασίας!» (η οποία καταλήγει με το ποίημα του Γερ. Μαρκορά, «3. Στη δουλειά» [Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...]) (σε τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές που παρατίθενται στις σσ. 128-129): στις σσ. 260-262 η ενότητα: «§107. Δοξασμένοι χρόνοι» (όπου σε τέσσερις αριθμημένες ενότητες

Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνωστικά (1884-1937)

περιγράφεται η ανάμνηση του Πέτρου Ανέζη από την ενθουσιώδη ατμόσφαιρα κατά την επιστράτευση του 1912, στο πλαίσιο της οποίας ακούγονται «όλοι μαζί να τραγουδούν τον Εθνικόν ύμνο μας» (σ. 261), με παράλληλη παράθεση της πρώτης στροφής από τον σολωμικό «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» – σ. 261.)]

4.27. Μιχ. Γ. Πετρίδη - Κ. Γιοτσαλίτου-Λαχανά, *Το Νέον Αναγνωστικόν της Ε΄ τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις πρώτη. Αντίτυπα 10.000. Αριθμ. Εγκρ. αποφ. 50163 / 10-7-36, Αθήναι: Α. Ι. Ράλλης & Σία (Ευριπίδου 6), 1936.

[Στη σ. 157: Λ. Μαβίλης, «Πατρίδα» [*Πάλι ξυπνάει της Άνοιξης τ' αγέρι | στην Πλάση μυστικής αγάπης γλύκα...*] (σονέτο σε δύο ομοιοκατάληκτες τετράστιχες και μία εξάστιχη στροφές)· στη σ. 202: Λ. Μαβίλης, «Ο ήλιος της Ελλάδας» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου ήλιος αλλού δε λάμπει...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στη σ. 208: Δ. Σολωμός, «Η ημέρα της Λαμπρής» (τρεις ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στις σσ. 247-248: Δ. Σολωμός, «Ο ύμνος εις την Ελευθερίαν» (αριθμημένες, οι πρώτες δεκαέξι στροφές του ποιήματος – συναφή σχέδια στις σσ. 247 και 249 [το δεύτερο «(Κατά Ιακωβίδην)» και με λεζάντα: «Χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά»]).]

4.28. Ν. Ε. Φραγκίσκου - Ν. Ι. Πρωτόπαπα (Διευθυντού του εν Νέω Φαλήρω δημοτικού σχολείου), *Αναγνωστικόν της Καθαρευούσης. Διά την Ε΄ τάξιν του Δημοτικού*. Έκδοσις Α΄. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 50163 / 7 / 36, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Ι. Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 52), 1936.

[Στις σσ. 14-15: Γ. Μαρτινέλης, «4. Μάννα» [*Μάννα κράζει το παιδάκι, | μάννα ο νιος και μάννα ο γέρος...*] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 64-66: Θ. Ποταμιάνος, «12. Το μπαρμπούνι» (σύντομο αφήγημα με τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες του μπαρμποουνιού – συναφές σκίτσο στη σ. 65)· στις σσ. 94-98: Εμμ. Λυκούδης (Διασκευή Ν. Φραγκίσκου), «21. Λαγός» (διηγηματάκι για τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες του λαγού – συναφές σκίτσο στη σ. 94)· στη σ. 214: Διον. Σολωμός, «47. Η ημέρα της Λαμπρής» [*Χριστός Ανέστη! Νέοι γέροι και κόρες, | όλοι μικροί - μεγάλοι ετοιμασθήτε...*] (δύο ομοιοκατάληκτα τετράστιχα).]

4.29. Μιχ. Γ. Πετρίδη - Κ. Γιοτσαλίτου-Λαχανά, *Το Νέον Αναγνωστικόν της Ε΄ τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις δευτέρα. Αντίτυπα 6.000. [...] Αθήναι: Εκδότης Α. Ι. Ράλλης & Σία (Ευριπίδου 6), 1937.

[Στις σσ. 50-53: Ε. Λυκούδης, «Το καμάκι» (διασκευή αφηγήματος για τους τρόπους κατασκευής και χρήσης του καμακιού κατά το ψάρεμα – με δύο συναφή σκίτσα στις σσ. 50 και 53)· στη σ. 155: Λ. Μαβίλης, «46. Πατρίδα» [*Πάλι ξυπνάει της Άνοιξης τ' αγέρι | στην Πλάση μυστικής αγάπης γλύκα...*] (σονέτο σε δύο τετράστιχες και δύο τρίστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στη σ. 200: Λ. Μαβίλης, «58. Ο ήλιος της Ελλάδος» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου ήλιος αλλού δε λάμπει...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στη σ. 206: Δ. Σολωμός, «60. Η ημέρα της Λαμπρής» [*Καθαρώτατον ήλιο προμηνούσε | της αυγής το δροσάτο το ύστερο αστέρι*] (τρεις ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στις σσ. 245-246: Δ. Σολωμός, «Ο ύμνος εις την Ελευθερίαν» (αριθμημένες, οι πρώτες δεκαέξι στροφές του ποιήματος – συναφή σχέδια στις σσ. 245 και 247 [το δεύτερο με τη λεζάντα: «Χαίρε ω χαίρ' ελευθεριά»]). Τα ίδια ακριβώς στοιχεία και στον τόμο: Μιχ. Γ. Πετρίδη - Κ. Γιοτσαλίτου-Λαχανά, *Το Νέον Αναγνωστικόν της Ε΄ τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις τρίτη. Αντίτυπα 3.000. Αριθμ. Εγκρ. αποφ. 50163 / 10-7-36, Αθήναι: Εκδότης Α. Ι. Ράλλης & Σία (Ευριπίδου 6), 1937.]

5. ΣΤ΄ Δημοτικού

5.1. Γ. Κονιδάρη - Γ. Καλαρά - Σ. Χασιώτου - Ι. Κοφινιώτου και Σ. Δουκάκη, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Έκτης Τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αποτελεσθέν υπό της Α΄ Κριτικής Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου εκ των υπ' αυτής εγκριθέντων αναγνωσματαρίων των* -. Το μόνον εγκεκριμένον και υποχρεωτικώς εισαγόμενον διά τα σχολικόν έτος 1917-1918 συμφώνως προς τον τελευταίον νόμον της 2 Σεπτεμβρίου 1917.

Έκδοσις πρώτη, Εν Αθήναις: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Εν Οδώ Σταδίου 44), 1917.

[Στις σσ. 194-196: Α. Βαλαωρίτου, «§ 65. Ο βράχος και το κύμα» [«Μέριασε, βράχε, να διαβώ!», το κύμ' ανδρειωμένο...] (σε έξι στροφές των είκοσι, οχτώ, δέκα, δεκατεσσάρων, τεσσάρων και τεσσάρων ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων (κατά μείζονα λόγο) στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 239-244: Α. Βαλαωρίτου, «§ 8ο. Ο Σαμουήλ» [Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' 'ς το Κιούγκι;...] (τρεις ενότητες, πενήντα τριών, πενήντα πέντε και είκοσι ενός ανομοιοκατάληκτων και ομοιοκατάληκτων στίχων, αντίστοιχα). Τα όνομα του δημιουργού δίδεται μόνο στα περιεχόμενα του τόμου. Τα ίδια ακριβώς κείμενα και στο βιβλίο: Γ. Κονιδάρη - Γ. Καλαρά - Σ. Χασιώτου - Ι. Κοφινιώτου και Σ. Δουκάκη, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Εγκεκριμένον διά την ΣΤ' τάξιν των Δημοτικών Σχολείων*. Έκδοσις 13, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 44), 1926, σσ. 194-196 (με τον τίτλο: «§ 65. Το κύμα και ο βράχος») και 240-244, αντίστοιχα.]

5.2. Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου (Πρώην τμηματάρχου της μέσης και ανωτέρας εκπαιδύσεως), *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της ΣΤ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1922.

[Στις σσ. 158-162: παρουσίαση της ζωής, της δράσης, του θανάτου και της ανακομιδής των οστών του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε', με παράλληλη μνεία της απαγγελίας ποιήματος από τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη κατά την ημέρα των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του εν λόγω ιερωμένου έμπροσθεν του κεντρικού κτιρίου του ΕΚΠΑ· στις σσ. 162-166 παρατίθεται το συγκεκριμένο ποίημα του Α. Βαλαωρίτη [Πώς μας θωρείς ακίνητος;... Πού τρέχει ο λογισμός σου; | Τα φτερωτά σου όνειρα;... Γιατί στο μέτωπό σου...] (σε επτά ενότητες των σαράντα δύο, είκοσι τεσσάρων, είκοσι, δώδεκα, είκοσι τριών, δεκαεννέα και έξι ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα.)]

5.3. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Η Μεγάλη Ελλάδα. Αναγνωσματάριον της Έκτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις 6η. Τιμή δραχ. 14.90. Πράξις Εκπαιδευτ. Συμβουλίου 186 / 2-9-27, Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητράκου, 1927.

[Στις σσ. 29-33, η ενότητα: «Τί ενεθυμήθησαν, ότε είδον τον ανδριάντα του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε'», όπου, φυσικά, το σχετικό ποίημα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη [Πώς μας θωρείς ακίνητος; Πού τρέχει ο λογισμός σου;...] (σσ. 30-33: σε οχτώ ενότητες των οχτώ, δώδεκα, έξι, δεκαέξι, δέκα, οχτώ, εννέα και έξι ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα - και με συναφές σχέδιο στη σ. 30)· στην ενότητα: «Πώς κατεσκεύαζον οι Έλληνες του 21 τα πλοία των και πώς τα εχρησιμοποίουσαν» (σσ. 47-50), παρατίθεται στο τέλος το σολωμικό εξάστιχο επίγραμμα «Η καταστροφή των Ψαρών» [Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η Δόξα μονάχη...] (σ. 50)· ακολούθως, η ενότητα: «Πώς έγινε η ένδοξος ναυμαχία της 3ης Δεκεμβρίου 1912» (σσ. 51-54) περιλαμβάνει την ανάκρουση του εθνικού ύμνου από τη «μουσική της ναυαρχίδος» (παρατίθενται συναφώς οι δύο πρώτοι στίχοι από τον σολωμικό «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» και καταλήγει με την απαγγελία από αξιωματικό μιας καλβικής στροφής: Χαίρετε σεις, καυχήματα | των θαυμασίων (Σπετσίας, | Ύδρας, Ψαρών) σκοπέλων | όπου ποτέ δεν άραξε | φόβος κινδύνου - και τα δύο αυτά παραθέματα, στη σ. 54).]

5.4. Α. Κουρτίδη - Γ. Κονιδάρη, *Βασανισμένα και Δοξασμένα χρόνια. Αναγνωστικό εγκεκριμένο για την ΣΤ' του Δημοτικού*. Πρώτη έκδοση, Αθήναι: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 44), 1927.

[Στις σσ. 208-212: Αρ. Βαλαωρίτη, «9. Η φυγή» [«Τάλογο - τάλογο», Ομέρ Βριώνη | Το Σούλι εχούμησε και μας πλακώνει,...] (παρατίθενται τρεις ενότητες, είκοσι έξι, εβδομήντα οχτώ και δεκατεσσάρων ομοιοκατάληκτων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 212-214: Γ. Μαρκορά, «10. Το ψυχομάχημα του Σουλιώτη» [Στην ξενιτιά πεθαίνω, | πατρίδα μου ακριβή...] (δέκα ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 218-220: Αρ. Βαλαωρίτης, «12. Το κύμα και ο βράχος» [Μέριασε, βράχε, να διαβώ! το κύμ' αντρειωμένο...] (σε τέσσερις στροφές των είκοσι, δεκαεπτά, δεκατεσσάρων και οχτώ ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων (κατά μείζονα λόγο) στίχων, αντίστοιχα)· στη σ. 224: Α. Βαλαωρίτης, «17. Αγάπη στην πατρίδα» [Δεν είναι διαβατάρικο

Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνωστικά (1884-1937)

πουλί, που για μια μέρα...] (έξι ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 225 και 227, συνοπτικά βιοεργογραφικά σημειώματα για τους Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και Γεράσιμο Μαρκορά, αντίστοιχα.]

5.5. Επ. Παπαμιχαήλ - Χ. Αντωνάτου, *Η ζωή μας. Αγώνες και θυσίες για την ελευθερία. Αναγνωστικό ΣΤ' Δημοτικού*. Έκδοση 1η. Τιμή δραχ. 19.45. Πράξις Εκπαιδευτ. Συμβουλίου 179 / 27-8-27, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1927.

[Στις σσ. 187-188: Γεράσιμος Μαρκοράς, «Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (οχτώ ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· στη σ. 189: Γ. Μαρκοράς, «Ο σκαφτιάς» [*Βαριά κοιμάται ο γέρος, αυτός που κάθε μέρα | εκίνησε σ' άκοπη δουλειά...*] (σε πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στη σ. 196: Ιούλιος Τυπάλδος, «Η καταδίκη του κλέφτη» [*Έχετε γεια, ψηλά βουνά και κρυσταλλένιες βρύσες...*] (είκοσι έξι ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 198-199: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Δήμος και το καριοφίλι» [*Εγέρασα, μωρές παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης...*] (σε δύο ενότητες, των δεκαεννέα και είκοσι εννέα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 201-202: Γ. Μαρκοράς, «Ο ετοιμοθάνατος Σουλιώτης» [*Στην ξενιτιά πεθαίνω, | πατρίδα μου ακριβή...*] (δέκα ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 204-207: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Σαμουήλ» [*Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' 'ς το Κούγκι...*] (τρεις ενότητες, πενήντα τριών, σαράντα τριών και δέκα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στη σ. 212: Δ. Σολωμός, «Η δόξα των Ψαρών» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (όπου το γνωστό σολωμικό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα)· στη σ. 216: Λ. Μαβίλης, «Πατρίδα» [*Πάλι ξυπνάει της άνοιξης τ' αγέρι, | στην Πλάση μουστικής αγάπης γλύκα...*] (σονέτο, σε δεκατέσσερις συνεχόμενους ομοιοκατάληκτους στίχους)· στις σσ. 217-220: Δ. Σολωμός, «Ο Εθνικός Ύμνος» (οι πρώτες δεκαέξι στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν», αριθμημένες και με συναφές σκίτσο στη σ. 217).]

5.6. Ιωάν. Μ. Συκώκη - Κώστα Πασαγιάννη, *Ο καλός σπορέας. Αναγνωστικό ΣΤ' Δημοτικού. Με εικόνες*. Έκδοση Α', Αθήνα: Εκδοτική Εταιρία «Αθηνά» - Α. Ι. Ράλλης & Σία (Ευριπίδου 6), 1927.

[Στις σσ. 72-74: Διον. Σολωμού, «2. Ύμνος στην Ελευθερία» (οι πρώτες δεκαέξι στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν»)· στις σσ. 88-89: Λορέντζου Μαβίλη, «4. Στην Πατρίδα» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου ήλιος αλλού, δε λάμπει...*] (τριάντα έξι ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 134-135: Γερασ. Μαρκορά, «17. Εργασία» [*Ξημερώνει. Αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (σε έξι ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 151-152: Αρ. Βαλαωρίτη, «23. Ο Κίτσος και το γεράκι» [*Σ' ένα κοντρί θεόχτιστο κάθεται διπλοπόδι...*] (παρατίθενται πενήντα επτά ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 170-176: Εμμ. Λυκούδη, «28. Ο μαρσασμός» (συγκινησιακά φορτισμένο διήγημα αναφερόμενο στο αργό τέλος ενός караβόσκυλου που κάποια στιγμή το άφησαν στη στεριά - μεγαλύτερο σε έκταση σε σχέση με άλλες δημοσιεύσεις του σε σχολικά αναγνωστικά)· στη σ. 195: Γ. Μαρτινέλη, «50. Η Μάνα» [*«Μάνα» κράζει το παιδάκι, | «μάννα» ο γιός και «μάννα» ο γέρος...*] (έξι ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· στις σσ. 200-201: Γερ. Μαρκορά, «41. Οι θησαυροί τ' Αλήπασα» [*Είν' άγρια νύχτα! Σκάφτοντας εδώ στον έρμο τόπο...*] (είκοσι έξι ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 203-204: Γερ. Μαρκορά, «44. Στα χελιδόνια» [*Γοργά τ' αγέρι σκίζοντας, | ελάτ', αγαπημένοι...*] (έξι ομοιοκατάληκτες πεντάστιχες στροφές)· στις σσ. 204-205: Γ. Τερτσέτη, «45. Ο Σταυρός» [*Εγώ ορέγομαι να βλέπω | Εις τα κρύφια του καιρού | Από νέους παλικαράδες | Έργατα ηρωισμού...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές).]

5.7. Χαρίλαου Κ. Αντωνάτου, *Αναγνωστικόν διά την έκτην τάξιν των Δημοτικών Σχολείων*. Τιμάται Δρ. 12.95 - Πράξις Εκπ. Συμβουλίου 183 / 30-8-27, Αθήνα: Εκδοτική Εταιρία Α. Μ. Κοντομάρης & Σία (Οδός Ευριπίδου 6), 1928.

[Στη σελίδα τίτλου: Χαρίλαου Κ. Αντωνάτου, *Αναγνωστικόν διά την έκτην τάξιν των Δημοτικών Σχολείων*, Αθήνα: Εκδοτική Εταιρία «Αθηνά» - Α. Ι. Ράλλης & Σία (Οδός Ευριπίδου 6), 1927. Στις σσ. 43-45: Αρ. Βαλαωρίτης, «11. Ο Σαμουήλ» (σύντομο αφήγημα για την αντίσταση και το ηρωικό τέλος του ιερομονάχου Σαμουήλ και των Σουλιωτών συναγωνιστών του, στο Κούγκι)· στις σσ. 125-131: Εμμ. Λυκούδης, «25. Τα καθήκοντα του Έλληνας πολίτου» (πεζό που επικεντρώνεται σε διάφορες υποχρεώσεις του καλού πολίτη [αγάπη για την πατρίδα,

υποχρεωτική στράτευση, εφαρμογή των νόμων, συνδρομή στο έργο της Δικαιοσύνης, αποφυγή της ψευδοκρίας, εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων, προστασία της δημόσιας εκπαίδευσης και περιουσίας, συμμετοχή στις εκλογές και υποχρεωτική εκπαίδευση των ελληνοπαίδων): στις σσ. 131-133: Εμμ. Λυκούδης, «26. Τα δικαιώματα του Έλληνα πολίτου» (πεζό για τα δικαιώματα των πολιτών – ελευθερία [ατομική, οικογενειακή, λόγου, επαγγελματική, θρησκευτική], ισότητα [μεταξύ προσώπων, αλλά και απέναντι σε θεσμούς και νόμους, στην εργασία, στη στράτευση και στη φορολογία]): στις σσ. 163-165: Χ. Άννινος, «34. Αγία Λαύρα» (συνοπτική περιγραφή της εν λόγω μονής): στις σσ. 165-169: Εμμανουήλ Λυκούδης, «35. Επί της κορυφής του Πηλίου» (περιγραφή εικόνων και της πανοραμικής θέας από την κορυφή του Πηλίου, με παράλληλες αναφορές σε πρόσωπα της ελληνικής Μυθολογίας).]

5.8. Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδη (πρώην επιθεωρ. δημοτ. σχολείων), *Αναγνωστικόν καθαρευούσης ΣΤ΄. τάξεως εγκεκριμένον διά την τριετίαν 1929-1932*. Έκδοσις 1η, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1929.

[Στη σ. 62: Ν. Ι. Ιγγλέσης, «§ 3. Το έαρ» [*Ιδού το έαρ ήλθεν! Η λάλος χελιδών | την φωλεάν της πάλιν εις στέγην την ζητεί...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στις σσ. 80-82: Χ. Άννινος, «§ 10. Η Αγία Λαύρα» (πολύ συνοπτική περιγραφή της τοποθεσίας, των κειμηλίων και της ιστορίας της εν λόγω Μονής, σε δύο αριθμημένες ενότητες – συναφές σκίτσο στη σ. 80): στις σσ. 82-85: Εμμανουήλ Λυκούδης, «§ 11. Επί της κορυφής του Πηλίου» (περιγραφή, σε πέντε αριθμημένες ενότητες, της πανοραμικής θέας από την κορυφή του Πηλίου, με παράλληλες αναφορές σε πρόσωπα από την Ελληνική Μυθολογία): στις σσ. 146-148: Ανδ. Κάλβος, «§ 10. Εις τον ιερόν λόχον» [*Ας μη βρέξη ποτέ | το σύννεφον, και ο άνεμος...*] (δέκα κάλβειες στροφές, σε τρεις ενότητες: υπ' αριθ. 1 οι πέντε πρώτες, αριθ. 2 οι επόμενες τρεις και αριθ. 3 οι λοιπές δύο)]

5.9. Νώντα Έλατου - Δημοσθ. Βουτυρά, *Η ζωή μας. Αναγνωστικό ΣΤ΄ Δημοτικού*. Έκδοση 1η, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου (Οδός Σταδίου 56), 1929.

[Στις σσ. 225-226: Γεράσιμος Μαρκοράς, «Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στη σ. 227: Γ. Μαρκοράς, «Ο σκαφτιάς» [*Βαριά κοιμάται ο γέρος, αυτός που κάθε μέρα | εκίναε σ' άκοπη δουλειά...*] (είκοσι ομοιοκατάληκτοι στίχοι – συνοδευόμενοι από συναφές σχέδιο): στις σσ. 234-235: Ιούλιος Τυπάλδος, «Η καταδίκη του κλέφτη» [*Έχετε γεια, ψηλά βουνά και κρυσταλλένιες βρύσες...*] (είκοσι έξι ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι – με συναφές σκίτσο στη σ. 234): στις σσ. 237-239: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Δήμος και το καριοφύλλι του» [*Εγέρασα, μωρές παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης...*] (παρατίθενται σαράντα οχτώ ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι – με συναφές σκίτσο στη σ. 237): στις σσ. 239-241: Γ. Μαρκοράς, «Ο ετοιμοθάνατος Σουλιώτης» [*Στην ξενιτιά πεθαίνω, | πατρίδα μου ακριβή...*] (δέκα τετράστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές): στις σσ. 242-243: Α. Βαλαωρίτης, «Το άλογο» [*Εμπρός του στέκεται καμαρωμένο, | μαύρο σαν κόρακας χρυσά ντυμένο...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στις σσ. 243-245: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Σαμουήλ» [*Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ' στο Κούγκι...*] (δύο ενότητες των εβδομήντα έξι και δέκα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα): Δ. Σολωμός, «Η δόξα των Ψαρών» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (όπου το γνωστό σολωμικό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα): στη σ. 253: Λ. Μαβίλης, «Πατρίδα» [*Πάλι ξυπνάει της άνοιξης τ' αγέρι | στην Πλάση μυστικής αγάπης γλύκα...*] (σονέτο σε δεκατέσσερις συνεχόμενους ομοιοκατάληκτους στίχους): στις σσ. 254-256: Δ. Σολωμός, «Εθνικός ύμνος» (οι πρώτες δεκαέξι στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν», αριθμημένες).]

5.10. Π. Δημητράτου - Α. Στρατηγοπούλου, *Τα χρόνια της ελευθερίας. Αναγνωστικό εγκεκριμένο για την ΣΤ΄ τάξη. (Γλώσσα δημοτική)*. Έκδοση Β΄, Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Σταδίου 4), 1930.

[Στις σσ. 143-149: Γ. Ξενοπούλου, «Ο Πλούτος και η Ευτυχία» (γλαφυρά γραμμένο διήγημα με επίκεντρο την τελική προτίμηση της ευτυχίας από ένα παιδί που αρχικά είχε επιλέξει τον πλούτο – με συναφές σκίτσο στη σ. 144): στις σσ. 169-171: Αριστ. Βαλαωρίτη, «Ο Δήμος και το Καριοφύλλι του» [*Εγέρασα, μωρές παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης...*] (παρατίθενται σαράντα οχτώ ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι): στις σσ. 177-181: Αριστ. Βαλαωρίτης, «Η φυγή» [*Τάλογο! τάλογο, Ομέρ Βριόνη. | Το Σούλι εχούμησε και μας πλακώνει!*] (παρατίθενται εκατόν είκοσι δύο ομοιοκατάληκτοι στίχοι): στις σσ. 181-183: Αριστ. Βαλαωρίτης, «Ο Σαμουήλ»

[Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μέσ στο Κούγκι;...] (παρατίθενται ογδόντα έξι ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 184-185: Γεράσιμος Μαρκοράς, «Ο ετοιμοθάνατος Σουλιώτης» [Στην ξηνητιά πεθαίνω, | πατρίδα μου ακριβή,...] (δέκα τετράστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στις σσ. 187-188: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Διάκος» [Ανέβα Μήτρο, στου βουνού κατάκορφα τη ράχη...] (πενήντρα τρεις ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στη σ. 190: Διονύσιος Σολωμός, «Τα Ψαρά» [Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | Περπατώντας η δόξα μονάχη,...] (όπου το γνωστό σολωμικό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα)· στις σσ. 208-211: Διον. Σολωμός, «Πώς έπεσε η Τρίπολη» (σύντομο εισαγωγικό σημείωμα για την άλωση της Τριπολιτσάς και τις σχετικές με το θέμα στροφές από τον σολωμικό «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» και παράθεση μέρους των αντίστοιχων στροφών από το ποίημα (αριθ. 35-63, 67-74)· στις σσ. 225-227: Δ. Σολωμού, «Ο Ύμνος της Ελευθερίας» (σύντομο εισαγωγικό σημείωμα για το ποίημα και παράθεση δεκαέξι στροφών από αυτό [αριθ. 1-16] όπου ο ποιητής «χαιρετάει την Ελευθερία και διηγείται τα φριχτά μαρτύρια του υποδούλου Έθνους μας και την εγκατάλειψή του από τα ισχυρά Χριστιανικά κράτη της Ευρώπης» [σ. 226])· στις σσ. 229-231: Γ. Τερτσέτης, «Προφητικό όνειρο» [Πού ήμουνα! Τί είδα; Θείο τραγούδι | θαρρώ πως ήταν τότε μου. Ακόμα...] (με συναφή επιγραμματική εισαγωγή και παράθεση εξήντα οχτώ ανομοιοκατάληκτων ενδεκασύλλαβων στίχων)· στη σ. 231: Γ. Τερτσέτης, «Το Πήλιο» [Η Πλάση, η παντοδύναμη κι απόνετη μητέρα,...] (είκοσι έξι ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στη σ. 232: Κ. Παλαμάς, «Τα Εφτάνησα» [Από την Κέρκυρα -όνειρο μες στη χαρά του Μάη- | ώς τον Καβομαλιά...] (τράντα δύο ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 234-235: Γ. Μαρκοράς, «Ο σκαφτιάς» [Βαριά κοιμάται ο γέρος, αυτός που κάθε μέρα | εκίναε σ' άκοπη δουλειά,...] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στη σ. 235: Γ. Μαρκοράς, «Εργασία» [Ξημερώνει αυγή δροσάτη, | με το πρώτο της πουλί...] (οχτώ ομοιοκατάληκτα τετράστιχα.)]

5.11. Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση - Δ. Ι. Κοντογιάννη - Δ. Π. Δαμασκηνού, *Αναγέννησις. Αναγνωστικόν ΣΤ' Δημοτικού (Καθαρευούσης)*. Έκδοσις Β', Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Σταδίου 4), 1931.

[Στις σσ. 57-59: Αρ. Βαλαωρίτου, «Ο Σαμουήλ» (σύντομο αφήγημα αναφερόμενο στην αντίσταση και στο ηρωικό τέλος του μοναχού Σαμουήλ και των Σουλιωτών συναγωνιστών του, στο Κούγκι - με συναφές σκίτσο, συνοδευόμενο από λεζάντα, στη σ. 58)· στις σσ. 69-73: Εμμ. Λυκούδης, «Το Πήλιον» (περιγραφή των φυσικών καλλωνών, των χωριών και του εν γένει περιβάλλοντος του Πηλίου, καθώς και της θεάς που προσφέρει από τα ψηλότερα σημεία του)· στις σσ. 83-87: Ανδρ. Κάλβου, «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον» [Ας μη βρέξη ποτέ | το σύννεφον, και ο άνεμος...] (σε έντεκα αριθμημένες κάλβειες στροφές - με σχέδιο και λεζάντα «Το κενοτάφιον των Ιερολοχιτών», στη σ. 84)· στις σσ. 158-162: Εμμ. Λυκούδη, «Η Μονή του Οσίου Λουκά» (περιγραφή της ιστορίας και της εν γένει τοποθεσίας της εν λόγω Μονής, μέρος της οποίας απεικονίζεται σε σχέδιο της σ. 160)· στις σσ. 186-187: Ανωνύμως, «Ο Καποδίστριας εν Λευκάδι» (σύντομη αφήγηση της συμβολής του Ι. Καποδίστρια στη συναδέλφωση των οπλαρχηγών και στην οργάνωση της αντίστασης της Λευκάδας εναντίον του Αλή πασά, στα 1806)· στις σσ. 206-208: Θ. Βελλιανίτου, «Τα Ιωάννινα» (περιγραφή της τοποθεσίας και σύντομη αναφορά σε στιγμές από το ιστορικό παρελθόν της πόλης)· στις σσ. 251-254: Δ. Σολωμού, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν (Ο Εθνικός Ύμνος)» (οι πρώτες δεκαέξι στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν», με ολοσέλιδη συναφή απεικόνιση και τη λεζάντα: «Η Ελευθερία», στη σ. 253). Στο κυρίως μέρος του βιβλίου δεν παρατίθεται κάποια ένδειξη σχετική με τους συγγραφείς των κειμένων, παρά μόνο στα περιεχόμενα.]

5.12. Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδου (πρώην επιθεωρ. δημοτ. σχολείων), *Αναγνωστικόν καθαρευούσης ΣΤ' Δημοτικού*. Έκδοσις Α'. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 39751 - 13201 / 25 Ιουλίου 1932, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Σταδίου 4), 1932.

[Στις σσ. 81-85: Γ. Κουράτος, «5. Από το Καρπενήσι εις το Κεράσοβον» (περιγραφή της συγκεκριμένης μαγευτικής διαδρομής - με συναφές ολοσέλιδο σχέδιο στη σ. 83)· στις σσ. 85-89: Γ. Κουράτος, «6. Ανά τα χωριά της Ευρυτανίας» (περιγραφές χωριών της περιοχής και αναφορές στην τοπική τους ιδιαιτερότητα και στην ιστορία τους - με συναφή σχέδια στις σσ. 86 και 88)· στις σσ. 170-172: Γ. Τερτσέτης, «8. Ο Πατριάρχης μένει» (σύντομο αφήγημα για την επιλογή του Γρηγορίου Ε' να μην εγκαταλείψει την Πόλη και το ποίμνιό του)· στις σσ. 174-175: Γ. Τερτσέτης, «10. Θ. Κολοκοτρώνης και Δ. Υψηλάντης» (ανεκδοτολογικού τύπου περιγραφή γεύματος που

παρείχε ο Κολοκοτρώνης στον Δημήτριο Υψηλάντη, τον Ιούνιο του 1821: στις σσ. 175-176: Αριστ. Βαλαωρίτης, «12. Η καρδιά του Μάρκου Μπότσαρη» (συνοπτική αφήγηση της συμφιλίωσης του Μ. Μπότσαρη με τον Γ. Μπακόλα, με τη μεσολάβηση του Α. Μαυροκορδάτου, για το καλό της Επανάστασης): στις σσ. 223-228: Εμ. Λυκούδη (Διασκευή Δ. Μ. Α.[νδρεάδη]), «1. Αι φορολογικαί υποχρεώσεις παντός πολίτου» (πεζό όπου αναλύονται οι λόγοι για τους οποίους οι πολίτες πρέπει να καταβάλλουν τους φόρους που τους αναλογούν): στις σσ. 228-232: Κατά τον Εμμ. Λυκούδη (Διασκευή Δ. Μ. Α.[νδρεάδη]), «2. Η χρήσις της ψήφου» (συμβουλές για την ορθολογική χρήση του δικαιώματος του εκλέγειν και της αναγκαιότητας άσκησης του, καταλήγοντας: «Όχι λοιπόν λιποτάκται του μεγάλου τούτου καθήκοντος προς την πατρίδα, ἀλλ' ευσυνείδητοι εκτελεσταί αυτού πρέπει να είναι οι Έλληνες πολίται».)]

5.13. Παναγή Δημητράτου (Δημοδιδασκάλου), *Παιδικά αναγνώσματα. Για την ΣΤ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου. (Γλώσσα Δημοτική)*. Έκδοση πρώτη 1932. Εικονογράφηση Β. Γερμενή. Εγκριτική απόφαση αριθμ. 39751-13189, 28 Ιουλίου 1932, Εν Αθήναις: Εκδόται Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας (Οδός Σταδίου 46Α), 1932.

[Στις σσ. 51-52: Γ. Μαρκοράς, «Εργασία» [Ξημερώνει αυγή δροσάτη, | με το πρώτο της πουλί...] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στις σσ. 216-217: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο γέρο Δήμος» [Εγέρασα, μωρές παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης...] (πέντε στροφές των επτά, επτά, εννέα, επτά και τριών ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων – με συναφές σκίτσο στη σ. 216): στις σσ. 220-221: Γεράσιμος Μαρκοράς, «Ο ετοιμοθάνατος Σουλιώτης» [Στην ξενιτιά πεθαίνω, | πατρίδα μου ακριβή...] (δέκα ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές): στις σσ. 237-240: Δ. Σολωμός, «Ύμνος εις την Ελευθερία» (οι δεκαέξι πρώτες στροφές του σολωμικού «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» – με συναφές σχέδιο στη σ. 237): στη σ. 240: Δ. Σολωμός, «Τα Ψαρά» [Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η Δόξα μονάχη,...] (όπου το γνωστό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα).]

5.14. Γεωργίου Α. Μέγα, *Αναγνώσματα Έκτης Δημοτικού. Προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρευούσης*. Έκδοσις πρώτη. Αριθμός εγκριτικής αποφάσεως 39751-13202 / 28 Ιουλίου 1932, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α), 1932.

[Στις σσ. 94-96: Εμμ. Λυκούδη, «11. Επί της κορυφής του Πηλίου» (περιγραφή εικόνων και της πανοραμικής θέας από την κορυφή του Πηλίου – με συναφές σκίτσο στη σ. 94): στις σσ. 119-122: Εμμ. Λυκούδης, «20. Οι πτερωτοί μετανάσται» (σύντομο διήγημα αφορμώμενο από τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών και τους κινδύνους που παρουσιάζονται στη διάρκεια αυτών, με παράλληλη παράθεση συναφών αναμνήσεων του συγγραφέα): στις σσ. 125-127: Γρηγ. Ξενόπουλος, «22. Ζάκυνθος» (συνοπτική περιγραφή των ναών, οικιών και άλλων μνημείων του νησιού): στις σσ. 127-129: Ανδρέας Κάλβος, «23. Ο φιλόπατρις» [Ω φιλάτη πατρίς, | ω θαυμασία νήσος,...] (δέκα στροφές από την κάλβεια αυτή ωδή, οι οποίες αναφέρονται στη Ζάκυνθο – με συναφές σκίτσο στη σ. 129): στις σσ. 130-134: Σπ. Ζαμπέλιος, «24. Η δευτέρα Ανάστασις του 1454» (αφήγημα όπου περιγράφεται η πρώτη αναστάσιμη λειτουργία μετά την άλωση της Πόλης, στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων – με συναφές σχέδιο στη σ. 130). Τα αυτά κείμενα και στις ίδιες σελίδες και στο: Γεωργίου Α. Μέγα, *Αναγνώσματα Έκτης Δημοτικού. Προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρευούσης*. Έκδοσις δευτέρα. Αριθμός εγκριτικής αποφάσεως 39751-13202 / 28 Ιουλίου 1932, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46Α), 1932.]

5.15. Δημοσθ. Μ. Ανδρεάδου (πρώην επιθεωρ. δημοτ. σχολείων), *Αναγνωστικόν καθαρευούσης ΣΤ' Δημοτικού*. Έκδοσις Α'. Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231 - 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαιάς 4), 1934.

[Στις σσ. 168-171: Σπ. Ζαμπέλιος, «1. Η δευτέρα Ανάστασις του 1454» (αφήγημα σε έξι αριθμημένες ενότητες, σχετικό με την πρώτη αναστάσιμη λειτουργία μετά την άλωση της Πόλης, στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων): στις σσ. 173-174: Ιούλιος Τυπάλδος, «3. Η καταδίκη του κλέφτη» [Έχετε γεια, ψηλά βουνά και κρυσταλλένιες βρύσεις...] (τρεις αριθμημένες ενότητες των δώδεκα, οχτώ και έξι ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων,

αντίστοιχα)· στις σσ. 183-185: Γ. Τερτσέτης, «8. Ο Πατριάρχης μένει» (σύντομο αφήγημα, σε δύο αριθμημένες ενότητες, σχετικές με την επιλογή του Γρηγορίου Ε' να παραμείνει στην Πόλη και να μην εγκαταλείψει το ποιμνίο του)· στις σσ. 206-207: Αριστ. Βαλαωρίτης, «15. Η καρδιά του Μάρκου Μπότσαρη» (συνοπτική αφήγηση της συμφιλίωσης των οπλαρχηγών Μ. Μπότσαρη και Γ. Μπακόλα, με τη μεσολάβηση του Α. Μαυροκορδάτου, για το καλό της πατρίδας)· στις σσ. 218-219: Γ. Τερτσέτης (Μεταφορά), «25. Μετά τον επτάχρονο Εθνικό Αγώνα 1821-1828» (συνοπτική αφήγηση όσων σε δραματικό τόνο εξομολογείται ο Ι. Καποδίστριας για την κατάσταση «του ελληνικού λαού, τον οποίον ήρχετο να διοικήση» [σ. 218])· στη σ. 220: Διον. Σολωμός, «27. Ο Εθνικός Ύμνος» (παρατίθενται οι έξι πρώτες στροφές από τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν»)· στη σ. 221: Α. Μαβίλης, «1. Ύμνος εις τον ήλιο της Ελληνικής Πατρίδος» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου, ήλιος αλλού δεν λάμπει...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές).]

5.16. Δημ. Λουκοπούλου, *Πάτρια. Αναγνωστικόν της ΣΤ' τάξεως του Δημοτικού*. Εγκριθέν δυνάμει της υπ' αριθ. 51231, 51232 / 20-8-34 διαταγής του Υπουργείου Παιδείας κλπ. διά την τετραετίαν 1934-1938. Έκδοσις Β' εις 8 χιλιάδας αντίτυπα, Αθήναι: Εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης (Οδός Σταδίου 52), 1934.

[Στις σσ. 65-66: Δ. Σολωμού, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν (Εθνικός)» (παρατίθενται οι οχτώ πρώτες στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν»)· στη σ. 151: Δ. Σολωμός, «Καταστροφή των Ψαρών» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (όπου το γνωστό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα – με εικόνα άνωθεν αυτού που φέρει τη λεζάντα: «Η Δόξα»)· στις σσ. 170-176: Εμμ. Λυκούδη, «Με το παραγάδι» (διήγημα όπου περιγράφεται ο συγκεκριμένος τρόπος ψαρέματος και μια σχετική εμπειρία του συγγραφέα – με απεικονίσεις και λεζάντες συναφείς προς το θέμα, στις σσ. 171, 172 και 175)· μετά το πέρας των περιεχομένων, στη σ. 270, η σημείωση: «Τα παρ' άλλων συγγραφέων ερανισθέντα πεζά διεσκευάσθησαν»· ως σημειωθεί ότι, εκτός του σολωμικού επιγράμματος, τα ως άνω κείμενα δεν φέρουν ένδειξη με το όνομα του συγγραφέα τους στο κυρίως σώμα του βιβλίου, παρά μόνο στα περιεχόμενα αυτού.]

5.17. Γεωργίου Α. Μέγα, *Αναγνώσματα Έκτης Δημοτικού. Προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρευούσης*. Έκδοσις πρώτη. Αντίτυπα 10.000. Εικόνες Σ. Βικτωρίου. Αριθμός εγκριτικής αποφάσεως 51231 και 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Οδός Σταδίου 46α), 1934.

[Στη σ. 39: Γ. Μαρκοράς, «Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη, | με το πρώτο της πουλί...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 65-67: Εμμ. Λυκούδη, «Οι πτερωτοί μετανάσται» (διηγηματάκι σχετικό με τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών και τους κινδύνους που απορρέουν εξ αυτών, με παράλληλη παράθεση συναφών αναμνήσεων του συγγραφέα – με συναφές σκίτσο στη σ. 65)· στις σσ. 124-126: Εμμ. Λυκούδη, «Ο λαγός» (σύντομο διήγημα για τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες του λαγού – με συναφές σκίτσο στη σ. 124)· στις σσ. 136-137: Γρ. Ξενοπούλου, «Μάιος» (διηγηματάκι για τις ομορφιές και τα θετικά συναισθήματα που γεννά ο εν λόγω μήνας)· στη σ. 160: Δ. Σολωμός, «Ημέρα της Λαμπρής» [*Χριστός Ανέστη! Νέοι, γέροι και κόρες, | όλοι, μικροί, μεγάλοι ετοιμαστήτε...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 161-165: Σπ. Ζαμπελίου, «Η δευτέρα Ανάστασις του 1454» (αφήγημα σχετικό με την πρώτη αναστάσιμη λειτουργία μετά την άλωση της Πόλης, στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων – με συναφές σχέδιο στη σ. 161)· στη σ. 211: Σ. Μαρτζώκης, «Καλοκαίρι» [*Το βόδι βαριά στο χωράφι | τα πόδια αργοκίνητο σέρνει...*] (τέσσερις ανομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 245-250: Ν. Καρβούνη, «Ο αδελφός του. (Από την μάχην του Κιλκίς)» (συγκινητικό πολεμικό διήγημα με επίκεντρο τον θάνατο ενός στρατιώτη και την υποχρέωση του αδελφού του να ειδοποιήσει σχετικά τη μάνα του, γράφοντάς της γράμμα – στις σσ. 245 και 250 παρατίθενται συναφή σκίτσα)· στις σσ. 257-259: Δ. Σολωμός, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (παρατίθενται οι πρώτες δεκαέξι στροφές του εν λόγω ποιήματος – στη σ. 256, πίνακας με λεζάντα: «Η Ελευθερία. Έργον Γ. Ιακωβίδου»)· στη σ. 259: Δ. Σολωμός, «Τα Ψαρά» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (το γνωστό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα)· στις σσ. 260-264: Γρηγ. Ξενοπούλου, «Ο ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι επί Αδριανού» (αφήγημα με συναφές σχέδιο στη σ. 260)· στις σσ. 265-267: Εμμ. Λυκούδη, «Επί της κορυφής του Πηλίου» (περιγραφή εικόνων και της πανοραμικής θέας από την κορυφή του Πηλίου, με παράλληλες αναφορές σε πρόσωπα της ελληνικής μυθολογίας – με συναφές σκίτσο

στη σ. 265)· στη σ. 280: Στ. Μαρτζώκης, «Η εξοχή» [*Προβαίνει ο ήλιος σ' όλη του τη χάρη | κι από λάμψη τον κόσμο πλημμυρίζει...*] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες και δύο τρίστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές). Τα ονόματα των συγγραφέων των πεζών κειμένων δίδονται μόνο στα περιεχόμενα του τόμου.]

5.18. Π. Νιρβάνα - Δ. Γ. Ζήση, *Νέα Ζωή. Αναγνωστικόν Έκτης τάξεως δημοτικού σχολείου. Έκδοσις Α'.* Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. 51231 - 51232 / 20 Αυγούστου 1934, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Οδός Αλθαίας 4), 1934.

[Στη σ. 39: Στ. Μαρτζώκης, «Η εξοχή» [*Προβαίνει ο ήλιος σ' όλη του τη χάρη, | κι από λάμψη τον κόσμο πλημμυρίζει...*] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες και δύο τρίστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στη σ. 107: Αρ. Βαλαωρίτης, «Στην πατρίδα μου από τα ξένα» [*Δεν σε λησμόνησα, γλυκειά, πολυβασανισμένη...*] (έξι ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 139-146: Α. Μάτεσης, «Ευσυνειδησία υπαλλήλου (Διήγησις εμποροϋπαλλήλου)» (διήγημα που εστιάζει στην τιμιότητα ενός εμπροϋπαλλήλου απέναντι στο αφεντικό του, του οποίου τελικά έγινε συνεταιρός και γαμπρός)· στις σσ. 161-162: Α. Κάλβος, «Ωδή εις τον Ιερών Λόχον» [*Ας μη βρέξη ποτέ | το σύννεφον, και ο άνεμος...*] (έξι στροφές από τη συγκεκριμένη ωδή – με συναφές σχέδιο στη σ. 162)· στη σ. 194: Λ. Μαβίλης, «Ύμνος στον ήλιο της Ελλάδος» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου ήλιος αλλού, δεν λάμπει...*] (είκοσι ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στη σ. 232: Δ. Σολωμός, «Η δόξα των Ψαρών» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (το γνωστό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα)· στις σσ. 241-243: Δ. Σολωμός, «Ο Εθνικός Ύμνος» (παρατίθενται οι πρώτες δεκαπέντε στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν», μαζί με συναφές σχέδιο στη σ. 241). Ας σημειωθεί ότι το πεζό κείμενο του Α. Μάτεση δεν φέρει ένδειξη με το όνομα του συγγραφέα στο κυρίως σώμα του βιβλίου.]

5.19. Δημητρίου Κ. Οικονομοπούλου (Διευθυντού του 8ου Δημοτικού Σχολείου Πειραιώς), *Αναγνωστικόν Έκτης Δημοτικού. Έκδοσις Α'.* Αντίτυπα 13.000. Αριθ. εγκριτ. αποφ. Υπουργείου Παιδείας 51231 - 51232 / 20-8-34, Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος Δ. Τζάκα, Στ. Δελαγραμμάτικα & Σίας (Οδός Πανεπιστημίου 81), 1934.

[Στις σσ. 207-212: Ανωνύμως, «73. Εις το Αρχαιολογικόν Μουσείον» (στη σ. 210, μπροστά από τον ανδριάντα του Γρηγορίου του Ε' στα Προπύλαια, «ο αρχηγός εστάθη εις το μέσον των παιδιών και απήγγειλε το ποίημα του Πατριάρχου: “Πώς μας θωρείς ακίνητος, | πού τρέχει ο λογισμός σου;”», το οποίο, ως γνωστόν, έχει συντεθεί από τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη).]

5.20. Βασ. Φάβη, *Αναγνωστικόν Έκτης Δημοτικού. Εγκεκριμένον. Έκδοσις πρώτη.* Αντίτυπα 10.000. Αριθ. εγκριτικής αποφάσεως 51231]51232 / 20-8-34. Εικόνες Π. Βυζαντίου. Εξώφυλλον Μ. Αγγελοπούλου, Εν Αθήναις: Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Σταδίου 46α), 1934.

[Στο εξώφυλλο του βιβλίου εμφανίζεται, μπροστά από το κεντρικό κτίριο του ΕΚΠΑ, άγαλμα που παριστάνει τον Ιωάννη Καποδίστρια καθιστό· στις σσ. 110-119: Διαφόρων συγγραφέων, «32. Ο Καποδίστριας» (σύμφωνα με τα περιεχόμενα του βιβλίου, δίπλα στον οικείο τίτλο: «Βιογραφία του Καπ. υπό Ιδρωμένου και Γατοπούλου. Θεοτόκη: Ανακοινώσεις εν τη Ακαδημία Αθηνών και άλλοθεν» – σε είκοσι τέσσερις αριθμημένες ενότητες και με απεικόνιση του Κυβερνήτη στη σ. 111)· στις σσ. 130-131: Γερ. Μαρκορά, «36. Εργασία» [*Ξημερώνει. Αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (οχτώ αριθμημένες ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 228-235: Ι. Σορδίνας, «65. Κλωστικά ύλαι» (με τις επιμέρους ενότητες: «Α'. Ο Βάμβαξ» [σσ. 228-232], «Β'. Το Λίνον» [σ. 232], «Γ'. Η Κάνναβις» [σσ. 232-234], «Δ'. Το σπάρτον» [σσ. 234-235]). Τα ονόματα των δημιουργών των κειμένων αναγράφονται μόνο στα περιεχόμενα του τόμου. Τα ίδια ακριβώς δεδομένα ανευρίσκονται και στο βιβλίο: Βασ. Φάβη, *Αναγνωστικόν Έκτης Δημοτικού. Εγκεκριμένον. Έκδοσις δευτέρα.* Αντίτυπα 7.500. Αριθ. εγκριτικής αποφάσεως 51231]51232 / 20-8-34. Εικόνες Π. Βυζαντίου. Εξώφυλλον Μ. Αγγελοπούλου, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. (Οδός Σταδίου 46α), 1935, σσ. 110-119, 131 (σε επτά αριθμημένες ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές) και 229-236, αντίστοιχα.]

5.21. Δ. Κοντογιάννη, Ο αεροπόρος. Αναγνωστικό ΣΤ'. Τάξεως, [Αθήναι:] Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε., [1935].

[Στις σσ. 22-27: Εμμ. Λυκούδη, «Η Μονή του Οσίου Λουκά» (περιγραφή της ιστορίας και της εν γένει τοποθεσίας της συγκεκριμένης Μονής, μέρος της οποίας απεικονίζεται σε σχέδιο της σ. 25, ενώ έτερο συναφές σκίτσο παρατίθεται μετά το πέρας του κειμένου)· στις σσ. 103-108: Εμμ. Λυκούδη, «Το Πήλιον» (περιγραφή των φυσικών καλλονών, των χωριών και του εν γένει περιβάλλοντος του Πηλίου, καθώς και της θέας που προσφέρει από τα ψηλότερα σημεία του, στο πλαίσιο εκδρομής-ανάβασης προς την κορυφή του)· στη σ. 133: Διον. Σολωμός, «Η πρωτομαγιά» [Του Μαγιού ροδοφαίνεται η μέρα, | που ωραιότερη η φύση ξυπνάει,...] (μία τετράστιχη και μία εξάστιχη ομοιοκατάληκτη στροφή)· στις σσ. 136-139: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Σαμουήλ» [Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μες στο Κούγκι;...] (σε έντεκα στροφές, των πέντε, δέκα, έξι, πέντε, έξι, έξι, πέντε, πέντε, έξι, εννέα και δώδεκα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 238-239: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Δήμος και το καρυοφύλι του» [Εγέρασα, μωρές παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης,...] (σε τρεις ενότητες των δεκατεσσάρων, δεκαεννέα και δεκαπέντε ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 244-245: Δ. Σολωμός, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν. Ο Εθνικός Ύμνος» (παρατίθενται οι πρώτες οχτώ στροφές, καθώς και η δέκατη έκτη, από το συγκεκριμένο ποίημα).]

5.22. Χρ. Χρηστοβασίλη - Θ. Παπακωνσταντίνου - Κ. Δ. Στεργιοπούλου, Η νέα γενεά. Αναγνωστικόν. Διά την Έκτην Τάξιν των Δημοτικών Σχολείων. Ενεκρίθη διά μίαν τετραετίαν από του σχολικού έτους 1934-1935. Αριθ. εγκριτικής αποφάσεως 51231, 51232 της 20ής Αυγούστου 1934. Έκδοσις τρίτη. Αντίτυπα 3.000, [Αθήναι:] Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου Α.Ε. (Κοραή 7), 1935.

[Στη σ. 9: Λ. Μαβίλης, «Ύμνος εις τον ήλιον της Ελλάδος» [Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου ήλιος αλλού δεν λάμπει...] (τρεις ενότητες των δώδεκα, δώδεκα και τεσσάρων ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 19-21: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο Δήμος και το καρυοφύλι του» [Εγέρασα μωρέ παιδιά. Πενήντα χρόνους κλέφτης...] (σε πέντε ενότητες των τεσσάρων, τριών, επτά, δεκαεπτά και δώδεκα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 21-23: Γρ. Ξενόπουλος, «Τα πρωτοβρόχια» (διηγηματάκι για τα φθινοπωρινά πρωτοβρόχια και τις ευεργετικές συνέπειες της βροχής)· στις σσ. 33-35: Εμμ. Λυκούδης, «Οι πτερωτοί μετανάσται» (μικρό διήγημα για τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών και τους κινδύνους που απορρέουν από αυτά, με παράλληλη παράθεση συναφών αναμνήσεων του συγγραφέα – με σχετικό σκίτσο στη σ. 33)· στις σσ. 48-52: Εμμ. Λυκούδης, «Η μονή του οσίου Λουκά» (περιγραφή της ιστορίας και της εν γένει τοποθεσίας της συγκεκριμένης Μονής)· στις σσ. 62-65: Σπυρ. Δε-Βιάζης, «Η πρώτη εθνική σημαία» (ιστορικό της θέσπισης της σημαίας της Ιονίου Πολιτείας, που στις 13.01.1801 «ανεπετάσθη επί της κερκυραϊκής ακροπόλεως» [σ. 65])· στις σσ. 65-68: Ν. Καρβούνης, «Κυνήγι αλόγων (Από την μικρασιατική εκστρατεία του 1921)» (σύντομη αφήγηση του τρόπου με τον οποίο Έλληνες ιππείς επιχείρησαν, με μερική επιτυχία, να αιχμαλωτίσουν άγρια άλογα που έβοσκαν σε μικρασιατικό χλοερό υψίπεδο)· στις σσ. 87-89: Αρ. Βαλαωρίτης, «Ο καλογιάννος» (διηγηματάκι για τα χαρακτηριστικά του εν λόγω πτηνού και την εντύπωση που προκαλεί στον συγγραφέα)· στις σσ. 93-96: Διον. Σολωμός, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (παρατίθενται οι πρώτες δεκαέξι στροφές του ποιήματος, συνοδευόμενες από χαρακτηριστικό σχέδιο στη σ. 95)· στις σσ. 101-105: Ν. Καρβούνης, «Το μάθημα του φύλακος» (σύντομο διήγημα με επίκεντρο την (επιτυχημένη, στο τέλος) προσπάθεια νεαρού μαθητή ο οποίος κατόρθωσε να κατεβάσει από τη στέγη σπιτιού μια μπάλα, έστω και τραυματιζόμενος, με παράλληλη μνεία του ανταγωνισμού δύο Νορμανδών για το ποιος θα φτάσει πρώτος στην Αγγλία και τελικό επιμύθιο: «Όπου είναι έν “θέλω”, εκεί υπάρχει και είς δρόμος» [σ. 105])· στις σσ. 114-121: Ν. Καρβούνης, «Πώς εκυριεύθησαν τα Ιωάννινα» (γλαφυρή αφήγηση των δύσκολων συνθηκών υπό τις οποίες εισήλθε νικηφόρα ο Ελληνικός Στρατός στα Ιωάννινα, τον Φεβρουάριο του 1913)· στις σσ. 130-132: Γρ. Ξενόπουλος, «Το πράσινο χρώμα» (διηγηματάκι-ύμνος στο συγκεκριμένο χρώμα που, για διάφορους λόγους, προτιμά ο συγγραφέας)· στις σσ. 137-143: Κατά Ε. Λυκούδην, «Το Πήλιον» (περιγραφή, στο πλαίσιο εκδρομής-ανάβασης, των φυσικών καλλονών, των χωριών και του εν γένει περιβάλλοντος του Πηλίου, καθώς και της θέας που προσφέρει από τα ψηλότερα σημεία του, παραπέμποντας, παράλληλα, σε ποικίλα πρόσωπα της Ελληνικής Μυθολογίας)· στις σσ. 151-152: Γ. Μαρκοράς, «Εργασία» [Ξημερώνει. Αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...] (οχτώ ομοιοκατάληκτες

τετράστιχες στροφές)· στη σ. 160: Διον. Σολωμός, «Η ημέρα της Λαμπρής» [*Χριστός Ανέστη! Νέοι, γέροι και κόρες, | όλοι, μικροί, μεγάλοι, ετοιμαστήτε...*] (δύο ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στις σσ. 198-202: Χ. Αννίνος, «Αι αισθήσεις» (αφήγημα για τις ανθρώπινες αισθήσεις κατά τη νεότητα και το γήρας, καταλήγοντας ότι η τελευταία που θα εγκαταλείψει τον άνθρωπο είναι η αφή).]

5.23. Χ. Δημητρακόπουλου (Δημοδιδασκάλου - Εισηγητού εν τω Προτύπω της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας), *Οδηγοί της Ζωής. Αναγνωστικόν ΣΤ' Δημοτικού*. Έκδοσις Α'. Αντίτυπα 8.000 [...], Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Ι. Ν. Σιδέρη, [1936;].

[Στις σσ. 32-34: Α. Βαλαωρίτης, «9. Ο βράχος και το κύμα» [*Μέριασε, βράχε, να διαβώ!*] το κύμ' ανδρειωμένο...] (πέντε στροφές των είκοσι ενός, οχτώ, τεσσάρων, είκοσι και οχτώ ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων (κατά μείζονα λόγο) στίχων, αντίστοιχα – με χαρακτηριστικά σκίτσα στις σσ. 32 και 34)· στη σ. 63: Δ. Σολωμός, «16. Ο χορός του Ζαλόγγου» [*Τίς εμάζωξε εις το μέρος | του Ζαλόγγου τ' ακρινό...*] (παρατίθενται αριθμημένες οι στροφές 101-104 «(Από το λυρικό ποίημα του Σολωμού: “Εις τον θάνατον του Λόρδου Βύρωνος”)» και με χαρακτηριστικό σκίτσο επί του τίτλου του ποιήματος)· στις σσ. 65-66: Λ. Μαβίλης, «18. Εις την Πατρίδα» [*Ηλιος, σαν τον ήλιο σου, Πατρίδα, αλλού δε λάμπει!*...] (τρεις ενότητες των είκοσι τεσσάρων, οχτώ και τεσσάρων ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα – με συναφές σχέδιο στην αρχή του ποιήματος)· στις σσ. 72-74: Γεράσιμος Μαρκοράς, «20. Η αληθινή ευτυχία (Κυδίπη, Κλέοβις και Βίτων)» [*Απ' το Άργος ξεκινάει | Πριν η αυγή τ' αστέρια σβύση,*...] (εννέα αριθμημένες ομοιοκατάληκτες οχτάστιχες στροφές)· στις σσ. 75-76: Γ. Μαρτινέλης, «21. Η μάννα» [*Μάννα, κράζει το παιδάκι, | μάννα ο νιός και μάννα ο γέρος,*...] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στη σ. 108: Α. Βαλαωρίτης, «27. Τα Γιάννινα και ο Αλή-πασάς» [*Επέσανε τα Γιάννινα σιγά να κοιμηθούνε...*] (δεκατέσσερις ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι – με συναφές σχέδιο στην αρχή του ποιήματος)· στις σσ. 126-127: Γ. Μαρτινέλης, «34. Κανάρης» [*Όλα εφαινόταν φοβερά του εχθρού μέσ' την γαλήνη...*] (δεκατέσσερις ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στη σ. 127: Δ. Σολωμός, «Τα Ψαρά» [*Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | Περπατώντας η δόξα μονάχη...*] (το γνωστό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα)· στη σ. 141: Αρ. Βαλαωρίτης, «39. Το Μεσολόγγι» [*Στον τάφο του κλεισμένο | το Μεσολόγγι, σκέλεθρο, γυμνό, ξεσαρκωμένο,*...] (δέκα ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στη σ. 141: Λ. Μαβίλης, «40. Μεσολόγγι» [*Στεριάς και του πελάγου | σε περιζώνουν τ' άρματα...*] (έξι ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στη σ. 142: Γ. Μαρτινέλης, «41. Το Μεσολόγγι» [*Ω πολεμάρχοι και ιερείς και γέροι δοξασμένοι,*...] (δεκατέσσερις ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι)· στη σ. 162: Δ. Σολωμός, «46. Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (οι πρώτες έξι στροφές του ποιήματος, με την καταληκτήρια ένδειξη: «(Ακολουθούν 152 τετράστιχα)»)· στις σσ. 218-219: Γ. Μαρκοράς, «65. Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη, | με το πρώτο της πουλί...*] (οχτώ ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές – με συναφές σκίτσο στην αρχή του ποιήματος)· στη σ. 225: Γ. Μαρκοράς, «72. Ο σκαφτιάς» [*Βαριά κοιμάται ο γέρος αυτός, που κάθε μέρα | εκίναε σ' άκοπη δουλειά,*...] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές – με συνοδευτικό σκίτσο στο τέλος του ποιήματος)· στις σσ. 240-241: Κ. Παλαμάς, «79. Τα Επτάνησα» [*Από την Κέρκυρα, όνειρο μες στη χαρά του Μάη, | ώς τον Καβομαλιά,*...] (δύο οχτάστιχες και τέσσερις τετράστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές). Τα ίδια ακριβώς δεδομένα, τόσο ως προς τους συγγραφείς και τα κείμενα όσο και ως προς τις σελίδες δημοσίευσής τους, και στο βιβλίο: Χ. Δημητρακόπουλου (Δημοδιδασκάλου - Εισηγητού εν τω Προτύπω της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας), *Οδηγοί της Ζωής. Αναγνωστικόν ΣΤ' Δημοτικού*. Έκδοσις Β'. Αντίτυπα 7.000 [...], Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Ι. Ν. Σιδέρη, [1936;].]

5.24. Κ. Γ. Λαγουμιτζάκη (τέως Επιθεωρητού Δημοτ. Σχολείων), *Η Αγάπη. Αναγνωστικόν. Διά την ΣΤ' τάξιν του Δημοτ. Σχολείου*. Έκδοσις Α', Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε. (Αλθαίας 4), 1936.

[Στις σσ. 39-41: Γ. Μαρτινέλλη, «Προσευχή προς την Παναγία» [*Γλυκό του κόσμου στήριγμα, | αθάνατη Μαρία,*...] (σαράντα οχτώ ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στη σ. 47: Δ. Σολωμού, «Το Πάσχα» [*Χριστός Ανέστη! Νέοι, γέροι και κόρες, | όλοι, μικροί, μεγάλοι ετοιμαστήτε,*...] (δεκαέξι ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 70-71: Αρ. Βαλαωρίτου, «Εις τον ανδριάντα του απαγχονισθέντος Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε'» [*Πώς μας θωρείς ακίνητος;... Πού τρέχει ο λογισμός σου;*...] (τριάντα ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στις σσ. 104, 106: Διον.

Σολωμού, «Ο Εθνικός Ύμνος» (οι έξι πρώτες στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» σε μορφή είκοσι τεσσάρων συνεχόμενων ομοιοκατάληκτων στίχων – στη σ. 105, ολοσέλιδο σχέδιο με λεζάντα τους δύο πρώτους στίχους του ποιήματος)· στη σ. 181: Λ. Μαβίλη, «Ύμνος εις τον ήλιο της Ελλάδος» [*Πατρίδα, σαν τον ήλιο σου, ήλιος αλλού δεν λάμπει!...*] (είκοσι ομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. [188]-189, Γ. Ξενόπουλου, «Ο Μάιος» (αφήγημα-ύμνος στις ομορφιές του συγκεκριμένου μήνα – ως σημειωθεί ότι οι σσ. 187-188 [όπως άλλωστε και οι μετά τη σ. 234 σελίδες] λείπουν από το αντίτυπο του οποίου είχε αυτοψία ο συντάκτης της παρούσας έρευνας).]

5.25. Μιχ. Γ. Πετρίδη - Κ. Γιοτσαλίτου-Λαχανά, *Το Νέον Αναγνωστικόν της ΣΤ΄ τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοσις πρώτη. Αντίτυπα 10.000. Αριθμ. Εγκρ. αποφ. 50163 / 10-7-36, Αθήναι: Εκδότης Α. Ι. Ράλλης & Σία (Ευριπίδου 6), 1936. [Στη σ. 35: Λ. Μαβίλης, «Εις την πατρίδα» [*Μάνα μου Ελλάδα, τί δεν είσαι τώρα | σαν πρώτα ορθή, ψηλή, στεφανωμένη...*] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες και δύο τριστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές)· στις σσ. 121-122: Γ. Μαρτινέλης, «Η μάνα» [*Μάνα κράζει το παιδάκι, | μάνα ο νιός και μάνα ο γέρος...*] (σε τέσσερα ομοιοκατάληκτα οχτάστιχα)· στις σσ. 136-138: Αρ. Βαλαωρίτης, «Το κύμα και ο βράχος» [*Μέριασε, βράχε, να διαβώ το κύμα ανδρειωμένο...*] (σε τέσσερις στροφές των είκοσι, δεκαεπτά, δεκατεσσάρων και οχτώ ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων (κατά μείζονα λόγο) στίχων, αντίστοιχα, και την ακόλουθη καταληκτήρια «Σημ. Ο βράχος συμβολίζει την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το κύμα το Ελληνικόν έθνος, το υπόδουλον εις αυτήν»)· στη σ. 222: Μ. [αντί Λ.] Μαβίλης, «Καλλιπάτειρα» [*Αρχόντισσα Ροδίτισσα πώς μπήκες! | Γυναίκες διώχνει μια συνήθεια αρχαία εδώθε...*] (σονέτο, σε δύο τετράστιχες και δύο τριστιχες ομοιοκατάληκτες στροφές).]

5.26. Ι. Αρβανιτάκη (Δημοδιδασκάλου), *Αναγνωστικόν Έκτης Τάξεως. Προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρευούσης*. Έκδοσις τρίτη. Αντίτυπα 7.000. Εικόνες Β. Γερμενή. Αριθμός εγκριτικής αποφάσεως 50163 / 10-7-36, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ιωάννου Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. (Οδός Σταδίου 46), 1937.

[Στις σσ. 9-13: Α. Κοντομάρης, «4. Η γεωργία είναι η πηγή της ευτυχίας» (κείμενο-ύμνος στη γεωργία, με συναφές σκίτσο στη σ. 9)· στις σσ. 39-44: Α. Κοντομάρης, «11. Βασιλεύς φέρων ενδύματα χωρικού» (πεζό συναφές με τη θυσία του βασιλιά Κόδρου για να σωθεί η πόλη των Αθηνών από τους Δωριείς επιδρομείς – στη σ. 44 η ένδειξη: «Από ιστορικήν μελέτην» – με συναφές σχέδιο στη σ. 39)· στις σσ. 45-49: Α. Κοντομάρης, «12. Οι μάρτυρες της επιστήμης» (πεζό αναφερόμενο στις θυσίες που υποβάλλονται οι θεράποντες της επιστήμης, με ιδιαίτερη αναφορά στους Πλίνιο, Αρχιμήδη και Γαλιλαίο – στη σ. 49 η ένδειξη: «Ιστορική μελέτη» – με συναφές σχέδιο στη σ. 45)· στις σσ. 50-57: Α. Κοντομάρης, «13. Η τυπογραφία» (πεζό αναφερόμενο στη συνάντηση του Λαυρέντιου Κόστερ με τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο που ενέπνευσε στον δεύτερο την εφεύρεση της τυπογραφίας – στη σ. 57 η ένδειξη: «Ιστορική μελέτη» – με συναφές σχέδιο στη σ. 50)· στις σσ. 63-68: Α. Κοντομάρης, «15. Μία ηρωίς της θαλάσσης» (διήγημα με κεντρικούς ήρωες έναν φαροφύλακα και την κόρη του, που με αυτοθυσία κατάφεραν να φέρουν τη λέμβο τους κοντά σε ναυαγισμένο πλοίο και να σώσουν τους επιβαίνοντες σε αυτό – με συναφές σχέδιο στη σ. 63)· στις σσ. 71-78: Α. Κοντομάρης, «17. Η αυτοθυσία του μικρού Πάνου» (διήγημα γραμμένο με αφορμή τη βράβευση του μικρού Πάνου με το μετάλλιο της «πολιτικής αρετής», επειδή δεν δίστασε να πέσει στα νερά του Πηνειού για να σώσει έναν φίλο του – στη σ. 78 η ένδειξη: «Διασκευή εκ του Ιταλικού» – με συναφές σχέδιο στη σ. 71)· στις σσ. 83-92: Α. Κοντομάρης, «19. Μία νύξ των Χριστουγέννων» (διήγημα αναφερόμενο στην ευτυχία που πλημμύρισε τον απελπισμένο ψαρά Πέτρο, όταν, κατά την κοπή της χριστουγεννιάτικης πίτας, βρήκε μία λίρα εντός αυτής, την οποία είχε αφήσει στον αρτοποιό μια άγνωστη κυρία που, ενδεχομένως, γνώριζε τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο πτωχός βιοπαλαιστής – στη σ. 92 η ένδειξη: «Διασκευή» – με συναφές σχέδιο στη σ. 83)· στις σσ. 107-114: Α. Κοντομάρης, «25. Ο νοσοκόμος του πατρός του» (διήγημα αναφερόμενο σε ένα χωριατόπουλο που παραστάθηκε σαν νοσοκόμος σε έναν πτωχό ασθενή που νόμιζε ότι ήταν ο πατέρας του, μη διστάζοντας να παραμείνει έως το τέλος δίπλα στον άγνωστο άρρωστο, ακόμη και όταν αποκαλύφθηκε πως ο γονιός του είχε γίνει καλά και είχε επιστρέψει στο χωριό του – στη σ. 114 η ένδειξη: «Διασκευή» – με συναφές σχέδιο στη σ. 107)· στις σσ. 146-150: Α. Κοντομάρης, «31. Ο άσωτος Δημήτριος» (διήγημα το οποίο αφορμάται από έναν παλαιό γνώριμο

του διδασκάλου-συγγραφέα που εμφανίστηκε στο σχολείο ρακένδυτος και προκάλεσε την ελεημοσύνη των παρευρισκομένων, δίδοντας παράλληλα την ευκαιρία στον δάσκαλο να παροτρύνει τους μαθητές του να είναι εργατικοί και οικονόμοι και να αποφεύγουν τις άσκοπες διασκεδάσεις, τα οινοπνευματώδη ποτά, τη χαρτοπαιξία και το κάπνισμα – με συναφές σχέδιο στη σ. 146)· στη σ. 158: Γ. Μαρκοράς, «33. Εργασία» [*Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο της πουλί...*] (πέντε ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 164-166: Α. Βαλαωρίτης, «35. Ο Σαμουήλ» (σύντομο πεζό αναφερόμενο στην αντίσταση και στο ηρωικό τέλος του ιερομονάχου Σαμουήλ και των Σουλιωτών συναγωνιστών του, στο Κούγκι, καθώς και στον θάνατο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Παλαιολόγου)· στη σ. 206: Δ. Σολωμός, «45. Ημέρα της Λαμπρής» [*Χριστός Ανέστη! Νέοι, γέροι και κόρες, | όλοι, μικροί μεγάλοι, ετοιμαστήτε...*] (τέσσερις ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές)· στις σσ. 213-220: Α. Κοντομάρης, «47. Το κιβώτιον με τα άχρηστα» (διήγημα το οποίο αναφέρεται στην επιτυχή τακτοποίηση ενός κιβωτίου με φαινομενικά άχρηστα πράγματα από τον μικρό Δημάκη, με αποτέλεσμα να προσληφθεί ως υπάλληλος και εν συνεχεία να γίνει συνεταίρος του μαγαζάτορα κυρίου Πέτρου, κληρονομώντας στο τέλος το μαγαζί του τελευταίου – με τελικό επιμύθιο: «Οι έντιμοι αι εργατικοί νέοι πάντοτε προοδεύουσι» (σ. 220) – με συναφές σχέδιο στη σ. 213)· στις σσ. 221-225: Α. Κοντομάρης, «48. Η επιμονή και η φιλομάθεια θριαμβεύουν» (διήγημα το οποίο περιστρέφεται γύρω από την επιμονή ενός νεαρού φιλομαθή αναγνώστη που αγαπά τη γεωγραφία και τα βιβλία, καταφέροντας με την επιμονή του να τα αποκτήσει και στο τέλος να γίνει πλοίαρχος – με συναφές σχέδιο στη σ. 221)· στις σσ. 243-248: Σπ. Ζαμπέλιος, «54. Η τελευταία λειτουργία εις την Αγίαν Σοφίαν» (συγκινητική αφήγηση της τελευταίας λειτουργίας στην Αγία Σοφία, καθώς και των αντιδράσεων του αυτοκράτορα και του χριστεπώνυμο πλήθους – στη σ. 248 η ένδειξη: «Διασκευή» – με συναφές σχέδιο στη σ. 243).]

6. Λοιπά σχολικά αναγνώσματα για τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου

6.1. Βλ. Γ. Σκορδέλη (Διευθυντού του εν Πελοποννήσω Διδασκαλείου), *Οι ήρωες της Νέας Ελλάδος. Μετ' εικόνων και πολλών δημοτικών ποιημάτων. Προς διδασκαλίαν της ιστορίας της Εθνικής Παλιγγενεσίας εν τοις δημοτ. σχολείοις και παρθεναγωγείοις*. Υπό -. Εκδίδεται δαπάνη Ανέστη Κωνσταντινίδου. Τεύχος Β', Εν Αθήναις: Παρά τω Εκδότη Ανέστη Κωνσταντινίδη - Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής», 1882.

[Στις σσ. 14-18, οι ενότητες: «7. Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε'» (σσ. 14-15) και «8. Απαγχόνις του Πατριάρχου» (σσ. 15-17), ακολουθούμενη από το ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη, «Εις τον ανδριάντα του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε'» (σσ. 17-18) [*Πώς μας θωρείς ακίνητος; Πού τρέχει ο λογισμός σου;...*], από το οποίο παρατίθενται είκοσι οχτώ ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι. Τα ίδια στοιχεία και στο βιβλίο: Β. Γ. Σκορδέλη (Πρώην Διευθυντού του εν Πελοποννήσω Διδασκαλείου), *Οι ήρωες της Νέας Ελλάδος. Μετ' εικόνων και πολλών δημοτικών ποιημάτων. Προς διδασκαλίαν της ιστορίας της Εθνικής Παλιγγενεσίας εν τοις δημοτ. σχολείοις και παρθεναγωγείοις*. Υπό -. Τεύχος Β', Εν Αθήναις: Τυπογραφείον Νέας Μεθόδου, 1885, σσ. 12-15 (: 12-13, 13-14 και 14-15).]

6.2. Νικ. Παπαπαναγιώτου, *Βιβλίον απαγγελίας ήτοι συλλογή παιδαγωγικών ασμάτων και ποιημάτων. Κατά τα επίσημα αναλυτικά προγράμματα των μαθημάτων της Στοιχειώδους Εκπαιδείσεως φοιτώντων*. Τεύχος Πρώτον. Διά την Α', Β', Γ' και Δ' τάξιν, Εν Πάτραις: Τυπογραφείον ο «Φοίνιξ» Ηρακλ. Π. Ευμορφοπούλου (Διασταύρωσις οδών Κανακάρη και Φιλοποίμενος), 1904.

[Στη σ. 8: Δ. Ι. Ιγγλέσης, «15. Το ρυάκι» [*Τρέχα φίλεργον ρυάκι, | Τρέχα πήγαινε ταχύ...*] (πέντε ομοιοκατάληκτα πεντάστιχα)· στη σ. 37: Α. Βαλαωρίτης, «74. Νανάρισμα» [*Φύσ' αεράκι δροσερό μέσ' 'ς των δενδρών τα φύλλα...*] (πέντε ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· στις σσ. 37-38: Α. Βαλαωρίτης, «75. Νάνι Νάνι» [*Αγγελοκάμωτο παιδί, | Πέσε 'ς την αγκαλιά μου...*] (σε επτά ομοιοκατάληκτες στροφές των τριών, τριών, έξι, έξι, τριών, πέντε και εννέα δεκαπεντασύλλαβων (κυρίως) στίχων)· στη σ. 48: Δ. Σολωμός, «99. Ο Εθνικός Ύμνος (Απόσπασμα)» (παρατίθενται κατά λογάδην οι οχτώ πρώτες στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν»)· στη σ. 51: Αρ. Βαλαωρίτης, «104. Η Σκλάβα» [*Ανοιξε τα φτερούγια σου, άχολο περιστέρι...*] (οχτώ

ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές σε δεκαπεντασύλλαβο)· στις σσ. 52-53: Α. Βαλαωρίτης, «107. Ο Δήμος και το καρυοφίλι του» [Εγέρασα, μωρέ παιδιά! Πενήντα χρόνους κλέφτης...] (παρατίθενται τριάντα τρεις ανομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι)· στη σ. 54: Δ. Σολωμός, «109. Η καταστροφή των Ψαρών» [Ήταν Ψαρών την ολόμαυρη ράχη | Περπατώντας η δόξα μονάχη...] (το γνωστό ομοιοκατάληκτο εξάστιχο επίγραμμα)· στις σσ. 57-58: Α. Βαλαωρίτης, «111. Ο βράχος και το κύμα. (Αλληγορία)» [«Μέριασε, βράχε, να διαβώ», το κύμ' ανδρειωμένο...] (παρατίθενται πενήντα ένας ομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι –κατά μείζονα λόγο– στίχοι)· στη σ. 58: Δ. Σολωμός, «112. Εις την 25 Μαρτίου» [Ήσαν την σπίθα κρυμμένη 'ς τη στάχτη | εκρυβότουν για 'μάς 'λευτεριά...] (έξι ομοιοκατάληκτες τετράστιχες στροφές, αποδιδόμενες από τον Παπαπαναγιώτου στον Σολωμό, ενώ έχουν γραφεί από τον Ζακύνθιο Ανδρέα Κουτούβαλη και μελοποιηθεί από τον Κερκυραίο μουσουργό Σπυρίδωνα Ξύνδα (ή Ξύντα).]

6.3. Γ. Γ. Χωραφά (Καθηγητού της Ωδικής εν τω Διδασκαλείω της Δημοτικής Εκπαιδείσεως και εν τω Ωδείω Αθηνών), *Συλλογή σχολικών ασμάτων. Προς χρήσιν των Διδασκαλείων*. Έκδοσις δευτέρα, Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη (Οδός Σταδίου 46 - Μέγαρον Αρσακείου), 1923.

[Στις σσ. 20-21: Δ. Σολωμός, «12. Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (παρτιτούρα με τις πρώτες στροφές του ποιήματος, σε μελοποίηση Ν. Χ. Μαντζάρου)· στις σσ. 48-50: Α. Βαλαωρίτης, «Ο γέρο-Δήμος» [Εγέρασα μωρέ παιδιά πενήντα χρόνους κλέφτης...] (παρτιτούρα για τρεις τετράστιχες στροφές, σε μελοποίηση Π. Καρρέρ).]

6.4. Αθανασίου Γ. Αργυροπούλου (Καθηγητού της Παιδαγωγίας της Σχολικής Μουσικής εν τω Ελληνικό Ωδείω - Καθηγητού της Ωδικής εν τω Διδασκαλείω του Αρσακείου Αθηνών), *Αηδόνια. Παιδαγωγικά άσματα διά τα κατώτερα και ανώτερα σχολεία*, Αθήναι: Εκδοτική Εταιρεία «Αθηνά» - Α. Ι. Ράλλης & Σία (Ευριπίδου 6), 1927.

[Από τους παρατιθέμενους πίνακες προκύπτει η μουσική διδασκαλία, μεταξύ άλλων, των ποιητών: Γ. Μαρτινέλης, «Μάνα», Γ. Μαρκοράς, «Το τραγούδι της εργασίας» και Μ. Σταματέλλου, «Έγια μόλα». Ακόμα, παρατίθενται παρτιτούρες για τα ποιήματα: Μ. Σταματέλλου, «26. Έγια μόλα. (Άσμα αναψυχής ναύτου)» [Έγια μόλα, έγια λέσα...] (σσ. 19-20, σε μελοποίηση Μ. Καλομοίρη), Γ. Μαρτινέλης, «35. Μάνα» [Μάνα! κράζει το παιδάκι, | μάνα ο νιός και μάνα ο γέρος,...] (σ. 30, σε μελοποίηση Α. Αργυρόπουλου) και Γ. Μαρκοράς, «55. Το τραγούδι της εργασίας» [Ξημερώνει αυγή δροσάτη | με το πρώτο το πουλί...] (σσ. 56-58, με την ένδειξη ως προς τη μελοποίηση: «Ελβετικών»)].

6.5. Π. Πετρά, *Ποιήματα και Πεζά. Για απαγγελία σε γιορτές Δημοτικών, Αστικών και Ελληνικών Σχολείων*. Σειρά πρώτη, Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Μιχαήλ Ζηκάκη (Πεσματζόγλου και Πανεπιστημίου), 1928.

[Στις σσ. 23-24: Α. Λασκαράτου, «15. Ο τζιντζικας κι ο γρύλλος» [Είπε μια νύχτα ο τζιντζικας του γρύλλου:...] (είκοσι πέντε ανομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στις σσ. 26-27: Ν. Ιγγλέση, «18. Ποντικός και λιοντάρι» [Κάτω σε δένδρου τον κορμό κοιμώτανε λιοντάρι,...] (τρεις ομοιοκατάληκτες εξάστιχες στροφές)· στις σσ. 40-43: Γ. Τερτσέτη, «28. Μονόλογος Σωκράτη» [Πού ήμουνα! τί είδα; θείο τραγούδι | θαρρώ πως ήταν τ' όνειρό μου. - Ακόμα...] (εξήντα εννέα ανομοιοκατάληκτοι στίχοι)· στη σ. 50: Γ. Μαρκορά, «31. Μάνα» [Μάνα! Δε βρίσκεται λέξη καμία, | νάχη στον ήχο της τόση αρμονία...] (πέντε ομοιοκατάληκτα τετράστιχα)· στις σσ. 63-66: Α. Βαλαωρίτου, «40. Ο Σαμουήλ» [Καλόγερε, τί καρτερείς κλεισμένος μες το Κούγκι;...] (σε τρεις ενότητες των τριάντα τριών, σαράντα τριών και δέκα ανομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων στίχων, αντίστοιχα)· στις σσ. 70-73: Δ. Σολωμού, «44. Ο Εθνικός Ύμνος» (αριθμημένες οι πρώτες δεκέξι στροφές του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν»). Τα ονόματα των δημιουργών παρατίθενται μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου.]

Μετρήσεις 5G στην Περιφέρεια Πελοποννήσου: το έργο «ΠΑΝΔΩΡΑ»

Γ. Τσούλος, Γ. Αθανασιάδου, Δ. Ζαρμπούτη, Γν. Νικητόπουλος, Β. Τσούλος, Ν. Χριστόπουλος, Θ. Χριστόπουλος, Ν. Χαλουλάκος, Θ. Παπακονδύλης
Εργαστήριο Ασυρμάτων και Κινητών Επικοινωνιών, <http://wmclab.uop.gr/>

Περίληψη

Η δημοτικότητα των κινητών επικοινωνιών και η έλευση των ασύρματων συστημάτων 5G έχει πυροδοτήσει ένα νέο κύμα συζητήσεων και ανησυχιών σχετικά με τις επιπτώσεις στην υγεία από την έκθεση στην ηλεκτρομαγνητική ενέργεια (ΗΜΕ). Το έργο PANDORA ξεκίνησε τον Μάιο του 2021 και χρηματοδοτείται από την Περιφέρεια Πελοποννήσου, με στόχο την δημιουργία ενός σύγχρονου ανεξάρτητου παρατηρητηρίου ΗΜΕ που θα μελετά και θα μετρά την έκθεση από ασύρματα δίκτυα, ιδίως το 5G. Στο πλαίσιο αυτό, θα πραγματοποιηθεί συνδυασμός μετρήσεων σε διάφορες περιοχές της Περιφέρειας Πελοποννήσου με σύγχρονο εξοπλισμό: επίγειο – αερομεταφερόμενο με drones, στενής και ευρείας ζώνης, στατικό – κινητό, συστήματος και ΗΜΕ. Αυτό το άρθρο παρουσιάζει μια επισκόπηση, την τρέχουσα κατάσταση και τα αρχικά αποτελέσματα από το έργο PANDORA.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Ασύρματες Επικοινωνίες, Μετρήσεις, ΗΜΕ, 5G, Drones

Doi:

Abstract

The popularity of mobile communications and the advent of 5G wireless systems has spurred a new wave of discussions and worries about the health effects of electromagnetic energy (EME) exposure. The PANDORA project started in May 2021 and is funded by the Peloponnese Region. The objective is to establish a modern independent EME observatory that will study and measure exposure from wireless networks, 5G in particular. In this context, combination of measurements will be carried out in different areas of the Peloponnese Region with state of the art equipment: terrestrial – airborne with drones, narrowband – wideband, static – mobile, EME – system. This article presents an overview, the current status and initial results from the PANDORA project.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Keywords: Wireless Communications, Measurements, 5G, EME, Drones

1. Το 5G και τί θα προσφέρει στην έξυπνη ανάπτυξη

Η Τέταρτη Βιομηχανική Επανάσταση προσφέρει μια ευκαιρία σε ποικίλους τομείς να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητά τους και να συμβάλουν στις οικονομίες των περιφερειών, υποστηρίζοντας παράλληλα τους στόχους των Ηνωμένων Εθνών για βιώσιμη ανάπτυξη. Η βιομηχανική αυτή επανάσταση τροφοδοτείται από τις καθιερωμένες και τις αναδυόμενες τεχνολογίες, συμπεριλαμβανομένου του Διαδικτύου των Πραγμάτων (Internet of Things, IoT), της τεχνητής νοημοσύνης, των προηγμένων αναλύσεων δεδομένων, της διαδικασίας αυτοματισμών και γενικότερα της ρομποτικής, του cloud computing, της εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας (virtual - augmented reality), της 3D εκτύπωσης και των drones. Ο βασικότερος ίσως παράγοντας που επιτρέπει στις τεχνολογίες αυτές να αξιοποιηθούν πλήρως το δυναμικό τους είναι η συνδεσιμότητα.

Οι βιομηχανικές επαναστάσεις χαρακτηρίζονται από τη μετεξέλιξη των δικτύων υποδομής. Ο ηλεκτρισμός τροφοδότησε τη δεύτερη και τρίτη βιομηχανική επανάσταση, καθώς επιτεύχθηκαν οικονομίες κλίμακας με τη σύνδεση μέσω δικτύων μεταφοράς υψηλής τάσης, των μεγάλων εγκαταστάσεων με τα δίκτυα τοπικής διανομής και τους απομακρυσμένους χρήστες. Η δυναμική της τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης είναι ευρέως αποδεκτό ότι θα υλοποιηθεί πλήρως μέσω της εκτεταμένης ανάπτυξης των δικτύων επικοινωνίας 5G.

Η μετάβαση στο 5G περιλαμβάνει μια νέα αρχιτεκτονική δικτύου από άκρο σε άκρο και παρουσιάζει πολλά καθοριστικά χαρακτηριστικά που την καθιστούν μοναδική [1-6]. Οι βασικοί λειτουργικοί άξονες της τεχνολογίας 5G, η προστιθέμενη αξία και οι εφαρμογές μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Αυξημένες δυνατότητες ευρυζωνικής επικοινωνίας στα κινητά (Enhanced mobile broadband -eMBB), δηλαδή γρήγορες συνδέσεις, υψηλό ρυθμό μετάδοσης και μεγάλη χωρητικότητα (έως 10 Gbps).
Προστιθέμενη αξία: επιτρέπει επέκταση της κυψελωτής κάλυψης και την ικανότητα χειρισμού μεγάλου αριθμού συσκευών και τεράστιου όγκου δεδομένων.
Εφαρμογές: ευρυζωνική κάλυψη εντός κτιρίων, υπηρεσίες εικονικής και μικτής πραγματικότητας, δημόσια προστασία και υπηρεσίες απόκρισης σε καταστροφές, υπηρεσίες με συνεχή και πραγματικού χρόνου ροή βίντεο, απομακρυσμένη ιατρική εξέταση και χειρουργική, κ.α.
2. Αξιόπιστη επικοινωνία με χαμηλή καθυστέρηση (Ultra-reliable low latency communication - uRLLC).
Προστιθέμενη αξία: μειωμένος χρόνος για φόρτωση δεδομένων από μια ασύρματη συσκευή (1 ms σε σύγκριση με 50 ms στο 4G).
Εφαρμογές: αυτόνομα οχήματα, αεροσκάφη και ρομποτικές εφαρμογές, συστήματα παρακολούθησης της υγείας, έξυπνο δίκτυο και μέτρηση, έξυπνη μεταφορά, αυτοματισμό εργοστασίων, απομακρυσμένη λειτουργία συσκευών, αυτόματη οδήγηση αυτοκινήτων, υπηρεσίες ασφάλειας, υψηλής απόδοσης παιχνίδια σε πραγματικό χρόνο κλπ.

3. Ικανότητα για μεγάλη ασφάλεια, που οδηγεί σε υψηλή αξιοπιστία και διαθεσιμότητα.
Προστιθέμενη αξία: δημιουργεί μια εξαιρετικά αξιόπιστη σύνδεση και μπορεί να υποστηρίξει εφαρμογές όπου η διακοπή της επικοινωνίας δεν είναι επιλογή.
Εφαρμογές: όπως και στην περίπτωση (2).
4. Μαζικές επικοινωνίες τύπου μηχανής (Massive machine type communications - mMTC) που θα οδηγήσει σε αυξημένη φασματική απόδοση μέσω της ανάπτυξης μικρών κυψελών.
Προστιθέμενη αξία: επιτρέπει έναν μεγάλο αριθμό συνδέσεων για υποστήριξη εφαρμογών με μεγάλη κίνηση δεδομένων.
Εφαρμογές: υπηρεσίες για παρακολούθηση περιουσιακών στοιχείων και προληπτική συντήρηση, έξυπνες πόλεις / κτίρια / γεωργία, διαχείριση ενέργειας/υπηρεσίες κοινής ωφέλειας μέσω διαδικτύου, βιομηχανικός αυτοματισμός, έξυπνη εφοδιαστική (προηγμένη τηλεματική), έξυπνο δίκτυο και τηλεμέτρηση, έξυπνες καταναλωτικές φορητές συσκευές, περιβαλλοντική διαχείριση, έξυπνη παρακολούθηση και ανάλυση βίντεο κλπ.
5. Καλύτερη ενεργειακή απόδοση λόγω χαμηλότερων απαιτήσεων ισχύος για την υλοποίηση της επικοινωνίας (συστήματα MIMO), και της ευρείας χρήσης μικρών κυψελών [7-12].
Προστιθέμενη αξία: Οδηγεί σε μείωση κόστους και δυνατότητα μαζικού Διαδικτύου των Πραγμάτων (IoT).
Εφαρμογές: όπως και στην περίπτωση (4).

Μαζί αυτά τα καθοριστικά χαρακτηριστικά θα μετασηματίσουν πολλούς ζωτικούς τομείς, όπως τη μεταποίηση, τις μεταφορές, τις δημόσιες υπηρεσίες και την υγεία. Οικονομικές αναλύσεις όπως π.χ. στο [1], εκτιμούν ότι η έξυπνη διασύνδεση που θα υλοποιηθεί μέσω των δικτύων 5G θα αποτελέσει καταλύτη για κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη στην τέταρτη βιομηχανική επανάσταση, με εκτιμώμενη ετήσια παγκόσμια οικονομική αξία της τάξης των 13 τρισεκατομμυρίων δολαρίων το 2035 και ταυτόχρονη δημιουργία ~22 εκατομμυρίων θέσεων εργασίας.

2. Το πρόβλημα

Παρόλο που τα δίκτυα 5G αποτελούν κατά κοινή ομολογία ίσως το βασικότερο μοχλό επιτάχυνσης της 4ης Βιομηχανικής Επανάστασης, έχει παρατηρηθεί παράλληλα και μια διογκούμενη ανησυχία πολιτών για τους πιθανούς κινδύνους που μπορεί να έχει η έκθεση στην ηλεκτρομαγνητική (ΗΜ) ακτινοβολία από τα συστήματα αυτά [13]. Ενώ οι αντιδράσεις στην ανάπτυξη των δικτύων 5ης γενιάς κινητής τηλεφωνίας ήταν μάλλον αναμενόμενες, όπως και στις προηγούμενες γενιές, η έκταση τους αυτή τη φορά είναι σημαντικά μεγαλύτερη. Αυτό συμβαίνει εν μέρει εξαιτίας της γρήγορης και εκτεταμένης διάδοσης πληροφοριών και απόψεων, πολλές φορές μη επιβεβαιωμένων, μέσω των

κοινωνικών δικτύων και του διαδικτύου γενικά. Επιπλέον, οι υπερβολικά υψηλές προσδοκίες από τη νέα τεχνολογία, που ξεπερνούν κατά πολύ τις προηγούμενες γενιές, έχουν προκαλέσει αυξημένη δυσπιστία αλλά και καχυποψία σε τμήματα του πληθυσμού. Σε διάφορες χώρες, παρατηρήθηκαν περιστατικά καταστροφής κεραιών κινητής τηλεφωνίας, ακόμη και σε περιοχές όπου οι κεραιές δεν είχαν σχέση με την τεχνολογία 5G και λειτουργούσαν εκεί για χρόνια παρέχοντας υπηρεσίες προηγούμενων γενεών. Στην Ελλάδα, οι αντιδράσεις εκδηλώθηκαν κυρίως με διαμαρτυρίες και αντιπαραθέσεις με τα συνεργεία εγκατάστασης κεραιών ή τους ιδιοκτήτες κτιρίων που φιλοξενούσαν σταθμούς βάσης. Ένα ενδεικτικό περιστατικό ήταν η απόφαση του δημοτικού συμβουλίου Καλαμάτας να ακυρώσει την άδεια της WIND για την πιλοτική λειτουργία του 5G, αντανakλώντας τον φόβο των πολιτών, όχι ως μέσο πίεσης για την ενίσχυση της διερεύνησης και ενημέρωσης, αλλά ως μέσο πίεσης για την άμεση επιβολή πολιτικών αποφάσεων. Η ενδεχόμενη ευρεία αποδοχή μιας τέτοιας κίνησης θα είχε όμως ως επακόλουθο να αποτρέψει την υλοποίηση του βασικού, οριζόντιου τομέα των ΤΠΕ, ανατρέποντας ουσιαστικά την υλοποίηση ενός μεγάλου μέρους της στρατηγικής έξυπνης εξειδίκευσης στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, δεδομένου ότι το 5G σχετίζεται άρρηκτα με όλους τους επιλεγμένους κλάδους. Είναι επομένως αυτονόητη η καθυστέρηση της ενίσχυσης των περιφερειακών συστημάτων καινοτομίας και της επακόλουθης διάχυσης των οφελών σε όλο το εύρος της περιφερειακής οικονομίας.

Από την άλλη πλευρά υπάρχει βέβαια το θέμα της μεθοδολογίας της εκτίμησης της ΗΜ ακτινοβολίας από σταθμούς βάσης 5G έτσι ώστε οι μετρήσεις να δίνουν αξιόπιστα αποτελέσματα με καλό βαθμό βεβαιότητας. Η τρέχουσα μεθοδολογία για τον προσδιορισμό των λαμβανόμενων επιπέδων ΗΜ πεδίων βασίζεται στην παραδοχή ότι οι κεραιές εκπομπής χαρακτηρίζονται από γνωστό και προβλέψιμο διάγραμμα ακτινοβολίας [8]. Επιπλέον, θεωρεί μια πολύ συντηρητική εκτίμηση, ότι ο σταθμός βάσης μεταδίδει ραδιοσήματα με τη θεωρητική μέγιστη ισχύ, καθώς και ότι η κατανομή ΗΜ ακτινοβολίας στην περιοχή του σταθμού βάσης είναι ημι-αιτιοκρατική εκ φύσεως. Ωστόσο, και οι δύο αυτές υποθέσεις δεν είναι κατάλληλες για τη νέα τεχνολογία 5G. Τα κεραιο-συστήματα 5G διαφέρουν σημαντικά από αυτά που χρησιμοποιούνται στα κινητά συστήματα 4G, καθώς μπορεί να περιλαμβάνουν πολλές κεραιές που λειτουργούν σε υψηλότερες συχνότητες (3,4 GHz έως 6 GHz και 20 GHz έως 60 GHz). Επιπλέον, η 3D διαμόρφωση δέσμης (beamforming) επιτρέπει την οδήγηση της ακτινοβολίας τόσο σε οριζόντιο όσο και σε κατακόρυφο επίπεδο, μεταδίδοντας το σήμα ακριβώς προς την κατεύθυνση του τερματικού λήψης. Επιπλέον, η τεχνολογία 5G κάνει εκτεταμένη χρήση της τεχνικής αμφιδρόμησης Διαίρεσης Χρόνου (Time Division Duplex - TDD) και η μετάδοση κάτω ζεύξης γίνεται μόνο στο χρονικό διάστημα που διατίθεται για την ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ του σταθμού βάσης και του τερματικού σταθμού. Συμπερασματικά λοιπόν, η νέα μεθοδολογία για το 5G μάλλον πρέπει να υιοθετήσει δύο είδη διαδικασιών εύρεσης μέσης τιμής: τόσο στο πεδίο του χρόνου όσο και στο πεδίο του χώρου [9-12].

Λαμβάνοντας υπόψη τις αλληλεπικαλυπτόμενες κυψέλες και τις πολλαπλές τεχνολογίες ραδιοεπαφών, η μεθοδολογία πρέπει επίσης να εξετάσει το συνδυασμό των αναλογιών έκθεσης από πολλαπλές συχνότητες και πολλαπλές πηγές σημάτων. Το ανθρώπινο σώμα επηρεάζεται από τη

συσσωρευτική έκθεση σε ΗΜ πεδία. Επομένως πρέπει να συμπεριληφθούν όλες οι πηγές που ανήκουν σε διαφορετικές ραδιοτεχνολογίες που συνυπάρχουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή στον υπολογισμό του σωρευτικού επιπέδου έκθεσης σε ΗΜ πεδία.

3. Το έργο ΠΑΝΔΩΡΑ

Για να μπορέσει να αντιστραφεί αυτό το κλίμα που έχει δημιουργηθεί θα πρέπει να εστιάσουμε στην παροχή συγκεκριμένων απαντήσεων στα ερωτήματα που γνωρίζουμε ότι έχουν διατυπωθεί τόσο από τους διάφορους επιστημονικούς φορείς, όσο και πολιτών. Πρέπει επομένως:

1. να υπάρχει ανεξαρτησία του φορέα που πραγματοποιεί τις μετρήσεις, από
 - εταιρείες κινητής τηλεφωνίας
 - επιτροπές που θεσπίζουν όρια έκθεσης στην ΗΜ ακτινοβολία
 - κρατικούς φορείς που συμμετέχουν σε επιτροπές που θεσπίζουν όρια έκθεσηςγια να αυξηθεί το αίσθημα αξιοπιστίας, αποκλείοντας οποιαδήποτε υποψία γύρω από το θέμα της 'σύγκρουσης συμφερόντων'.
2. να εξηγηθεί η μεθοδολογία εκτίμησης της ΗΜ ακτινοβολίας από σταθμούς βάσης 5G με μετρήσεις που δίνουν αξιόπιστα αποτελέσματα με καλό βαθμό βεβαιότητας, λαμβάνοντας υπόψη τα τεχνικά χαρακτηριστικά του 5G.
3. να πραγματοποιηθεί αντιπροσωπευτική καμπάνια μετρήσεων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που θα περιλαμβάνουν
 - i) τυχαίες χρονικές στιγμές, επαναλαμβανόμενες ή συνεχείς για μεγαλύτερη χρονική διάρκεια
 - ii) διαφορετικές τοποθεσίες και πόλεις, που θα καλύπτουν περιπτώσεις συγκέντρωσης πληθυσμού
 - iii) διαφορετικές συχνοτικές μπάντες λειτουργίας του 5G ξεκινώντας από τη φασματική περιοχή ως 6GHz για την πρώτη φάση υλοποίησής του, αλλά και για τη μελλοντική χρήση στη μιλιμετρική μπάντα.
 - iv) τη συσσωρευτική διάσταση των επιπτώσεων της ΗΜ ακτινοβολίας στον άνθρωπο
 - ως προς την έκθεση στα διαφορετικά δίκτυα κινητής τηλεφωνίας (2G, 3G, 4G και 5G), και λόγω του γεγονότος ότι όλα τα συστήματα λειτουργούν ταυτόχρονα, αλλά και διότι δεδομένης μιας ζήτησης παροχής υπηρεσίας, η χαμηλότερη χρήση ενός συστήματος μπορεί να σημαίνει ταυτόχρονα υψηλότερη ενός άλλου.
 - ως προς την έκθεση σε ακτινοβολία με παρόμοια χαρακτηριστικά, π.χ. από σταθμούς τηλεόρασης, WiFi, κλπ.

Ο τρόπος υλοποίησης της πράξης ΠΑΝΔΩΡΑ βασίζεται στους τρεις πυλώνες της προτεινόμενης λύσης του προβλήματος:

Καταρχήν δημιουργήθηκε η απαραίτητη υποδομή στο πλαίσιο ενός παρατηρητήριου ΗΜ ακτινοβολίας, από τον μοναδικό ανεξάρτητο τοπικό φορέα που διαθέτει επιστημονική εγκυρότητα και κατάλληλη εξειδίκευση, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, το εργαστήριο Ασυρμάτων και Κινητών Επικοινωνιών του τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών, του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Κατόπιν, το θέμα της αποτελεσματικής καταγραφής και ανάλυσης της λαμβανόμενης ακτινοβολίας θα αντιμετωπιστεί αφενός με την ανάλυση των υπάρχουσών επιστημονικών μεθόδων και αφετέρου με τον καινοτόμο συνδυασμό δύο μετρητικών μεθοδολογιών που θα πραγματοποιηθούν τόσο σε επίπεδο λειτουργίας ασύρματου δικτύου όσο και εκπομπών ΗΜ ακτινοβολίας. Με αυτόν τον τρόπο θα αποκτηθούν επιπλέον σημαντικές πληροφορίες στα συστήματα 5G, οι οποίες βρίσκονται στο επίπεδο του συστήματος/δικτύου.

Ο τελευταίος πυλώνας αφορά στην πραγματοποίηση καμπάνιας μετρήσεων τόσο επιμέρους στα διαφορετικά δίκτυα κινητής τηλεφωνίας 2G-4G, και φυσικά με ιδιαίτερη έμφαση στο 5G, όσο και συσσωρευτικά ως προς την έκθεση σε ακτινοβολία με παρόμοια χαρακτηριστικά από σταθμούς τηλεόρασης, δίκτυα WiFi, κλπ. Αυτό θα βασιστεί στον επίσης καινοτόμο συνδυασμό με μετρήσεις τόσο στο έδαφος όσο και σε διαφορετικά ύψη, με τη χρήση drones (π.χ. [14]), οι οποίες θα πραγματοποιηθούν με τον απαραίτητο μετρητικό εξοπλισμό.

Τα ανωτέρω υλοποιούνται στο πλαίσιο διαφορετικών Πακέτων Εργασίας (ΠΕ) του έργου από το εργαστήριο Ασυρμάτων και Κινητών Επικοινωνιών, με μια ομάδα που περιλαμβάνει τέσσερα μέλη ΔΕΠ/ΕΔΙΠ, έναν μεταδιδάκτορα, έναν υποψήφιο διδάκτορα, έναν μεταπτυχιακό φοιτητή, και έξι φοιτητές.

Η πράξη ΠΑΝΔΩΡΑ (Παρατηρητήριο ελέγχου ΗΜ Ακτινοβολίας στην Περιφέρεια Πελοποννήσου για Δίκτυα κινητής τηλεφωνίας έως και 5G με προτεραιότητα την προστασία του πολίτη) εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πελοπόννησος 2014-2020», ξεκίνησε να υλοποιείται 1/5/2021 και είχε αρχική διάρκεια έως 30/4/2023. Το έργο μεταφέρθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πελοπόννησος 2021- 2027» και έχει νέα καταληκτική ημερομηνία 30/11/2024, [15].

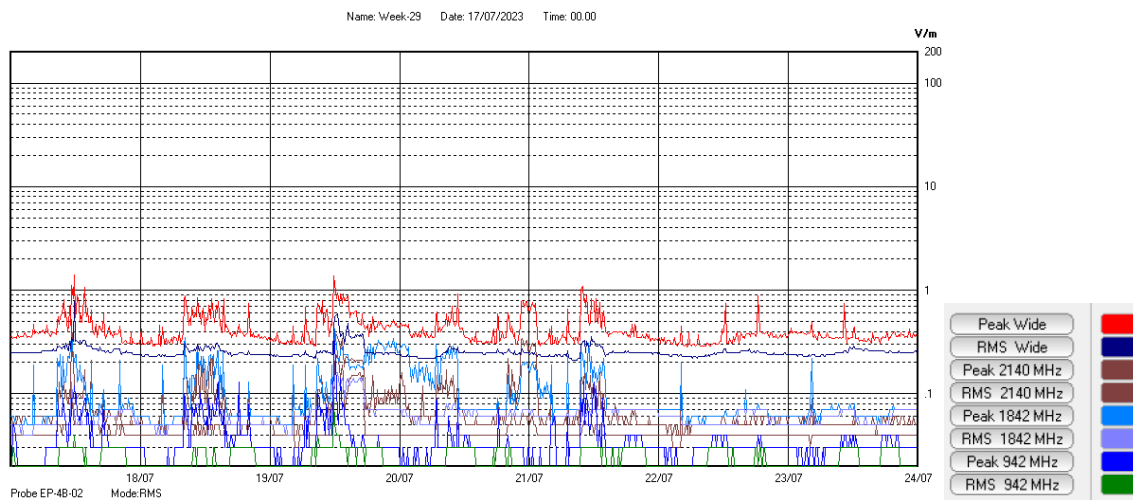
4. Πρώτα αποτελέσματα του έργου ΠΑΝΔΩΡΑ

4.1 Μετρήσεις 24ώρου με μετρητές ΗΜ ακτινοβολίας συνεχούς παρακολούθησης

Οι δύο σταθεροί μετρητές ξεκίνησαν να λειτουργούν το Νοέμβριο του 2022 και τοποθετήθηκαν στο εσωτερικό του εργαστηρίου Ασυρμάτων και Κινητών Επικοινωνιών (Εικόνα 1). Ακολούθησε μια περίοδος δοκιμών και ελέγχου σωστής λειτουργίας τους και σε όλο το χρονικό διάστημα έως σήμερα οι σταθμοί πραγματοποιούν μετρήσεις. Στη συνέχεια παρουσιάζονται στην Εικόνα 2 ενδεικτικές εβδομαδιαίες μετρήσεις για την περίοδο 17/7/2023 – 23/7/2023, για τις συχνότητες της κινητής τηλεφωνίας.

Εικόνα 1: Σταθερός μετρητής ΗΜ ακτινοβολίας 24ώρου (AMS8061)

Εικόνα 2: Εβδομαδιαία 24ωρη μέτρηση τον Ιούλιο του 2023 (17/07/2023 00:00 έως 23/07/2023 23:59)

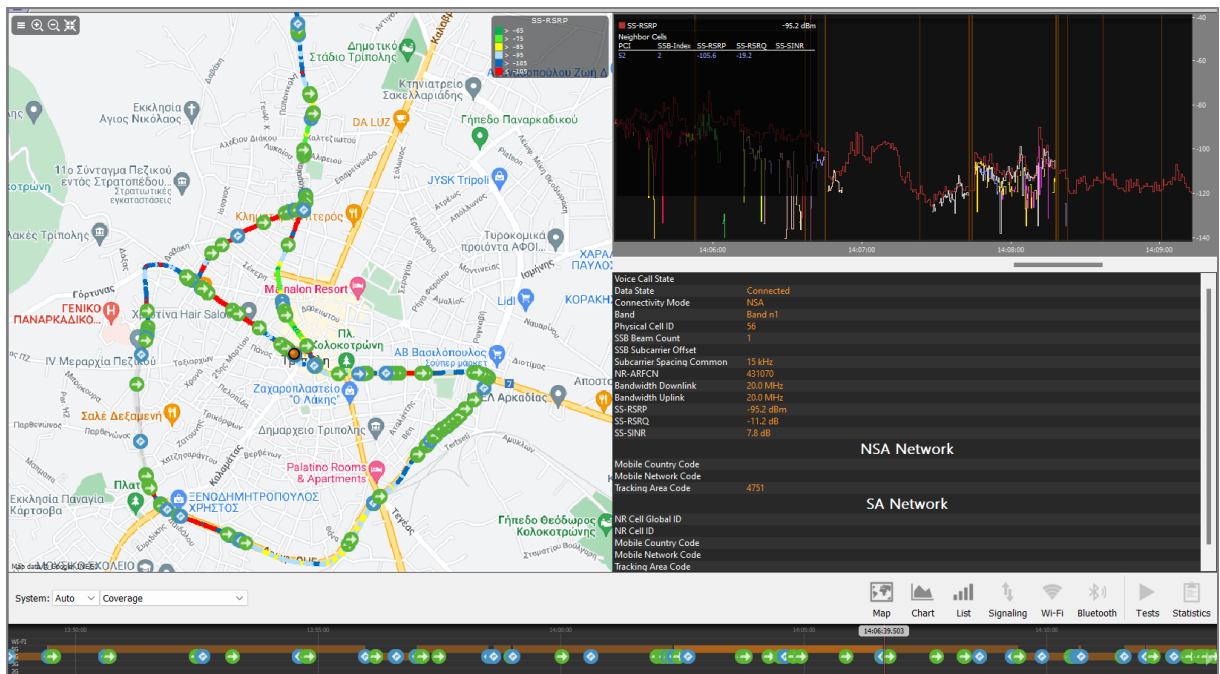
4.2 Μετρήσεις συστημάτων κινητής τηλεφωνίας

Το μετρητικό σύστημα Echo (One, Cloud, Studio) της Enhancell χρησιμοποιήθηκε από την ομάδα του έργου για εκτεταμένες χωρικά μετρήσεις συστήματος για τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας και ειδικότερα για τα δίκτυα 4^{ης} και 5^{ης} γενιάς και για τους τρεις παρόχους κινητής τηλεφωνίας (Εικόνες 3 και 4). Στις Εικόνες 5 και 6 παρουσιάζονται ενδεικτικά αποτελέσματα μετρήσεων στην πόλη της Τρίπολης για έναν από τους παρόχους (πάροχος Α). Συγκεκριμένα παρουσιάζεται η διαθεσιμότητα των δικτύων 4G-5G (Εικόνα 5) και η ισχύς των σημάτων (Εικόνα 6) στα συστήματα αυτά, κατά μήκος της διαδρομής μέτρησης.

Μετρήσεις 5G στην Περιφέρεια Πελοποννήσου: το έργο «ΠΑΝΔΩΡΑ»

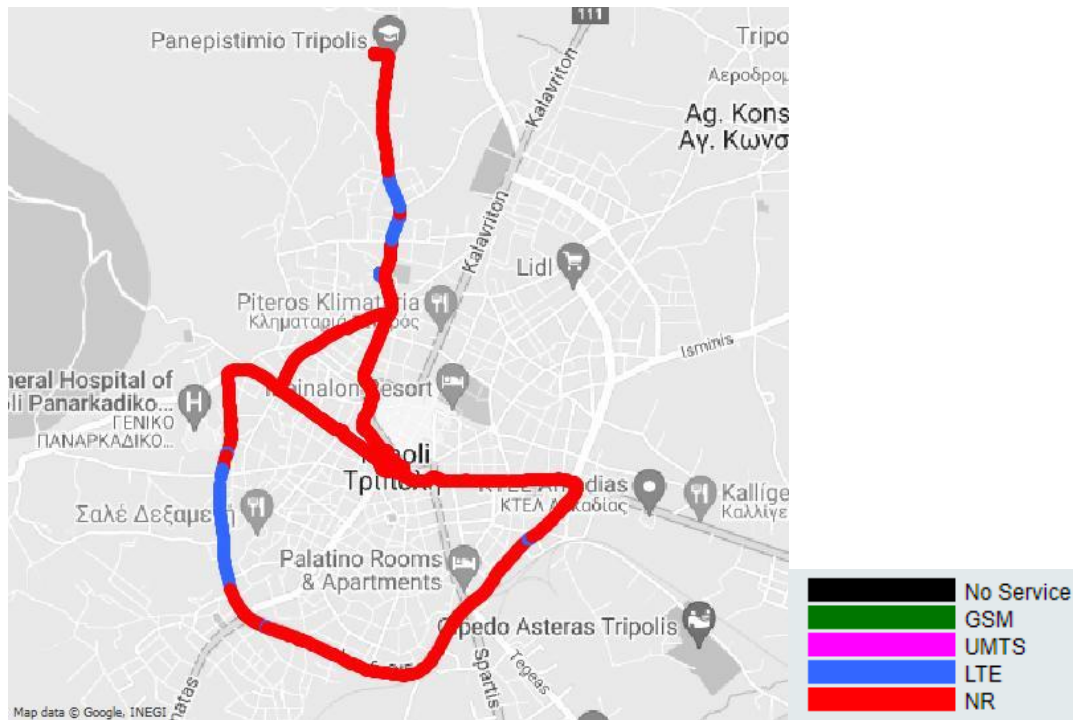

Εικόνα 3: Λειτουργία έξι κινητών Echo One μέσω του Echo Studio

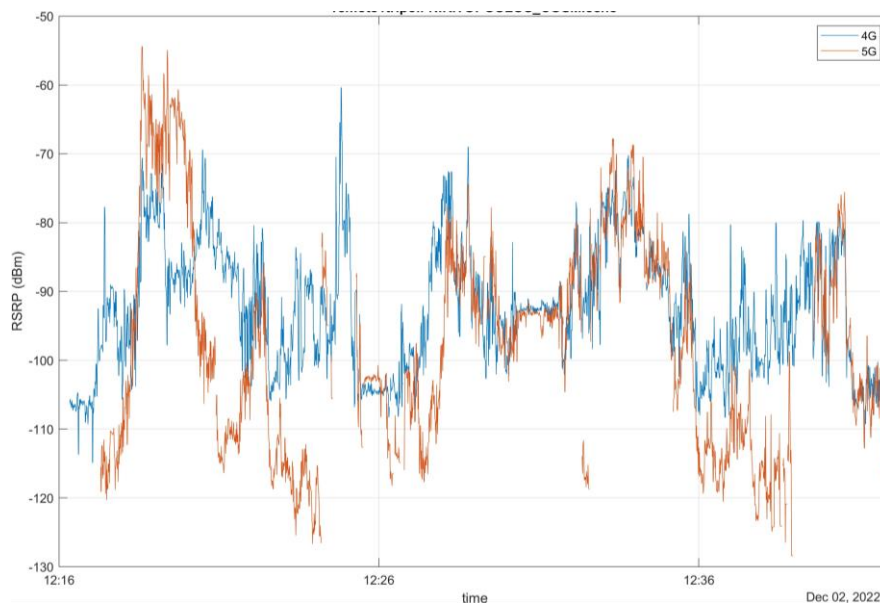

Εικόνα 4: Περιβάλλον χρήσης του Echo Studio

Γ. Τσούλος, Γ. Αθανασιάδου, Δ. Ζαρμπούτη, Γ. Νικητόπουλος, Β. Τσούλος, Ν. Χριστόπουλος, Θ. Χριστόπουλος, Ν. Χαλουλάκος, Θ. Παπακονδύλης

Εικόνα 5: Διαθεσιμότητα συστημάτων στη διαδρομή ΤΡΙΠΟΛΗ, 02.12.2022, (Πάροχος Α).

Εικόνα 6: Μέτρηση ισχύος σήματος (RSRP) για το 4G και 5G, στη ΤΡΙΠΟΛΗ, 02.12.2022, (Πάροχος Α).

4.3 Μετρήσεις με τους κινητούς μετρητές ΗΜ ακτινοβολίας

Για τον έλεγχο των επιπέδων ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας σε πολλαπλά σημεία ενδιαφέροντος της Περιφέρειας Πελοποννήσου, χρησιμοποιήθηκαν οι συχνοεπιλεκτικοί μετρητές Narda SRM3006, εύρους ζώνης λειτουργίας ως τα 6 GHz, Εικόνα 7. Στον Πίνακα 1 και στην Εικόνα 8 παρουσιάζονται η τοποθεσία

Μετρήσεις 5G στην Περιφέρεια Πελοποννήσου: το έργο «ΠΑΝΔΩΡΑ»

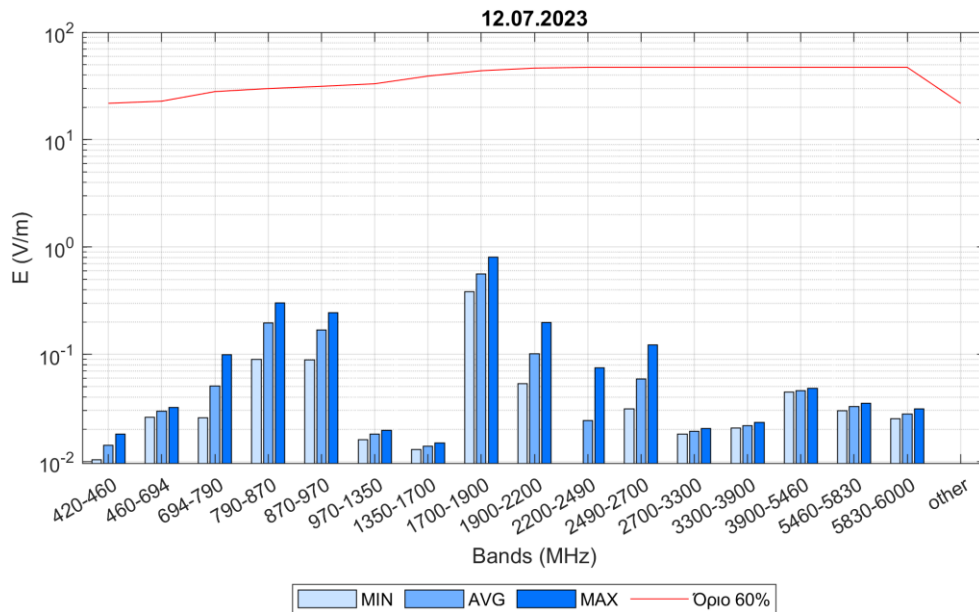
της μέτρησης και του μετρητικού συστήματος, και τα αποτελέσματα από 420 MHz ως και τα 6 GHz.

Εικόνα 7: Εργαστηριακό test δύο SRM3006 σε συνδυασμό με την λειτουργία τριών τερματικών κινητής που είναι συνδεδεμένα σε 2G, 4G και 5G.

	
ID:	20230712_Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών
Ημερομηνία:	12 Ιουλίου 2023
Ώρα:	10:20
GPS:	37°31'37.5" N 22°22'19.6" E

Πίνακας 1: Μέτρηση στο προαύλιο του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών στην Τρίπολη (12 Ιουλίου 2023).

Εικόνα 8: Ένταση ηλεκτρικού πεδίου στις συχνοτικές μπάντες που ορίζονται από την ΕΕΑΕ

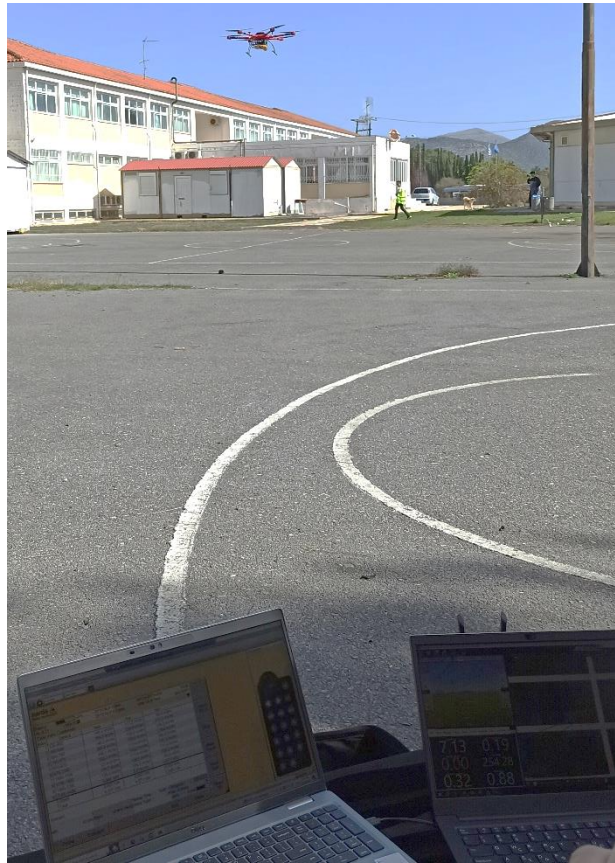
4.4 Πιλοτική λειτουργία του μετρητικού συστήματος με drones

Η πιλοτική λειτουργία του μετρητικού συστήματος με drones αφορούσε:

Α') στην τοποθέτηση του SRM-3006 πάνω στο ένα drone. Αυτό έγινε με την κατασκευή κατάλληλης βάσης πάνω στην οποία τοποθετήθηκαν επίσης ένα mini pc με την τροφοδοσία του από το drone, και wifi extender (Εικόνα 9) για την μετάδοση των μετρήσεων του SRM-3006 στο laptop του χειριστή στο έδαφος (Εικόνα 10).

Εικόνα 9: Στήριξη του SRM-3006 στο drone

Εικόνα 10: Δοκιμαστικές πτήσεις drones και μετρήσεις με Narda SRM3006 στον προαύλιο χώρο του κτηρίου του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών

Εικόνα 11: Στήριξη των Echo One μετρητικών κινητών στο drone

Β') στην τοποθέτηση τεσσάρων (4) τερματικών συσκευών κινητής με το Echo One στο δεύτερο drone. Αυτό έγινε με την χρήση κατάλληλων ρυθμιζόμενων βάσεων κινητών τηλεφώνων που τοποθετήθηκαν στις (4) βάσεις στήριξης του drone, όπως φαίνεται στην Εικόνα 11. Μετρήσεις με κάθε drone/μετρητικό σύστημα ξεχωριστά, αλλά και με τα δύο drones/μετρητικά συστήματα μαζί

πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου, και θα παρουσιαστούν σε επόμενες ανακοινώσεις/δημοσιεύσεις.

5. Ευχαριστίες

Η πράξη ΠΑΝΔΩΡΑ (Παρατηρητήριο ελέγχου ΗΜ Ακτινοβολίας στην Περιφέρεια Πελοποννήσου για Δίκτυα κινητής τηλεφωνίας έως και 5G με προτεραιότητα την προστασία του πολίτη), με Κωδικό ΟΠΣ 6001405, χρηματοδοτείται από το ΕΣΠΑ 2021-2027 και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Πελοπόννησος 2021- 2027».

6. Βιβλιογραφία - Παραπομπές

- [1] IHS Markit, The 5G Economy: How 5G will contribute to the global economy, November 2019, <https://www.qualcomm.com/media/documents/files/ihs-5g-economic-impact-study-2019.pdf>.
- [2] Athanasiadou G.E., Fytabanis P., Zarbouti D.A., Tsoulos G.V., Gkonis P.K., Kaklamani D.I., “Radio Network Planning towards 5G mmWave Standalone Small-Cell Architectures”, In: MDPI Open Access Journals, Electronics, 9 (2), Special Issue Antennas and Propagation Aspects for Emerging Wireless Communication Technologies, pp. 339, 2020.
- [3] Tsoulos G.V, Bulakci Ö., Zarbouti D.A., Athanasiadou G.E., Kaloxylou A., “Performance of Vehicular Nomadic Node Operation in Realistic Multicellular Wireless Networks”, In 2017 IEEE 85th Vehicular Technology Conference, Sydney, Australia, 2017.
- [4] Tsoulos G.V., Bulakci Ö., Zarbouti D.A., Athanasiadou G.E., Kaloxylou A., “Dynamic Wireless Network Shaping via Moving Cells: The Nomadic Nodes Case”, Wiley Transactions on Emerging Telecommunications Technologies, 2016.
- [5] Athanasiadou G.E, Tsoulos G.V., Zarbouti D.A., Valavanis I.K., “Optimizing Radio Network Planning Evolution Towards Microcellular Systems”, *Wireless Personal Communications*.
- [6] Valavanis I.K., Zarbouti D.A., Athanasiadou G.E., Tsoulos G.V., “Basestation Antenna Pattern Reconfiguration for Minimum Transmit Power Network Planning”, In *Green Communications (OnlineGreenComm)*, 2015 IEEE Online Conference On, 66–71, 2015.
- [7] Tsoulos, George V., Editor, “MIMO System Technology for Wireless Communications”, CRC Press, 2006, ISBN: 9780849341908 .
- [8] Koutsi E.; Deligiannis S., Sarantopoulos I., Zarbouti D.A., Athanasiadou G.E., and Tsoulos G.V., “Radiation Measurements in Office Environment with Wi-Fi, 3G and 4G Users.” In *International Conference on Modern Circuits and Systems Technologies (MOCAST) on Electronics and Communications*. Thessaloniki, Greece, 2019.
- [9] Tsoulos G.V., McGeehan J.P., Beach M.A., “Space Division Multiple Access (SDMA) Field Trials – Part I: Tracking and BER Performance”, In IEE

- Proceedings on Radar, Sonar and Navigation, special issue on Antenna Array Processing Techniques, pp. 73-78, February 1998.
- [10] Tsoulos G.V., McGeehan J.P., Beach M.A., “Space Division Multiple Access (SDMA) Field Trials – Part II: Calibration and Linearity issues”, In IEE Proceedings on Radar, Sonar and Navigation, special issue on Antenna Array Processing Techniques, pp. 79-84, February 1998.
- [11] Tsoulos G.V. and Athanasiadou G.E., “On the application of adaptive antennas to microcellular environments: Radio channel characteristics and system performance”, In IEEE Transactions on Vehicular Technology, vol. 51, no 1, pp. 1-16, January 2002.
- [12] Tsoulos, George V, Editor, “Adaptive Antennas for Mobile Communications”, Wiley, 2001, ISBN: 978-0-7803-6016-7.
- [13] Γ. Αθανασιάδου, Ι. Ραυτόπουλος, Γ. Τσούλος ‘5G: νέα γενιά, παλιές ανησυχίες’, Διεπιστημονικό περιοδικό ΠΕΛΟΠΑΣ, Τόμος5, τεύχος2, Ιούνιος-Δεκέμβριος 2021, ISSN2529-1831 (Online).
- [14] Goudos S.K., Tsoulos G.V., Athanasiadou G.E., et.al., “Artificial Neural Network Optimal Modeling and Optimization of UAV Measurements for Mobile Communications Using the L-SHADE Algorithm”, IEEE Transactions on Antennas and Propagation 67: 4022-31.
- [15] <http://wmclab.uop.gr/pandora/>

Du portrait classique au portrait contemporain : méditations à partir de Jean-Luc Nancy

Δημήτρης Καργιώτης
Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Περίληψη

Ο Jean-Luc Nancy αναστοχάστηκε και έγραψε για την προσωπογραφία. Από τις κλασικές αντιλήψεις της προσωπογραφίας έως τις πιο σύγχρονες, το είδος θέτει ζητήματα μίμησης και αναπαράστασης, ταύτισης και αναγνώρισης, αναπόλησης και ανάμνησης. Η γένεση της προσωπογραφίας συμπίπτει με τη γένεση της ζωγραφικής· η απεικόνιση του προσώπου όμως σχετίζεται και με τη φιλοσοφία του υποκειμένου. Πράγματι, η προσωπογραφία δεν απεικονίζει απλώς, αλλά αποκαλύπτει· δεν αναπαριστά απλώς, αλλά καθιστά παρόν. Με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά δίνει μορφή στο υποκείμενο και, με την έννοια αυτή εμπλέκει τη βιογραφία και την αυτοβιογραφία, τους κύριους τρόπους που σχετίζονται με την κατασκευή του εαυτού.

Στις σύγχρονες εννοήσεις της προσωπογραφίας, μείζονες αλλαγές λαμβάνουν χώρα που επανεξετάζουν τους τρόπους κατασκευής της υποκειμενικότητας. Επαναπροσδιορίζοντας την ουσία της «ζωής» (του «βίου») και της βιογραφίας, όπως και της ίδιας της «πραγματικότητας», ο εαυτός πλέον κατασκευάζεται για να εκτεθεί. Πρόκειται για μια αλλαγή παραδείγματος, η οποία συνέβη από τα μέσα του 20ού αιώνα και σχετίζεται με την επέκταση των νέων τρόπων επικοινωνίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Έτσι, σε αντίθεση με τις φιλοσοφικά αιτήματα της νεοτερικότητας, η σύγχρονη προσωπογραφία δεν έχει υπερβατολογικές αξιώσεις, αλλά είναι εμμενής. Το υποκείμενο δεν είναι πια εξαιρετικό ή υποδειγματικό, αλλά ανώνυμο και κοινότοπο. Είναι λιγότερο αναπαράσταση ενός προσώπου και περισσότερο παρουσίαση της πράξης της αναπαράστασης: είναι επιτέλεση.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Jean-Luc Nancy, προσωπογραφία, υποκείμενο, αναπαράσταση, μεταμοντερνισμός

Doi:

Abstract

Jean-Luc Nancy thought and wrote about the question of the portrait. From classical conceptions of the portrait to more modern ones, the genre raises questions of mimesis and representation, of identification and recognition, of reminiscence and recollection. The birth of the portrait coincides with the birth of painting; but portraying is also relevant to the philosophy of the subject. Indeed, the portrait does not merely portray, but it reveals; it does not merely represent, but it renders present. In doing so, it essentially gives form to the subject and, in this sense, it involves biography and autobiography, the major modes related to the construction of the self.

In contemporary notions of portraying, major shifts take place which reconsider the ways of constructing subjectivity. Redefining the essence of “life” (“bios”) and the biographical, but also of “reality” itself, the self is now constructed in order to be exhibited. This is a paradigm shift, one occurred since the mid-20th century and related to the expansion of new modes of communication, in the recent decades. Thus, contrary to the philosophical demands of modernity, the contemporary portrait has no pretensions of transcendence, but is immanent. The subject is no more exceptional or exemplary but rather anonymous and banal. It is less of a representation of a person and more of a presentation of the act of representation; it is performance.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Keywords: Jean-Luc Nancy, portrait, subject, representation, postmodernism

D'après une anecdote, transmise par Cicéron¹ et Quintilien² entre autres, le poète Simonide de Cos (VIe-Ve siècle av. J.-C.), invité à un banquet où il devrait chanter ses poésies, est soudain appelé dehors. À peine sorti, le toit de la salle du banquet s'effondre, écrasant les invités. Suite à cet incident malheureux et dévastateur aucun des participants ne peut être identifié ; il est alors impossible d'organiser des rituels funéraires. Or, Simonide, le seul survivant du banquet, pourra aider ; il a un souvenir clair du visage de chaque invité ainsi que de sa place autour de la table. C'est de cette manière que naît la *mnémotechnia* (*μνημοτεχνία*), l'art de la mémoire. Simonide le poète est le père de la reconnaissance, rendue possible par le biais de l'image et de l'organisation.

Dans son *Histoire naturelle*, Pline l'Ancien attribue la naissance du portrait plastique au Butadès, le premier potier grec³. D'après la légende, sa fille était amoureuse d'un jeune homme ; celui-ci partant pour l'étranger, la jeune fille trace une ligne suivant l'ombre de son visage projetée sur le mur par la lumière d'une lanterne. Butadès fait un relief en argile, le laisse durcir et, une fois ce dernier séché, le met au feu avec le reste de ses poteries. De cette façon, sa fille serait capable de regarder l'effigie et de pallier ainsi l'absence de la personne aimée.

Selon ces mythes fondateurs, la naissance de la portraiture est associée à deux expériences fondamentales de la vie humaine : la mort et l'amour, l'absence et la passion. Mais produire le portrait, l'art de portraiture, relève de la *poésie*, au sens large du terme : au sens de la création, de la construction. Dans le poème « La Peinture » (1668) de Charles Perrault (1628-1703), l'absence, la passion et la poésie sont associés subtilement. À travers le matériau plinien, Perrault élabore ces trois caractéristiques fondamentales du portrait et décrit l'émergence de cet art ainsi :

*Encore s'il me restait de ce charmant visage
Quelque trait imparfait, quelque légère image,
Ce départ odieux, disait-elle en son cœur,
Quelque cruel qu'il soit, aurait moins de rigueur.*

[...]

*Sur la face du mur marqué de cette trace,
Chacun du beau berger connut l'air et la grâce,
Et l'effet merveilleux de cet événement
Fut d'un art si divin l'heureux commencement.*

Le portrait est une catégorie fondamentale de la peinture, et son histoire est intrinsèquement liée à l'histoire de celle-ci. La naissance de la peinture coïncide avec la naissance du portrait, en dépit du fait que, de par ses spécificités, le portrait a souvent été minoré et considéré de la peinture inférieure.

En tant que représentation d'un individu, le portrait touche à la philosophie du sujet. Des célèbres Fayoum aux portraits romains ou ceux de la

¹ Marcus Tullius Cicero, *De Oratore* II, LXXXVI.

² Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio Oratoria* XI,II.

³ Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historiae Libri*, XXXV, CLI.

Renaissance, l'émergence du portrait est en parallèle avec l'émergence de la subjectivité ainsi que les interrogations par rapport à sa constitution : ses caractéristiques, son essence. Nancy nous rappelle que pour Hegel toute la peinture tend vers le portrait et s'y achève. La raison en est double : d'abord, car en tant que contenu le portrait réalise le sujet, il rend visible son intériorité ; ensuite car en tant que démarche il constitue la manifestation de l'esprit du peintre, de son habileté et de sa propre subjectivité.

Nous n'allons pas ici définir le portrait et examiner ses propriétés en détail, ni à en esquisser une histoire, une typologie ou une théorie. Nous adopterons la définition économe de Jean-Marie Pontévia selon laquelle « le portrait est un tableau qui s'organise autour d'une figure »⁴ et, parmi des nombreuses questions pertinentes nous nous concentrerons sur celles qui selon Nancy sont plus étroitement liées à la problématique de la *mimésis* : des questions de réalisme, de figurabilité, de poétique. Il convient alors de commencer par quelques remarques.

Tout d'abord : le centre du portrait est la figure, et plus spécifiquement, le *visage*. Certes, on atteste des arts divers du portrait tout au long de l'histoire du genre ; or, la place centrale du visage n'est pas mise en cause, au moins dans la conception traditionnelle du portrait. S'il y figure, le reste du corps passe au deuxième plan ; de même le décor. Selon l'art de la portraiture jusqu'au XXe siècle l'organisation entière du tableau doit servir à pro-duire le sujet et à le conduire devant. Le sujet est ex-posé, et ne fait que regarder. Il s'agit d'un regard pur, ne portant pas sur un objet déterminé mais s'ouvrant au spectateur et à l'infini.

Un autre point important : implicitement ou explicitement, le portrait soulève la question du réalisme. On entend ce terme au sens large. À côté de la singularité du portrait comme objectif et comme objet demeure avant tout le sujet du portrait, la singularité de la personne représentée. Ainsi, une correspondance certaine est attendue entre le signifié du tableau et sa référence. Ce fait a des implications diverses, pratiques, théoriques, épistémologiques. La question de la correspondance « réaliste » est liée à celle de la finalité ou de la fonction du portrait ; mais elle implique également la question de la visée du portrait, de sa démarche et de sa possibilité.

Essayons d'élucider ces points. Tout au long de l'histoire, il y a eu plusieurs raisons d'être du portrait : l'affirmation, la reconnaissance, la postérité. Mais il a été également supposé qu'il y a une distinction entre l'art véritable de portraiture et le simple artisanat qui met en œuvre une espèce de réalisme photographique. Le dernier se limite à une représentation morphologique de base et vise à une reconnaissance primaire de correspondance ; tandis que le premier arrive à peindre l'intériorité, l'âme, « l'essence » de la figure. « Art, puisses-tu représenter le caractère et l'esprit : il n'y aurait pas sur terre de plus beau tableau », lit l'inscription intégrée dans le portrait de Giovanna degli Albizzi Tornabuoni de Domenico Ghirlandaio (1488), peintre florentin du XVe siècle⁵. La spécificité et en même temps l'impossibilité du portrait est située précisément là. Dans la mesure où le portrait figure et configure un caractère à travers la représentation de son

⁴ Jean-Marie Pontévia, *Ecrits sur l'art*, vol. III, Bordeaux, William Blake & Cie, 1986, p. 12.

⁵ Collection du Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, à Madrid.

visage, il vise à faire figurer l'infigurable. Comme le signale Nancy, il s'agit d'une démarche différente de celle de l'icône. L'icône est le portrait d'une absence fondamentale, et là ce qui est représenté est l'allusion à l'irreprésentable. Par contre, ce qui est représenté dans le portrait est la présentation d'une présence, la subjectivité ; une présence singulière certes, qui n'imité rien mais qui constitue la mise en dehors d'un être.

Les implications théoriques et épistémologiques de la spécificité de la portraiture sont conséquentes. En tant que représentation du sujet, c'est-à-dire dans sa dimension ontologique, le portrait est largement une réalisation. Dans la démarche de la portraiture, c'est l'artiste qui donne forme : il figure, il façonne, il construit. Son élaboration, sa modélisation, sa fiction sont toujours et déjà des interprétations. Et comme le signale Nancy, la notion d'« interprétation » doit être entendue dans son sens musical, comme l'interprétation musicale d'une partition :

L'interprétation en tant que mise en jeu et en œuvre d'un sens qui ne lui préexiste pas – ou bien dont ne préexiste qu'une virtualité qui appelle et qui attend son actualité – constitue une propriété formelle de tout geste artistique : ce qui est à interpréter n'est pas donné, n'est pas présent avant l'interprétation ni en dehors d'elle. Tout ce qui relève de l'« art » relève d'une invention de sens qui ne s'achève ni ne se referme dans la forme exécutée, dans l'œuvre accomplie. Car l'œuvre essentiellement ouvre à la reprise, à la relance de son invention⁶.

La relation entre le modèle et sa représentation ainsi que les conditions de possibilité de celle-ci sont des questions fondamentales pour toute réflexion sur le portrait. Car il s'agit de la question centrale de la *mimésis* et de sa problématique, revenue sur scène et devenue de nouveau pertinente dans la condition postmoderne. Cette condition ne détermine pas seulement la manière de la représentation, *comment* on représente désormais ; mais elle rend urgent de redéfinir également *ce* qu'on représente, l'objet de la représentation.

Pour pouvoir comprendre mieux le changement radical intervenu dans l'épistémologie de la portraiture en rapport avec la constructibilité du sujet dans la postmodernité, il convient de rappeler les trois caractéristiques majeures du portrait, telles que la réflexion de Nancy les a problématisées. La première concerne la question du réalisme : le portrait s'inscrit dans le cadre de l'art figuratif, il négocie alors a priori un rapport avec des notions telles que la « réalité », la « vérité » ou la « fidélité ». Le portrait ressemble, mais il ne s'agit pas d'une ressemblance vérifiant effectivement l'exactitude du rapport entre le modèle et sa copie ; il est question plutôt de l'*idée* d'une ressemblance, c'est-à-dire de l'espace poétique qui intervient dans le jeu de la correspondance. C'est ici que se situe la différence entre le portrait d'art véritable et le portrait instrumental, ou commercial, qui ne sert qu'à la reconnaissance.

Deuxième point important : le portrait rappelle. En l'absence de l'individu de référence, le portrait-signifié l'immortalise en le présentant. Bien

⁶ Jean-Luc Nancy, *L'autre portrait*, Paris, Galilée, 2014, p. 23.

évidemment, toute question de présentation implique des considérations théologiques, philosophiques, épistémologiques. Il suffit de se référer, par exemple, à l'autobiographie en tant que projet de présentation. Saint-Augustin, son origine moderne, a mis en scène les manières dont le sujet se représente afin de se présenter à Dieu, l'irreprésentable. Le portrait présente en rappelant ; et ce qu'il présente est une subjectivité, une intériorité, plutôt qu'une identité. Il s'agit alors d'une *mimésis* qui n'est pas strictement mimétique mais dont la base épistémologique est la figuration, certes, mais plutôt en tant que *différance*.

Trois : le portrait regarde. Mais d'une façon bien particulière : il regarde vers un dehors, il s'ouvre vers le dehors sans véritablement regarder. Nancy dit que « le regard devient l'évidence du monde qui s'expose moins *devant* moi comme un spectacle qu'à *travers* moi comme la force qui ouvre mes yeux dans les yeux du tableau »⁷. C'est ainsi que le portrait s'ex-pose vers le monde. La fiction véritable du portrait, le vrai sujet du portrait n'est autre que le regard. Dans ce sens, le portrait a un aspect ontologique. Il présente le sujet qui regarde tout en présentant le regard comme sujet : comme « le support d'une perception, l'agent d'une imagination, le vecteur d'une intentionnalité »⁸.

Ainsi le portrait figure, le portrait rappelle, le portrait regarde. Voici le *comment* de la représentation. Mais portraiturer aujourd'hui redéfinit à la fois la manière et le sujet de la démarche. D'un côté, dans le portrait contemporain, les contours ainsi que les limites de ces trois caractéristiques-ci sont mis en question. De l'autre côté, ce qu'on représente désormais, l'*objet* de la représentation, n'est plus la même chose. « La question du portrait contemporain est la question d'un sujet qui ne peut plus être celui d'une certitude de soi, ni d'un 'humanisme' recueillant dans l'homme les propriétés divines »⁹, remarque Nancy. Portraiturer le sujet dans la condition postmoderne c'est mettre davantage l'accent sur la performance de la propre exécution et non la représentation d'une subjectivité quelconque. Le substrat théorique du portraiturer (le réalisme, la figurabilité) est désormais mis en question ; mais également la notion biographique et ses traits fondamentaux sont redéfinis.

D'un point de vue historique et théorique, le mode biographique a été fondamental dans le cadre du projet de négociation de l'expérience humaine. Il occupe une place centrale dans les domaines de la religion, du droit, de la société, de la culture ; des termes et des concepts qui s'y associent, tels qu'expérience, apologie, confession, biographie, autobiographie, histoire de vie, histoire des cas, mémoire, témoignage et beaucoup d'autres traversent la sphère publique et les institutions qui la structurent (des institutions éducatives, culturelles, religieuses, juridiques, de la santé). Traditionnellement, le projet biographique a été constitué par rapport à deux métarécits : à savoir, l'*exceptionnalité* et l'*exemplarité*. Dans ce sens, *écrire la vie* ou *écrire sa vie* consistait à un double mouvement. D'une part, à construire une subjectivité, à la façonner, à la narrer dans le but de pouvoir la figurer, – ce qui a été la visée

⁷ Jean-Luc Nancy, *Le regard du portrait*, Paris, Galilée, 2000, p. 86.

⁸ Jean-Luc Nancy, *Le portrait (dans le décor)*, Villeurbanne, Institut d'art contemporain, 1999, p. 24.

⁹ *L'autre portrait, op.cit.*, p. 88.

de la philosophie du sujet, de l'art ou de la littérature biographique ou autobiographique, de l'entreprise mimétique et fondamentalement impossible entre volonté et représentation. D'autre part à rendre cette subjectivité exceptionnelle, à la montrer ou bien exemplaire et donc imitable, ou bien transcendante et donc modélisable. Bien évidemment, le projet de construction ou de reconstruction de la subjectivité en ces termes présupposait d'autres métarécits, plus ou moins philosophico-théologiques : ceux de la *perfectibilité* et du *progrès* ou de la *rédemption* et du *salut*. Ainsi, l'écriture de vie exposait la trajectoire du sujet vers l'élévation cognitive, morale, esthétique.

« L'incrédulité envers les métarécits » selon la phrase de Jean-François Lyotard¹⁰ caractérisant la condition postmoderne a eu comme résultat un intérêt renouvelé pour le sujet, une appréciation nouvelle pour l'intime, ainsi que la réécriture de la vie en des termes différents. Les raisons de ce changement de paradigme sont multiples, mais une parmi les plus importantes serait sans doute la façon dont on comprend « la réalité » aujourd'hui, dans une condition marquée par des avancées technologiques, notamment dans l'information et la communication. La condition numérique a transformé radicalement les modes à travers lesquelles on constitue le réel ainsi que les manières dont on le fait. Bien évidemment, elle a affecté un aspect majeur de l'expérience humaine : le divertissement, l'organisation du temps libre, l'industrie culturelle. Il suffirait de penser au goût du public contemporain (constitué sans doute à l'aide des médiations diverses dont il ne convient pas de discuter ici) pour comprendre le sens et l'importance que les nouveaux contenus du terme « réalité » ont attribué aux notions et exigences traditionnelles des Lumières (comme par exemple dans les phrases : « temps réel », « gens réels », « reality show » etc.) ou des nouvelles possibilités dans la définition du « soi » (comme dans les termes : « profil », « selfie » etc.). On dirait que la « présentation » (*Darstellung*) et la « représentation » (*Vorstellung*) kantiennes ont été reconfigurées en voyeurisme et exhibitionnisme.

Ainsi, dans le contemporain, la déclinaison particulière qui caractérise le façonnement d'un nouveau type de portrait implique des possibilités nouvelles dans le projet de la construction de la subjectivité. Je me réfère à l'auto-portrait performatif, à un soi qui se construit dans le seul but de s'exposer. Contrairement aux exigences philosophiques de la modernité, il s'agit d'un type de portrait sans prétentions de transcendance ; au contraire, il met en évidence l'immanence performative, caractéristique du mode de la postmodernité – de la condition du capitalisme tardif qui a parvenu à percevoir le sujet comme la simple construction de sa volonté. C'est un portrait constitué tout simplement parce que le médium le transmettant le permet ; et il est offert à l'exhibition publique ne se limitant pas au cercle étroit du personnel ou du social, mais s'ouvrant dans la sphère publique et l'échelle mondiale. Ce portrait ne ressemble plus, ne rappelle plus, ne regarde plus ; il s'offre à l'exposition en suspendant toute la logique de la mimésis, « il met l'accent [...] sur la fuite ou sur l'étrangeté de ce (lui / elle) dont il fait portrait », selon la phrase de Nancy¹¹.

¹⁰ Jean-François Lyotard, *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, Paris Minituit, 1979, p. 7.

¹¹ *L'autre portrait, op.cit.*, p. 14.

Plus question d'exemplarité ou d'exceptionnalité : « l'anonymat et la banalité sont devenus en quelque sorte une dimension tendanciellement essentielle du portrait »¹², observe Nancy. Et plus question de figurabilité, puisque l'enjeu ne se pose plus en des termes similaires ; car il n'y a défiguration, sur-figuration, transfiguration que s'il y a déjà figuration, si la figuration est offerte comme possibilité. A travers les nouveaux modes de construction de subjectivité, des modes qui, maintenant, déterminent et redéfinissent la vie humaine, le portrait ne réalise pas la représentation d'un individu, mais plutôt la présentation de l'acte ou du procédé de cette représentation. Nancy conclut ainsi dans *L'autre portrait : l'art contemporain* « n'hérite d'aucune forme ni d'aucune référence. Il ne peut plus être l'art du sacré ni celui de la gloire publique ou privée, ni celui d'une supposée nature ou d'un destin des peuples. Il hérite seulement de l'énigme portée par ce mot – *art* – qui a été inventé au moment où commençaient à se dérober toutes les figures d'une possible 'représentation' »¹³. Dans ses conditions, portraiturer, aujourd'hui, n'est rien d'autre qu'exhiber non pas un sujet, mais le pur acte d'offrir, de mettre en dehors, d'ex-poser. De dresser un « sujet » entre guillemets, une existence à un moment historique où la distinction entre volonté et représentation n'est, peut-être, plus pertinente.

¹² *Op.cit.*, p. 92.

¹³ *Op.cit.*, p. 109.

Ο ποιητής του Παλαμά*

Κωνσταντίνος Γ. Κασίνης

Ομότιμος Καθηγητής Μεταβυζαντινής και Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας
Του Πανεπιστημίου Αθηνών

Αντικείμενο τῆς μικρῆς εἰσήγησης ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι «Ὁ ποιητὴς τοῦ Παλαμά»¹. Γιὰ τὴν πλήρη πραγμάτευση τοῦ θέματος χρειάζεται νὰ λάβει κανεὶς ὑπόψη ὁλόκληρο τὸ παλαμικὸ ἔργο, κατ' ἐξοχὴν τὴν *Ποιητικὴ μου*, τοὺς προλόγους τῶν συλλογῶν καὶ τὰ *ποιήματα ποιητικῆς*. Πηγὲς τῆς πρόδρομης αὐτῆς μελέτης εἶναι μερικὰ ποιήματα ποιητικῆς, καὶ ἰδιαιτέρως τὸ ποίημα «Ποιητικὴ» τοῦ 1917 ἀπὸ τὴν συλλογὴ *Τὰ Παράκαιρα* (1919).

Πρὶν προχωρήσουμε, χρήσιμο εἶναι νὰ διευκρινίσουμε τὸν ὄρο «ποιήματα ποιητικῆς». Πρόκειται γιὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τὴν διαδικασία σύνθεσης ἑνὸς ποιήματος, ἀπὸ τὴν σύλληψή του ἕως τὴν ἐκτέλεση, δηλαδὴ τὴν φαντασία, τὴν γλῶσσα, τὴν τεχνικὴ, τὴν σχέση τῆς με ἄλλες τέχνες, τὸν «διάλογο» με ἄλλους ὁμοτέχνους. Ὁ Παλαμᾶς μᾶς δίνει μ' ἓναν ἀκαριαῖο τρόπο τὸ ποιητικὸ γίνεσθαι: «ἡ καρδιά· καίεται καὶ ζεσταίνει· ἡ σκέψη· ἐκθέτει καὶ συνθέτει· ἡ φαντασία· βλέπει καὶ πλάθει· τὸ μέτρο· ρυθμίζει καὶ ἰδανικεύει». Με τὰ ποιήματα ποιητικῆς μᾶς εἰσάγει στὸ ἐργαστήρι του: μᾶς δείχνει πῶς δουλεύεται τὸ θέμα, ὥστε ὑπὸ τὰ καθέκαστα νὰ λανθάνουν τὰ καθόλου, πῶς ἐνορχηστρώνεται ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία τοῦ στίχου, πῶς ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ πιάνει τὸν ἀφρὸ καὶ νὰ τὸν πλάθει στὸ σκληρὸ νόμισμα τοῦ ποιήματος. Ἀπὸ τὴν χαρτογράφηση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου του προκύπτει ὅτι τὸ 25% τοῦ συνόλου εἶναι ποιήματα ποιητικῆς. Αὐτά, χωροθετημένα στὶς συλλογὲς ἀπὸ ἓνα σπουδαῖο μάστορα, παρουσιάζονται εἴτε ὡς μικροδομικὲς σπουδὲς χρυσοῦ, εἴτε ὡς ὑποστηρικτικὲς εἰσαγωγὲς καὶ κατακλειδὲς τῆς μακροδομικῆς στρατηγικῆς τῶν συνόλων. Ὁ Ποιητὴς ἔχει ἀπόλυτη συνείδηση τῆς ἀξίας τοῦ ἐργαστηρίου (του) γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ἀλλὰ καὶ τοῦ ρόλου του ὡς σκυταλοδρόμου μᾶς ἀτέρμονης προσπάθειας μέσα στὴν ἐλληνικὴ ποίηση. Ἔτσι, λοιπόν, τὰ ποιήματα ποιητικῆς ἀποτελοῦν μὴ ποιητικὴ ἐν στίχῳ καὶ ρυθμῷ, ποὺ πρέπει νὰ διαβάζεται παράλληλα με τὴν *Ποιητικὴ μου*.

* Οἱ παραπομπὲς στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμά γίνονται στὴν νέα πλήρη φιλολογικὴ ἔκδοση τῶν *Ἀπάντων* καὶ σημαίνονται με τὴν ἔνδειξη (ν.σ.), δηλαδὴ «νέα σειρά». Οἱ παραπομπὲς στὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ γίνονται στὴν παλαιὰ ἔκδοση (Μπέρη - Γκοβόστη).

¹ Ἡ εἰσήγηση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀνάπτυγμα τῆς σχετικῆς συζήτησης, ποὺ γίνεται στὴν εἰσαγωγικὴ μελέτη τοῦ βιβλίου: Κωστῆς Παλαμᾶς, *Ποιήματα Ποιητικῆς*, εἰσαγωγικὴ μελέτη καὶ ἐπιλογή Κ. Γ. Κασίνης, Λευκωσία, Ἐκδόσεις Ἡλία Ἐπιφανίου, 2022, σ. 11κῆ.

Ὁ ποιητής τοῦ Παλαμᾶ

Κατ' ἀρχάς, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κυριολεκτικὸ ὄρο ποιητής, χρησιμοποιοῦνται ἀντωνυμικὰ ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ καὶ οἱ λέξεις Τραγουδιστής, Λυράρης, Ἀσκραῖος, Ὀρφέας, Φήμιος, Δημόδοκος², κ.ἄ. Ἄς δοῦμε, ὅμως, τὰ πράγματα ἀπὸ κοντά: πρῶτα ὀλίγα γιὰ τὴν ποίηση. Ἡ ποίηση εἶναι ἓνα «δευτερογενὲς σύστημα λόγου, πὸν χρησιμοποιεῖ τὸ πρωτογενὲς σύστημα τῆς γλώσσας», μιὰ «γλώσσα» πάνω στὴν γλώσσα³, μιὰ «μεταγλώσσα», δηλαδή ἓνας κώδικας, πὸν σημαίνει μὲ τὴν εἰκόνα, μὲ τὴν μεταφορὰ καὶ τὸν μῦθο⁴. Ὁ ποιητής μὲ τὰ μέσα αὐτὰ «ἐμψυχώνει τ' ἀντικείμενα [καὶ] εἰκονογραφεῖ τὶς ιδέες»⁵. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, οἱ μῦθοι καὶ οἱ ιδέες πρέπει νὰ παρουσιάζονται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ νομίζει κάποιος ὅτι τὰ βλέπει: «δεῖ δὲ τοὺς μῦθους συνιστάναι καὶ τῇ λέξει συναπεργάζεσθαι ὅτι μάλιστα πρὸ ὁμμάτων τιθέμενον· οὕτω γὰρ ἂν ἐναργέστατα [ὁ] ὄρων ὥσπερ παρ' αὐτοῖς γιγνόμενος τοῖς πραττομένοις»⁶. Χωρὶς τὸν ἔρωτα τῆς εἰκονοποιίας «ἀδύνατο νὰ κατορθώσῃ τίποτε τοῦ στίχου ὁ δουλευτής»⁷, γράφει ὁ Παλαμᾶς. Ἡ ποίηση, κατὰ τὸν ἴδιο, εἶναι «ἡ τέχνη τοῦ Λόγου πὸν ἐξαυλώνει τὰ ὑλικά καὶ πὸν τὰ ἄϋλα τὰ ὑλικοποιεῖ»⁸· εἶναι ἡ τέχνη πὸν «πλάττει τὸν ἀφρὸν τῶν πραγμάτων καὶ σάρκα δίνει εἰς τὴν ρευστὴν ἔννοιαν»⁹· ἀποσπᾶ τοὺς ἀκόλουθους στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα «Ὁ Ποιητής καὶ τὰ Νιάτα»:

*Τὰ χέρια μου εἶναι σὰν τ' ἀρπάγια,
καὶ δὲν κρατᾶν, δὲ δίνουν λυτρωμό,
ξέρονε μόνο τὴν Ἰδέα καὶ τὸ Ρυθμὸ
ἀθάνατα τὰ δύο νὰ τὰ ζευγαρώνουν,
καὶ ξέρουν ἀπὸ μάϊσσα κάποια μάγια,
καὶ ξέρουν τὸν ἀφρὸ νὰ πιάσουν
πὸν σβήνεται στὰ δάχτυλα τοῦ καθενὸς καὶ πάει*

² Στὶς *Νύχτες τοῦ Φήμιου* (Ἄπαντα, 8 (ν.σ.), σ. 227) διαβάζουμε τὸ ἀκόλουθο τετράστιχο, ὅπου προτρέπει τὸν Φήμιο καὶ τὸν Δημόδοκο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑαυτὸ του, ν' ἀρμονίζουν τὸ τραγούδι τους «μὲ τὴν πνοὴ τοῦ Ὀμήρου»:

*Θεῶν καὶ ἡρώων Φήμιοι καὶ Δημόδοκοι ἄοιδοί,
καταραμένοι ἢ μάκαρες τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ὀνείρου,
ὅμοια, γιὰ ν' ἀρμονίζετε στῆς λύρας τῆ χορδῆ
τὸ θεῖο τραγούδι, χρειάζεστε, μὲ τὴν πνοὴ τοῦ Ὀμήρου.*

³ Βλ. Ἐρατοσθένης Γ. Καψωμένος, *Ποιητική. Θεωρία καὶ μέθοδοι ἀνάλυσης ποιητικῶν κειμένων*, Ἀθήνα, Πατάκης, 2005, σ. 47.

⁴ Ἄπαντα, I' <Ἡ Ποιητική μου>, σσ. 442, 492· πρβ. στὸν «Πρόλογο» τοῦ *Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου*, Ἄπαντα, 3 (ν.σ.), σσ. 16,17, τὶς ἀναφορὲς ἀπὸ τὸν Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνος: «τὸν ποιητὴν δέοι, εἴπερ μέλλοι ποιητής εἶναι, ποιεῖν μῦθους, ἀλλ' οὐ λόγους», καὶ τὴν *Ποιητικὴν* τοῦ Ἀριστοτέλη (1451b, 9): «δηλὸν οὖν ἐκ τούτων ὅτι τὸν ποιητὴν μᾶλλον τῶν μῦθων εἶναι δεῖ ποιητὴν ἢ τῶν μέτρων». Ὁ Παλαμᾶς ὀρίζει τὸν μῦθον ὡς ἐξῆς: «ὁ μῦθος, καθὼς ὀνομάζω μὲ τὴν περιεκτικωτάτην ὀνομασία τῆς τὴν παράδοση, τὸ ἱστορικὸ ἢ τὸ φανταστικὸ στὴν πίστη ἐνὸς λαοῦ»· βλ. Ἄπαντα, I' <Ἡ Ποιητική μου>, σ. 407· μὲ τὸν μῦθο «ἐξηγεῖς τὰ σπουδαιότατα ἐνὸς λαοῦ στὴν παιδεία του καὶ τὴν τέχνη του, στὴ ζωὴ του», γράφει ἄλλοῦ: Ἄπαντα, ΣΤ', σ. 493.

⁵ Ἄπαντα, I' <Ἡ Ποιητική μου>, σ. 440.

⁶ Ἀριστοτέλης, *Ποιητική*, 1455a, 17.

⁷ Ἄπαντα, Δ' <Τὰ Χρόνια μου καὶ τὰ Χαρτιά μου>, σ. 352.

⁸ Ἄπαντα, I' <Ἡ Ποιητική μου>, σ. 565· πρβ. Ἄπαντα, Η', σ. 403, ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι μᾶς συγκινεῖ ἐκεῖνη ἢ ποίηση, πὸν συμβολίζει μιὰ ψυχικὴ κατάσταση ἢ ὑλοποιεῖ τὴν ἐσωτερικότητά μας μὲ τὴν βοήθεια τοῦ φυσικοῦ στοιχείου πὸν βρίσκεται γύρω στὸν ποιητὴ.

⁹ Ἄπαντα, Β', σ. 430· ὁ Κάλβος «συμπυκνοῖ καὶ τὰς ρευστοτέρας ἐννοίας»· βλ. Ἄπαντα, Β' <Τὰ Πρῶτα Κριτικά>, σ. 52· πρβ. Ἄπαντα, Β', σ. 498.

στην πέτρα εικόνα ἢ ἄγαλμα στὸν προὔντζο νὰ τὸν πλάσουν,
κι ἀχάλαστο τὸ πλάσμ' αὐτὸ νὰ κελαϊδάη.

(*Ἄπαντα*, 5 (ν. σ.), σ. 116)

Γι' αὐτό, ὁ Παλαμᾶς θεωρεῖ ὅτι ἡ μὲν ποίηση εἶναι «ἢ πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν»¹⁰, ὁ δὲ οἰστρήλατος ποιητῆς «θεάνθρωπος εἶναι μέσα στοὺς ἀνθρώπους»¹¹, πού κρατεῖ τὴν δίψα «τῶν παραδείσων ἀναμμένη»¹². Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νὰ κοιτάξει κατάματα τὸν ζωοδότην Ἥλιο¹³ ἔτσι, μὲ τὸ τραγούδι του νικᾷ καὶ τὸν θάνατο· «τραγουδάω, ριμάρω, / δὲ φοβᾶμαι Χάρο», γράφει¹⁴. Γιὰ νὰ μὴν φοβᾶται, ὅμως, χάρο καὶ ἡ ποίηση, πρέπει «νὰ καθολικεύη [καὶ] νὰ προσδίδη χροιάν τινα αἰωνιότητος εἰς πᾶν ὅ,τι ἐγγίζει»¹⁵. Πρέπει ὑπὸ τὰ καθέκαστα νὰ λανθάνουν τὰ καθόλου¹⁶, ἡ ἐποπτεία τῆς ἀκατάπαυτης ροῆς τοῦ χρόνου καὶ ἡ θεώρηση τῶν τόπων, ἡ μελέτη τοῦ ἄλυτου προβλήματος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἡ ἀντίληψη τῆς φύσης ὡς αἰσθητοῦ συμβόλου «τοῦ ὑπὲρ φύσιν νοητοῦ»¹⁷. Δὲν εἶναι τυχαῖο, λοιπόν, πού ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦσε τὴν ποίηση «φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον [...] ἱστορίας»¹⁸.

Ὁ ποιητῆς, κατὰ τὸν Παλαμᾶ, εἶναι καὶ ἄτομο καὶ πολίτης· «εἶναι, κατὰ τὰ περιστατικά τῆς ζωῆς του, καὶ λάλημα καὶ ἀντίλαλος»¹⁹. Οὐσιαστικά, μέσα του ζοῦν δύο πρόσωπα, τὸ ἄτομο ὡς ἐνθουσιαστικὸς δημιουργός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐνεργὸς πολίτης²⁰, σὲ μιὰν ἀδιάλειπτη ταλάντευση κατάφασης ἢ ἄρνησης τοῦ ἐγὼ «ἀπέναντι στὸν ὁμαδικὸ ψυχισμό»²¹. Ὁ ποιητῆς, λοιπόν, ἐμπνέεται καὶ «ἀπὸ τῆ ζωῆ τῆ συντροφικῆ τῆ γύρω του κι ἀπὸ τῆ ζωῆ τῆ μοναχικῆ τῆ μέσα του»²². Γι' αὐτό, «δὲν ἀξίζει νὰ λέγεται ποιητῆς ὅποιος δὲν ἐκφράζει παρὰ προσωπικὲς μονάχα ιδέες καὶ συγκινήσεις. Ἄξιος ποιητῆς ἐκεῖνος εἶναι μόνο πού ξέρει νὰ χωνεύη μέσα του τὸν κόσμου»²³. Ὁ φιλόσοφος ποιητῆς «εἴτε πλαταίνει καὶ φέρνει τὰ δικά του τὰ βάσανα ἴσα μὲ τὰ σύνορα τοῦ κοσμικοῦ, εἴτε φορτώνεται στοὺς ὄμους του τὰ κοσμικὰ βάσανα, μοιρολογώντας τα σὰ νὰ εἴταν δικά του»²⁴. Ὁ

¹⁰ *Ἄπαντα*, IB', σ. 386.

¹¹ Ὁ στίχος ἀπὸ τὸν ἀρ. 58 τῶν *Δεκατετράστιχων*. βλ. *Ἄπαντα*, 6 (ν.σ.), σ. 427.

¹² *Ἄπαντα*, 8 (ν.σ.) <Οἱ Νύχτες τοῦ Φήμιου>, σ. 233.

¹³ βλ. τὸ ποίημα «Ὁ ποιητῆς» στὴν *Ἀσάλευτη Ζωή*: *Ἄπαντα*, 2 (ν.σ.), σ. 222.

¹⁴ βλ. τὸ ποίημα «Μεθύστρες ρίμες» τῆς *Βραδινῆς Φωτιᾶς*: *Ἄπαντα*, 8 (ν.σ.), σ. 347.

¹⁵ *Ἄπαντα*, Β', σ. 504. Ὁ Παλαμᾶς μιλώντας γιὰ τὸν ἑαυτὸ του γράφει πὼς ἡ ποίησή του ἔχει στόχο τὸ Πάντα καὶ ὄχι τὸ προσωρινὸ Τώρα· βλ. *Ἄπαντα*, 2 (ν. σ.), <Οἱ Παράδεισοι>, σ. 94. Ἡ πραγματικὴ ποίηση, γράφει ἀλλοῦ, εἶναι «παντὸς χρόνου καὶ τόπου» (*Ἄπαντα*, Β' <Τὰ Πρῶτα Κριτικά>, σ. 85), ἐπειδὴ ὁ ποιητῆς δὲν ἔχει ἡλικία, εἶναι «πάντα νέος καὶ πάντα παρθενικός» (*Ἄπαντα*, I' <Ἡ Ποιητικὴ μου>, σ. 544).

¹⁶ *Ἄπαντα*, 2 <Τὰ Πρῶτα Κριτικά>, σ. 144. Ἡ «ιδέα τῆς γενικότητος» εἶναι ἀπαραίτητη καὶ ὅταν ἀκόμα πρόκειται γιὰ προσωπικὴ παράσταση· βλ. *Ἄπαντα*, IΓ', σ. 430.

¹⁷ *Ἄπαντα*, Β', σ. 472.

¹⁸ βλ. Ἀριστοτέλης, *Ποιητικὴ*, 1451a, 9, ὅπου καὶ τὰ ἀκόλουθα: «ἢ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἢ δὲ ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει. ἔστιν δὲ καθόλου μὲν, τῷ ποίῳ τὰ ποῖα ἄττα συμβαίνει λέγειν ἢ πράττειν κατὰ τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ἀναγκαῖον».

¹⁹ *Ἄπαντα*, 5 (ν. σ.) <Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά>, σ. 121.

²⁰ *Ἄπαντα*, ΣΤ' (Γράμματα Β'), σ. 342.

²¹ βλ. Αἰμ. Χουρμούζιος, *Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχὴ του*, τόμ. 3, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Διόνυσος, 1966, σ. 45.

²² βλ. τὸ προλογικὸ σημείωμα στὴν *Πολιτεία καὶ Μοναξιά* στὰ *Ἄπαντα*, 5 (ν. σ.), σ. 121.

²³ βλ. τὸ «Σημείωμα στὴν Ἑλένη τῆς Σπάρτης» στὰ *Ἄπαντα*, 15 (ν. σ.), σ. 205.

²⁴ *Ἄπαντα*, I' <Πεζοὶ Δρόμοι Γ'>, σ. 269· ἡ ποίηση ἔχει τὴν φιλέρευνη δίψα γιὰ τὰ μυστήρια τοῦ Παντὸς καὶ νὰ ταυριάζει «τὰ μερικὰ πρὸς τὰ καθολικὰ καὶ τὰ ἀτομικὰ πρὸς τὰ παγκόσμια», γράφει ὁ Παλαμᾶς· βλ. *Ἄπαντα*, Β' <Γράμματα Α'>, σ. 46.

ποιητής είναι άτομο και πλήθος· δέχεται τις μεταβολές της συνείδησης τῶν ὄλων:

*Εἶμαι ὁ ξανοιχτῆς τῶν Ὀλων,
καὶ τῶν Ὀλων εἶμαι ὁ λατρευτῆς,
κ' εἶμαι ἡ ἄρπα τῶν χορδῶν τῶν χίλιων
τῶν ἀμέτρητων,*

λέει στὴν *Ἀσάλευτη Ζωή*²⁵, γι' αὐτό, ἀποτυπώνει πάνω σὲ αὐτὰ καὶ τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς του, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τῆς αἰτιότητας²⁶.

Ὁ Ποιητής ἐνεργώντας ὡς ἄτομο, θέλει νὰ «πνίξει» τὸν πόθο τοῦ κόσμου τούτου καὶ νὰ ἀναζητήσει τὴν «θεία» Γαλήνη τοῦ ἄλλου, νὰ γίνει ἀσκητής, ἀλλὰ γνωρίζει πὼς ὁ ἄλλος κόσμος χωρὶς τὴν ἀγάπη τοῦ ἐδῶ εἶναι οὐρανὸς χωρὶς τὸν ζωοποιὸν ἥλιο. Τὸ «τραγούδι» μου, γράφει, «θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγάπη τοῦ ἐδῶ, ὄχι τοῦ ἐκεῖ»²⁷. Ἄντι τὸ ἓνα, δηλαδὴ τὸ ἄτομο (ποὺ εἶναι ἡ θέση), καὶ τὸ ἄλλο, δηλαδὴ ὁ πολίτης (ποὺ εἶναι ἡ ἀντίθεση), τὸ ἰδανικὸ εἶναι ἡ σύνθεση, διότι ἔτσι θὰ κατορθώσει νὰ ζευγαρώσει μέσα του τὴν ἀγάπη καὶ τὴν γαλήνη. Ὁ Παλαμᾶς γενικεύει: ὅλα εἶναι μέσα στὴν ζωὴ, καὶ ὁ πόθος τοῦ ἐδῶ καὶ ἡ γαλήνη τοῦ ἐκεῖ, ὅλα εἶναι ἓνα δέντρο καὶ ὁ Ποιητής τὸ κορφοβλάσταρό του· πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι ἡ Πίστη στὸν σκοπὸ, ποὺ καὶ μέσα ἀπὸ τὸ Χάος τραβᾷ μπροστά γιὰ ν' ἀναδείξει τὸ σύνθετο ὄν ποὺ λέγεται Ἀλήθεια καὶ Ὁμορφιά, διότι πιστεύει ὅτι ἡ ποίηση καὶ ὁ πολιτισμὸς εἶναι τὰ τείχη τῆς πολιτείας καὶ οἱ πραγματικοὶ φύλακές της. Ὁ ἀληθινὸς ποιητής, θησαυριστῆς καὶ θησαυροφύλακας καὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδανικῶν, «εἰσδύει πάντα στὴν ψυχὴ τοῦ πλήθους»²⁸ καὶ τὴν διερμηνεύει. Ἔτσι τραβᾷνε οἱ λαοὶ μπροστά, ὅταν παίρνουν γιὰ Δάσκαλο τοῦ Λόγου καὶ Ὁδηγητῆ τοὺς τὸν Ποιητῆ:

*ὦ! χαρὰ στὸν ποιητῆ ποὺ στεφανώσῃ
τὸν καημὸ τῆς γῆς μὲ τ' οὐρανοῦ τῆ γνώσῃ!
Καὶ μακαριστὸς ἐκεῖνος εἶναι μόνο
ποὺ τὴν κάμη τὴν καρδιά του διπλὸ θρόνο
καὶ στυλώσῃ μέσα του ζευγάρι,
μαζὶ ἀγάπη καὶ γαλήνη, καὶ ποὺ πάρῃ
τὴ μονάκριβη τὴ χάρη ν' ἀγκαλιάσῃ
ὅλη τὴ ζωὴ, τ' ἄπλαστα καὶ τὴν πλάσῃ!*
(«Πολιτεία»: Ἀπαντα, 5, ν.σ. σ. 127)

Ἔρχομαι τώρα στὸ ποίημα «Ποιητικὴ» τῶν *Παράκαιρων*. Οἱ 20 ὀκτάστιχες στροφές τοῦ ποιήματος εἶναι πλήρεις ἐντολῶν πρὸς τὸν ποιητῆ.

²⁵ Ἀπαντα, 2 (ν. σ.) <Ἀσάλευτη Ζωή>, σ. 217. Πρβ. τὸ ποίημα «Πολύμνια» ἀπὸ τοὺς *Δειλοὺς καὶ Σκληροὺς Στίχους*: Ἀπαντα, 7 (ν. σ.), σ. 408, ὅπου ἡ κυρὰ τοῦ ποιητῆ Πολύμνια τὸν προστάζει νὰ ψέλνει στὴν χάρη της «ὄλους τοὺς ἤχους», καὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς.

²⁶ Χουρμούζιος, *Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχὴ του*, τόμ. 1, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Διόνυσος, 1974, σσ. 26, 28. Οὔτε ὁ ὑποκειμενισμὸς, ποὺ σημαίνει ἀπόδραση ἀπὸ τὴν κοινωνία, οὔτε ὁ ἀντικειμενισμὸς, ποὺ σημαίνει ἐγκατάλειψη τοῦ ἐγώ. Τὸ ὀρθὸ εἶναι «ν' ἀποτυπώνεις τὴν σφραγίδα τῆς ἰδιοφυΐας σου στὸ ἐξαγόμενο τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθήματος»· βλ. Αἰμ. Χουρμούζιος, τόμ. 1, ὅ.π. (σημ. 26), σ. 29.

²⁷ Ἀπαντα, 1' <Ἡ Ποιητικὴ μου>, σ. 519. Καὶ ὡς «μεσσίας» ὁ ποιητής ὄ,τι νὰ γίνει καὶ ὅπου νὰ γυρίσει «πάλε τὴν [ἀνθρώπινη ζωὴ] θὰ λαχταρίσει»· βλ. τὸ ποίημα «Μεσσίας» τῆς *Πολιτείας καὶ Μοναξιάς* στὰ Ἀπαντα, 5 (ν. σ.), σ. 124.

²⁸ Χουρμούζιος, τόμ. 1, ὅ. π. (σημ. 26), σ. 27.

Ποιητή, λέει, ὅπως κι ἂν εἶσαι, πάντα ἢ Ποίηση πρέπει νὰ εἶναι ζωντανή· ἂν ἡ ψυχὴ σου εἶναι προφητικὴ²⁹, νὰ καθρεφτίζεται στὰ μάτια τῆς τὸ φῶς· νὰ ἀνανεώνεσαι συνεχῶς καὶ νὰ εἶσαι πολύμορφος κι ἄπιαστος σὰν τὸν Πρωτέα³⁰. Ἡ πορεία σου νὰ εἶναι χορευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ, καὶ ὁ νοῦς σου καθαρὸς σὰν ἡμέρα, καὶ ὁ λογισμὸς σου, μὲ ὅποια ἀναστάτωση, μικρὴ ἢ μεγάλῃ, δὲν πρέπει ν' ἀδρανῆσει, νὰ κοιμηθεῖ:

*Ρυθμὸς ἄς εἶναι ὁ δρόμος σου
καὶ ὁ λογισμὸς σου ἡμέρα,
σὰν τὴν ἡμέρα ὀλόχυτη
στὸν ἀθηναῖο αἰθέρα, (σ. 269)*

ὅπου ὅλα εἶναι διάφανα καὶ στρογγυλά. Νὰ πηγαίνεις κόντρα στὸ ρεῦμα· ὅταν γύρω σου ἐπικρατεῖ γαλήνη, ἐσὺ νὰ εἶσαι ἀνήσυχος, ὅταν γύρω σου γίνεται χαλασμός, ἐσὺ νὰ εἶσαι νηφάλιος, διότι ἐσὺ πρέπει νὰ εἶσαι ψύχραιμος, ὥστε μὲ καθαρὸ μυαλὸ νὰ δείχνεις τὸν δρόμο: Ἐσὺ πρέπει νὰ διακρίνεις, νὰ κρίνεις, νὰ ὀδηγεῖς. Νὰ φαντάζεις σὰν προφητικὸς οἰωνὸς καὶ νὰ ἀνυψώνεσαι πρὸς τοὺς τόπους τῶν ἡρώων καὶ τῶν θεῶν. Νὰ ἐνεργεῖς ὡς πνεῦμα ἀνεξάρτητο καὶ ἀδούλωτο. Ν' ἀπομονώνεσαι στὴν ἐρημιά, νὰ φεύγεις τὴν τύρβη τῶν ἀνθρώπων μὲς' στὴν χώρα.

Ἐδῶ κάνω μιὰ συγκριτολογικὴ παρένθεση, γιὰ νὰ δείξω τὴν ἐπαναλειτουργία τοῦ μοτίβου αὐτοῦ, δηλαδὴ τῆς ἀντίθετης στὸ ρεῦμα πορείας τοῦ ποιητῆ, στὸ Ἄξιον ἐστὶ τοῦ Ἐλύτη:

Ὁ Παλαμᾶς:

*Μέσ' στή γαλήνη ἀνήσυχος,
ἤσυχος μέσ' στή μπόρα·
φάνταζε ὡς φάνταζε ἄλλοτε
στῆς θείας λατρείας τὴν ὥρα
τοῦ γερακιοῦ τὸ πέταμα,
μιὰ χρησιμοδότη γλώσσα.*

[.....]

*Ἄς βρίσκεσαι στοὺς ἔρημους
καὶ στοὺς παρθένους τόπους,
μέσα στή χώρα ἄς χάνεσαι,
ἄς φεύγεις τοὺς ἀνθρώπους.
(Ἄπαντα, 6 <ν.σ.>, σσ. 311-312)*

Ὁ Ἐλύτης:

*Ὁ ἀναίσθητος,
ποῦ ὅταν ἐμεῖς θρηνοῦμε αὐτὸς ἀγαλλιᾶ*

²⁹ «Ἡ ποίηση εἶναι ἡ ζωὴ καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Πίστη, προσευχὴ καὶ προφητεία», γράφει ὁ Παλαμᾶς· βλ. Ἄπαντα, 1Β', σ. 365. Συσχετισμὸ τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ προφήτη βρίσκουμε καὶ στὸν ἀρ. 98 τῶν Δεκατετράστιχων· βλ. Ἄπαντα, 6 (ν.σ.), σ. 472.

³⁰ «Ἕνας Πρωτέας εἶναι καὶ ἡ ποιητικὴ τέχνη», γράφει στὰ *Γράμματα*, Β' (Ἄπαντα, ΣΤ', σ. 210.).

καὶ ὅταν ὄλοι πάλι ἀγαλλιοῦμε
αὐτὸς ἀναίτια σκυθρωπάζει.
Στὶς κραυγές μας μπροστὰ προσπερνᾷ καὶ ἀδιαφορεῖ
καὶ τὰ σ' ἐμᾶς ἀόρατα
μὲ τ' αὐτὶ στὴν πέτρα
σοβαρὸς καὶ μόνος προσέχει.

[.....]

Ποῦ ὅταν ὄλοι ἐμεῖς πενθοῦμε
αὐτὸς ἠλιοφορεῖ.
Καὶ ὅταν ὄλοι σαρκάζουμε
αὐτὸς ἰδεοφορεῖ.
Καὶ ὅταν εἰρήνη ἀγγέλλουμε,
μαχαιροφορεῖ.
(Ὁδ. Ἐλύτης, *Ποίηση*, ἔκδ. 6η. Ἰκαρος, 2015, σ. 152)

Προδρομικά³¹ ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ παλαμικά στοιχεῖα
στὸ *Ἄξιον Ἔστί*.

Ξανά, ὅμως, στὸ ποίημά μας. Ὁ Παλαμᾶς συνεχίζει τὶς ἐντολές πρὸς τὸν
ποιητῆ· μάνα, μούσα σου, λέει, νὰ εἶναι ὁ ζωντανὸς ἄνθρωπος³², ὁ ὁποῖος μὲ ὄλα
τοῦ τὰ κρίματα καὶ τὰ πάθη εἶναι τὸ κόσμημα τοῦ κόσμου, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ
ἀνθρώπου εἶναι τὸ καθρέφτισμα τῶν πάντων καὶ ὁ δημιουργὸς τῶν θείων καὶ τῶν
ἐπιγείων, ἀπὸ τὸ ταπεινὸ σκουλήκι ὡς τ' ἄστρα, διότι ὄλα τὸ ἴδιο βαραίνουνε
στὴν ζυγαριὰ τῆς φύσης:

καὶ θείων κ' ἐπίγειων πλάστρα
τοῦ ἀνθρώπου εἶν' ἡ ψυχὴ. (σ. 270)

Νὰ εἶσαι τὸ ἀνάερο φωτοπέρασμα καὶ ἡ λάμψη γιὰ τὰ πλήθη, τὰ ὁποῖα
προσμένουν ἀπὸ σένα ἐπικά ποιήματα καὶ λυρικά τραγούδια. Μὰ ἐσὺ σοφός,
ὀλύμπιος, ἔξω ἀπὸ τὰ πάθη, ἀνέβασε τὸ τραγούδι ὡς «στὸν ἔβδομο οὐρανὸ» (σ.
271). Μὴν γίνεις θαμπὸς «πατριδοκόπος», ὅπως οἱ εὐπιστοὶ στὶς πατριωτικὲς
φωνασκίες. Μεῖνε ἀταίριαστος, ἀντιστάσου καὶ τόλμησε νὰ κηρύξεις πὼς εἶσαι
πολίτης τοῦ κόσμου:

³¹ «Προδρομικά», γράφω, γιατί ετοιμάζεται ἡ σχετικὴ μελέτη.

³² Ἐδῶ τίθεται τὸ μέγα θέμα τῆς τέχνης γενικὰ καὶ τῆς ποίησης εἰδικά, ποῦ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς· ὁ
Παλαμᾶς πιστεύει πὼς ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης καὶ τοῦ ποιητῆ εἶναι τὸ ὠραῖο· «τὴν ὁμορφιά, τὴ
χάρη, τὴ χαρὰ, νὰ τί σκορπίζει ὁ ποιητῆς», γράφει: *Ἄπαντα*, I' <*Ἡ Ποιητικὴ μου*>, σ. 562. Μὲ
αὐτά, βέβαια, ὁ ποιητῆς δὲν περιορίζει τὸ περιεχόμενό τους στὶς κύριες ἐννοίαις τους, διότι καὶ ἡ
ἀσχήμια, καὶ ἡ θλίψη αἰσθητικὰ δικαιωμένες εἶναι γιὰ τὴν ποίηση χαρὰ: «τὸ τραγούδι χαρὰ, χαρὰ
εἶναι πάντα» (*Ἄπαντα*, 6 (ν.σ.), <*Τὰ Δεκατετράστιχα*>, σ. 427). Ἡ αἰσθητικὴ χαρὰ ἔχει, ὅμως,
ἀποδέκτη τὸν «αἰώνιο ἄνθρωπο» (*Ἄπαντα*, ΣΤ' <*Γράμματα Β'*>, 204)· γι' αὐτὸ, ὁ Παλαμᾶς λέει
πὼς τὸ «δόγμα» ποῦ ὑποστήριζαν καὶ ὁ Gautier καὶ ὁ Flaubert, «l' art pour l' art», εἶναι ἀρχὴ «μὲ
πολλὴν ἀλήθεια, μὰ δὲν τὴν κλειῖ μέσα τῆς τὴν ἀλήθεια ὄλη» (*Ἄπαντα*, I' <*Πεζοὶ Δρόμοι Γ'*>, σ.
380), ὅπως καὶ ἡ παρόμοια ἄποψη τοῦ Baudelaire, πὼς ἡ τέχνη «δὲν πρέπει σὲ ἄλλο τίποτε νὰ
ἀποβλέπη παρὰ στὸν ἰδίό τῆς τὸν ἑαυτὸ» (*Ἄπαντα*, IB', σ. 198). Ὁ Παλαμᾶς πιστεύει στὸν
ἀνθρωποκεντρισμὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς ποίησης: «ἡ ποίησις δὲν εἶναι οὔτε διὰ τοὺς πολλοὺς, οὔτε
διὰ τοὺς ὀλίγους, ἀλλ' οὔτε διὰ τὴν τέχνην μόνον· ἡ ποίησις εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον» (*Ἄπαντα*, Β'
<*Τὰ Πρῶτα Κριτικά*>, σ. 146).

*Καὶ τόλμα νὰ κηρύττης·
τοῦ ΚΟΣΜΟΥ εἶμαι πολίτης³³
πατρίδα ἔχω τὴ γῆ. (σ. 272)*

Ἀλλά, ὅταν μαῦρα σύννεφα καὶ φθοροποιὲς ιδέες φοβερίζουν τὴν πατρίδα, ἕνας οἰωνὸς πρέπει νὰ εἶναι ἄριστος γιὰ σένα· ἡ ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας, διότι μ' ὅλο τοῦ κόσμου τὸ αἷμα εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεπληρώσεις τὶς ὀφειλὲς σὲ αὐτήν:

*Καὶ ἡ πιὸ στενὴ πατρίδα
πλατειά σὰν οὐρανὸς (σ. 273).*

Ἀλλὰ ἐσὺ σοφός, ὀλύμπιος, ζυμωμένος μὲ τὰ πάθη, κυρίαρχος τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, ὕψωσε τὴν πλαστουργό ιδέα μὲ τὸ τραγούδι σου ὡς τὸν ἑβδομο οὐρανό. Ἀκόμα καὶ ὅταν γεράσεις, οἱ ἄνθρωποι θὰ περιμένουν νὰ φωτίσει τὴν δύση σου ὁ σκοπὸς τῆς ποιήσεώς σου. Ἀλλὰ ἐσὺ νὰ προβάλλεις πάντα νέος, μέσα στὸ ἄνθισμα τῆς ἀνοιξης, καὶ νὰ τραγουδᾷς τραγούδια λατρεμένα, γεμάτα σφρίγγος. Γιατὶ εἶναι ἡ ὥρα, ὅσα θησαύρισε μέσα σου – ἀγάπες, ὀρμές, μίση – νὰ τὰ προσφέρεις στὴν γιορτὴ τοῦ κόσμου ὡς χλωρὰ μπουκέτα. Καὶ ὅταν, λοιπόν, «κατὰ τὸν φύσεως νόμον», ὅπως λέει ὁ ἀγαπημένος του Ἀνδρέας Κάλβος, ἡ ζωὴ κλείσει τὸν κύκλο τῆς, τὸ τραγούδι νὰ μένει ἀθάνατο.

Τὸ ποίημα αὐτό, δηλαδὴ ἡ «Ποιητικὴ» τῶν *Παράκαιρων* εἶναι ἕνας ὀδικὸς χάρτης γιὰ τὸν ποιητὴ κι ἕνας ὕμνος στὴν Ποίηση. Τελειώνει μὲ παραλλαγμένη, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο νόημα, πρώτη στροφή, τὴν ὁποία διαβάζω κλείνοντας:

*Μὲ τὸ τραγούδι ἀθάνατο
καὶ ἄς δείχνεσαι καὶ ἄς εἶσαι,
μὲ τὸ τραγούδι πρόβαλε
καὶ χόρτασε καὶ ζῆσε.
Καὶ πέθανε. Τὰ χώματα
θὰ σε ρουφᾷν, καὶ ἀκόμα
στὸ παγωμένο στόμα
ὁ ὕμνος θὰ καίη, ζωή.*

Ἄρτεμις, 1 Ὀκτ. 2023: Ρωμανοῦ του Μελωδοῦ.

³³ Στὴν *Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ* θα διακηρύξει προφητικὰ πὼς ἡ νέα αὐτοκρατορίσσα τῆς οἰκουμένης εἶναι ἡ Εὐρώπη (*Ἄπαντα*, 4 (ν. σ.), σ.145):

Ἡ Ἀθήνα δεν ὑπάρχει πιά· ὑπάρχ' ἡ Ευρώπη.

Τὴν ἀγάπη τῆς οἰκουμένης ὡς μεγάλης πατρίδας τὴν ἀναδεικνύει ἡ τέχνη τοῦ Λόγου (*Ἄπαντα*, 6 <*Τὰ Παράκαιρα*>, 235):

*Τῶν ἐθνῶν τὴν ἀγάπη τὴν πλατειά, πιὸ ἱερὴ
κι ἀπ' τῆς ἁγίας πατρίδας τὴ λαχτάρα, μπορεῖ
τῶν ἐθνῶν τὴν ἀγάπη καὶ τὴ φέρνει στὴ γῆ
τὸ τραγούδι τοῦ Λόγου καὶ τῆς Τέχνης ἢ αὐγῆ.*

Κωστής Παλαμάς: σχεδιάσμα μιας φιλοσοφικής ποιητικής

Μαρίνα Γρηγοροπούλου
Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Το άρθρο αυτό συνίσταται σε μια μελέτη της ποιητικής του Παλαμά. Με δεδομένη τη λειτουργία της φαντασίας στην ποίησή του και την άποψη της Κριτικής ότι η στάση του ποιητή έναντι των θεμάτων του είναι συχνά αντιφατική, διερευνώ εδώ ορισμένες σημαντικές έννοιες στο έργο του· έτσι, διαπιστώνω ότι στην ποίηση του Παλαμά άλλοτε επικρατεί το αισθητό και άλλοτε το νοητό. Στις περιπτώσεις που κυριαρχεί το αισθητό, εκφράζω την άποψη ότι η σκέψη του Παλαμά συνδέεται με την Αισθητική Ιδέα του Καντ, ενώ στις περιπτώσεις που κυριαρχεί το νοητό, θεωρώ ότι συνδέεται με την Ιδέα του Λόγου του Γερμανού φιλοσόφου. Πάντως, πρόκειται για τους δύο πόλους της ποιητικής του συνείδησης. Αναμφίβολα.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

doi:

Abstract

Cet article consiste en une étude de la poétique de Palamas. Étant donnée la fonction de l'imagination dans sa poésie et également l'opinion de la Critique que son attitude envers ses thématiques est souvent contradictoire, j'examine ici certains concepts importants dans son œuvre; je constate ainsi que tantôt c'est l'intelligible et tantôt c'est le sensible qui prédomine en la poétique de Palamas. Dans les cas où prévaut le sensible, j'exprime l'avis que la pensée de Palamas se rapproche de l'Idée esthétique kantienne, alors que dans les cas où prévaut l'intelligible, je considère qu'elle se rapproche de l'Idée de la raison chez le philosophe allemand. En tout cas, il s'agit de deux pôles de sa conscience poétique. Incontestablement.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Ο ποιητής είναι «ο απόστολος της Ιδέας¹, «ο Βλέπων»², «ο Προφήτης»³, επισημαίνει ο Κωστής Παλαμάς· η σκέψη του δημιουργεί και προετοιμάζει τους άλλους να δεχθούν «τα Μεγάλα Οράματα»⁴, όπως εκείνα που διαπερνούν τις μείζονες συνθέσεις του ιδίου, τις ποιητικές συλλογές, τα λιγότερα γνωστά διηγήματά του, την μοναδική θεατρική συνεισφορά του, αλλά ακόμη και το σημαντικότερο κριτικό του έργο.

Δεδομένου ότι τα οράματα αυτά ενσαρκώνονται μέσω της φαντασίας-παραστατικής λειτουργίας της συνείδησης, ο δημιουργός την υμνεί, τόσο σε ποιήματα που επιγράφονται με την ίδια την «βασίλισσα των πνευματικών ικανοτήτων»⁵, όσο και σε ποιήματα που πρωτίστως πραγματεύονται άλλα θέματα.

-Α! η γόησσα Φαντασία μη σε γελά,
Τραγουδιστή, είν' από το αίμα σου αίμα,
η πηγή της δε βρίσκεται ψηλά
κι ας πάη ως τ' άστρα, τ' άστρα ας βάζη στέμμα [...]
καθρέφτης είναι, αντιφεγγοβολά
μέσα της η καρδιά, γίνεται πνεύμα⁶,

διαπιστώνει στα Δεκατετράστιχα· και στους Καημούς της λιμνοθάλασσας δηλώνει ότι

Η Φαντασία μάς πάει αλλού, στα τάρταρα και στ' άστρα,
κι είναι πλανεύτρα μάγισσα και ξένη ξελογιάστρα⁷.

έτσι, η παλαμική έκφραση ανακαλεί τη θεώρηση της φαντασίας στην καντιανή *Κριτική του καθαρού λόγου*, όπου εκείνη συνιστά διαμεσολαβητική ικανότητα ανάμεσα στην ευαισθησία και την κατανόηση, στην παράσταση και την έννοια⁸.

Στο ποίημα «Φαντασία» από την *Ασάλευτη ζωή*, όμως, ο ποιητής διαλαλεί:

[...] ψηλάθε απ' της Ιδέας τη χώρα,
θεά θεών, κατέβηκε και στάθη
η Φαντασία· και πάει και ξαναπλάθει⁹,

και σε άλλο ομώνυμο ποίημα την προσκαλεί:

Φαντασία δέσποινα, έλα,
τρέξε πρωτοστάτη Νου,
σύρτε αδάμαστες δουλεύτρες,
ω νεράιδες του Ρυθμού,
κι απ' του πόθου τα βαθιά,
τα ψηλά του λογισμού
φέρτε, φέρτε, του μαρμάρου
τ' άνθια και του χρυσαφιού,

¹ Κ. Παλαμάς, «Ο ποιητής», *Άπαντα*, τ. 10, Μπίρης, χ.χ.ε., σ. 417.

² Κ. Παλαμάς, «Συνέχεια του Μαθήματος», στο ίδιο, σ. 447.

³ Κ. Παλαμάς, «Ο ποιητής», στο ίδιο, σ. 417.

⁴ Κ. Παλαμάς, «Συνέχεια του Μαθήματος», στο ίδιο.

⁵ Φράση του Μπωντλαίρ.

⁶ Κ. Παλαμάς, *Τα Δεκατετράστιχα*, 5, στίχοι 1-5.

⁷ Κ. Παλαμάς, «Η φαντασία και η καρδιά», *Οι καημοί της λιμνοθάλασσας*, στ. 1-2.

⁸ Βλ. Ι. Καντ, *Κριτική του καθαρού λόγου. Υπερβατική διαλεκτική και υπερβατική μεθοδολογία*, μτφρ.-επιμ. Μιχαήλ Φ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, 2016.

⁹ Κ. Παλαμάς, «Φαντασία», *Η ασάλευτη ζωή*, στ. 9-11.

τα λαμπρόχηα λόγια φέρτε,
και ρυθμίσιτ' ένα παλάτι
και στυλώστε μέσα εκεί
του Ήλιου το είδωλο, και κείνου
περούσια καμωμένο
από ηλιοφεγγοβολή¹⁰.

κατ' αυτόν τον τρόπο, το ποιητικό εγώ εκδηλώνει την πεποίθησή του ότι «η Φαντασία γεννά»¹¹ και θυμίζει την καντιανή *Κριτική της Κριτικής δύναμης*, όπου εκείνη αποτελεί σαφώς δημιουργική ικανότητα¹².

Συνεπώς, η λειτουργία της φαντασίας στην ποίηση του Παλαμά παραπέμπει στον ρόλο της στη φιλοσοφία του Καντ, την οποία ο ποιητής, αν και δεν είχε μελετήσει συστηματικά, εκτιμούσε βαθιά στο πλαίσιο του επιδραστικού στη σκέψη του ιδεαλισμού.

Στον Καντ, όμως, η φαντασία διακρίνεται σε δημιουργική και σε διαμεσολαβητική, ενώ στον Παλαμά, με έμφαση στη θέασή της ως δημιουργικής ικανότητας, οι δύο αντιλήψεις συνυπάρχουν και συνυφαίνουν τον ιστό της ποιητικής του.

Στα προϊόντα της έμπνευσης, λοιπόν, η φαντασία αποτυπώνεται μέσα από κάθε είδους εικόνες ή, κατά την παλαμική διατύπωση, μέσα από «λογής λογής παραστάσεις»¹³ που συγκεκριμενοποιούν μιαν αφηρημένη σύλληψη και αποκρυσταλλώνουν ποιητικά μιαν ιδέα σε θέμα. Ωστόσο, η στάση του Παλαμά έναντι των θεμάτων του όχι μόνο γοητεύει, αλλά και ενίοτε προβληματίζει την Κριτική, η οποία θεωρεί ότι υποκρύπτει αντιφάσεις ή και αντιθέσεις στην κοσμοθεώρηση του ποιητή. Οι αντίρροπες αυτές τάσεις άπτονται είτε της νοηματοδότησης μιας θεματικής στο εσωτερικό ενός μεμονωμένου, συνθετικού συνήθως, ποιήματος, είτε και κυρίως της προσέγγισης της ίδιας θεματικής σε διαφορετικά ποιήματα.

Η πρώτη περίπτωση αντανακλάται χαρακτηριστικά στον *Δωδεκάλογο του Γύφτου* με τις ποικίλες «φωνές»¹⁴ (ο Γύφτος, ο Προφήτης, οι λόγιοι του Βυζαντίου, οι πολύθεοι, οι χριστιανοί, ο Αποκρισάρης του Αυτοκράτορα, ο Λογοθέτης του Πολέμου, οι Πράσινοι και οι Βένετοι και ο ίδιος ο ποιητής-αφηγητής), ενώ η δεύτερη αντικατοπτρίζεται στο σύνολο του έργου με τις ποικίλες οπτικές γωνίες, εφόσον ο Παλαμάς «έχει τραγουδήσει διαδοχικά όλα τα αντίθετα· τον βρήκαν υμνητή η ειρήνη και ο πόλεμος, η πατρίδα και η κοσμοπολιτεία, η φύση και η τέχνη, η δράση και η θεωρία, η διανόηση και το συναίσθημα, η ανδρική και η γυναικεία άποψη της ζωής, ο ορθός λόγος και ο μυστικισμός, πάντοτε αντιθετικά και χωρίς να παίρνει ο ίδιος στάση οριστική μπροστά στο πρόβλημα»¹⁵.

¹⁰ Κ. Παλαμάς, «Φαντασία», *Κομμάτια από το τραγούδι του ήλιου*.

¹¹ Κ. Παλαμάς, «Το πρώτο παραμύθι», *Με τα όνειρα, Τα μάτια της ψυχής μου*, στ. 12.

¹² Βλ. Ι. Καντ, *Κριτική της Κριτικής Δύναμης*, εισαγ.-μτφρ.-σχόλια Κ. Ανδρουλιδάκης, Αθήνα, Σμίλη, 2013.

¹³ Κ. Παλαμάς, *Άπαντα*, ό.π., σ. 449.

¹⁴ Α. Παστελλάς, *Σχήματα αντιθετικών δομών στην ποίηση και την ποιητική του Κωστή Παλαμά*, μελέτη, Λευκωσία, Λειβαδιώτης, 2002, σσ. 22-23.

¹⁵ Κ. Θ. Δημαράς, *Κωστής Παλαμάς. Η Πορεία του προς την Τέχνη*, φιλολογική μελέτη, Αθήνα, Νεφέλη, 1989, σ. 55.

Η πληθώρα αντιλήψεων, όμως, ευλόγως αποκαλύπτει την πολυμορφία ανθρώπου και κόσμου, ενώ και οι φαινομενικά διαφορετικές τοποθετήσεις χρήζουν περαιτέρω εμβάθυνσης, ογδόντα χρόνια πια μετά τη μετάβαση του διαχρονικού ραψωδού στο πάνθεον των μεγάλων ποιητών.

Στην προοπτική αυτής της διερεύνησης παραθέτω κάτωθι ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα, τα οποία διαρθρώνονται σε ζεύγη και περιστρέφονται κάθε φορά γύρω από μία θεμελιώδη στον Παλαμά θεματική, ως εξής:

Για την πατρίδα:

A')
Δεν ζει χωρίς πατρίδες
η ανθρώπινη ψυχή¹⁶.

B')
Του ΚΟΣΜΟΥ είμαι πολίτης
Πατρίδα έχω τη γη¹⁷.

Προδήλως, στο πρώτο απόσπασμα αντηχεί η ψυχή του πατριδολάτρη ποιητή, ενώ το δεύτερο απηχεί το πνεύμα του κοσμοπολίτη δημιουργού.

Για τον πόλεμο:

A')
Είναι ιερός ο πόλεμος, ειρήνη τρισαγία¹⁸.

B')
Την Πολιτεία τη σέρνει ο Πόλεμος κι η Βία τη σέρνει¹⁹.

Στον στίχο από το *Περάσματα και χαιρετισμοί*, λοιπόν, ο πόλεμος υποκειμενικά καθαγιαάζεται στον βωμό του ιερού· στον στίχο της *Φλογέρας του βασιλιά*, όμως, αντικειμενικότερα παρουσιάζεται ως δεινό της Πολιτείας.

Για τη θρησκεία:

A')
Και στα χέρια τ' Αντίχριστου κοίτα
-του χαμού τη σαΐτα!
Έρμη, σκλάβα, πικρή Ρωμιοσύνη
σε τρυπάει στην καρδιά και σε σβήνει. [...]
σου μένει μια στάλα
του Χριστού και της μάννας σου η πίστη!
Μην αφήσης τον άθεο να πάρη
Το στερνό θησαυρό σου!

¹⁶ Κ. Παλαμάς, «Γνώμες, καρδιές, όσοι Έλληνες», *Λυρικοί Λόγοι, Σκληροί και δειλοί στίχοι*, στ. 71-72.

¹⁷ Κ. Παλαμάς, «Ποιητική», *Παράκαιρα*, στ. 111-112. Ο ποιητής υπογραμμίζει.

¹⁸ Κ. Παλαμάς, «Νέα ιστορία», *Περάσματα και χαιρετισμοί*, στ. 31.

¹⁹ Κ. Παλαμάς, «Λόγος εντέκατος», *Η φλογέρα του βασιλιά*, στ. 386.

Κωστής Παλαμάς: σχεδιάσμα μιας φιλοσοφικής ποιητικής

*Με του Υψίστου τη χάρη
στα παρμένα σου πόδια στηλώσου²⁰.*

B')

*Μύρισα κι απόκοτα ξεφύλλισα
Της λατρείας όλα τα ρόδα.
Ξένος έμεινα κι ασκλάβωτος
από σέβας, δέηση, τάμα·
είμ' εγώ των άθεων ο προφήτης κ' η ζωή μου είναι το θάμα²¹.*

Έτσι, ο Λόγος Στ' υπερασπίζεται την ένθερμη εθνεγέρτρια πίστη, όταν ο Λόγος Δ' πρεσβεύει μια ρασιοναλιστική ναρκισσιστική αθεΐα.

Για την τέχνη:

A')

Γαλήνια και αθάνατη και θεία μητέρα, η Τέχνη²².

B')

Είν' η τέχνη ασύγκριτη αξιοσύνη²³.

Τη μία φορά, η τέχνη ανυψώνεται, με βλέμμα υπερβατικό, στο επίπεδο του θείου, ενώ την άλλη τιμάται με μια αξιολογική διάκριση σύμφωνη με τα ανθρώπινα μέτρα.

Για τη φύση:

A')

Ίσκιои, νερά, φιλιά, φωλιές· αγάπη η φύση κι όλη²⁴.

B')

*Αφάνταστη, αζωγράφιστη, κι απάνθρωπη είν' η φύση
ψυχή, κι αν κρύβει στοχασμούς, μέτρα, σκοπούς, φροντίδες, τα πάντα
ακατανόητα κι έξω από μας, και πέρα²⁵.*

Εδώ, οι λέξεις του πρώτου παραθέματος περιγράφουν την αγαπητική επικοινωνία ανθρώπου και φύσης, αλλά εκείνες του δεύτερου καταγράφουν ένα φυσικό περιβάλλον ψυχρό, άλογο και ανοίκειο για τον άνθρωπο.

Για τον έρωτα:

A')

*Ω Μακαρία γη,
πήγεν ο μέγας Έρωτας και χτύπησε, κι ανάβρυσε
θαματοουργή πηγή²⁶.*

²⁰ Κ. Παλαμάς, «Γύρω σε μια φωτιά», «Λόγος Στ'», *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου*, στ. 62-65 και 64-73.

²¹ Κ. Παλαμάς, «Ο Θάνατος των Θεών», «Λόγος Δ'», *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου*, στ. 11-16.

²² Κ. Παλαμάς, «Ω Τάφοι», «Οι τάφοι του Κεραμεικού», *Αρχαίοι Θεοί, Τα μάτια της ψυχής μου*, στ. 81.

²³ Κ. Παλαμάς, «Στον Ποιητή Γλαύκο Αλιθέρηση», *Γράμματα και αφιερώματα, Σκληροί και δειλοί σίχοι*, στ. 6.

²⁴ Κ. Παλαμάς, «Αρχαία ζωγραφιά», *Μεσσίας, Τα μάτια της ψυχής μου*, στ. 42.

²⁵ Κ. Παλαμάς, «Μια βραδιά σ' ένα σπίτι», *Βωμοί*, βιβλίο 5^ο, στ. 134-136.

²⁶ Κ. Παλαμάς, «Κύπρος», *Η πολιτεία και η μοναξιά*, βιβλίο 1^ο, στ. 66-68.

Β')

*Ποιός θα σε λύσει πρόβλημα του κόσμου; Και του κόσμου
την αρχοντιά θα πάρει ποιός; Ιερόγλυφοι, κι εμπρός μου
κι αδιάβαστοι, μυστήριο νά τος ο έρωτας, ιδέα
κι εσύ, αποκάλυψη, όλα εντός μου αινίγματα, όλα ωραία²⁷.*

Στο παράθεμα α', λοιπόν, το θυμικό του ποιητή εξυμνεί τον έρωτα ως ζωοδόχο θαύμα, ωστόσο στο β' ο ποιητικός νους διερωτάται γι' αυτόν ως αινιγματικό ζητούμενο.

Επομένως, υποστηρίζω ότι στο πρώτο μέλος κάθε ζεύγματος επικρατούν η αίσθηση, η διαίσθηση, το συναίσθημα, ενώ στο δεύτερο η κρίση, η σκέψη, η διάνοια. Αυτό το οποίο, δηλαδή, εκ πρώτης όψευς θεωρείται αντιφατικό ή αντιθετικό, στο βάθος εξωτερικεύει την πάλη του ποιητή να ενώσει τον εσωτερικό κόσμο και τον ορθό λόγο, την καρδιά και τον νου του.

*Φιλόσοφος ο νους, νεφελοχτίστης.
Μα γρικώ την καρδιά μου μέσ' στα στήθια²⁸,*

γράφει, διόλου τυχαία, ο Παλαμάς στα *Σατιρικά γυμνάσματα*.

Πιστεύω, λοιπόν, ότι οι στίχοι που υποσημαίνουν την κυριαρχία της συναισθηματικής σφαίρας συγγενεύουν με την καντιανή *Αισθητική Ιδέα*, νοούμενη ως «την παράσταση εκείνη της φαντασίας, η οποία μας παρακινεί να στοχασθούμε πολύ, χωρίς όμως να μπορεί να της αντιστοιχεί οποιαδήποτε ορισμένη σκέψη, δηλαδή μια έννοια»²⁹, ενώ εκείνοι που υποδεικνύουν την ηγεμονία της διανοητικής σφαίρας συγγενεύουν με την καντιανή *Ιδέα του Λόγου*, νοούμενη ως «έννοια στην οποία δεν μπορεί να αντιστοιχεί καμία εποπτεία (παράσταση της φαντασίας)»³⁰.

Στη γραφή του Παλαμά –που με τη μορφή τουλάχιστον μιας εκλεκτικής εγγύτητας, αν όχι κάποιας στοιχειώδους πρόσληψης, συνάδει με τη σκέψη του Καντ– αυτές οι δύο συλλήψεις αμιλλώνται η μία την άλλη και εντέλει λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους. Όπως σημειώνει ο ίδιος, «ο Ποιητής, όσον βαθύτερον αισθάνεται, τόσο βαθύτερον σκέπτεται· και όσον σκέπτεται, τόσο αισθάνεται. Πάντοτε συνδυάζει την σκέψιν με το αίσθημα»³¹. έτσι, «επάνω εις τα σύνορα του νοητού και του αισθητού κόσμου κτίζει το παλάτι [τ]ου»³².

Κατά συνέπεια, στη μελετώμενη ποιητική, η *Αισθητική Ιδέα* και η *Ιδέα του Λόγου* όχι μόνο συνδυάζονται, αλλά και αντιστοιχούν, τηρουμένων των αναλογιών φυσικά, στους δύο παραδεδεγμένους από τον Παλαμά πόλους της ποιητικής του, το αισθητό και το νοητό. Αμφότερα συγκροτούν και θεμελιώνουν το ποιητικό του σύμπαν.

Εν κατακλείδι, ως δημιουργός που καταυγάζει τον φιλοσοφικό στοχασμό, αλλά και ως κριτικός που επιδοκιμάζει τον φιλόσοφο, ή έστω, τον

²⁷ Κ. Παλαμάς, «Οι Άλλες», *Οι νύχτες του Φήμιου*, 144.

²⁸ Κ. Παλαμάς, *Σατιρικά γυμνάσματα*, 21, στ. 1-2.

²⁹ Ι. Καντ, *Κριτική της κριτικής δύναμης*, σ. 249, παράγραφος 49.

³⁰ Στο ίδιο.

³¹ Κ. Παλαμάς, *Άπαντα*, τ.10, ό.π., σ. 423.

³² Στο ίδιο.

φιλοσοφικό ποιητή, ο Παλαμάς διαμορφώνει μιαν αναμφίβολα φιλοσοφική (ή φίλα προσκείμενη στη φιλοσοφία) ποιητική, πιθανώς καντιανής εμπνεύσεως· και το σπουδαιότερο: η ποιητική αυτή μαρτυρά τελικά την πλέον οικεία εσωτερικότητα του εαυτού σε συγκερασμό με την ευθύνη του προς τους άλλους, δηλαδή την ίδια την παλαμική συνείδηση³³, η οποία απορρέει από τα βάθη του «εγώ», διέρχεται από το «εμείς» και κατευθύνεται προς τον κόσμο.

³³ Για την έννοια της συνείδησης, βλ. A. Simha, *La conscience, du corps au sujet*, Paris, A. Colin, 2004, σσ. 7-11.

Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου: Σκέψεις για τη συνάρθρωση αυτοβιογραφίας και ποιητικής στον Κωστή Παλαμά

Τιτίκα Καραβία
Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου, η αποσπασματική και ημιτελής αυτοβιογραφία των πρώτων χρόνων της ζωής του Κωστή Παλαμά, υβριδοποιούν τον αυτοβιογραφικό λόγο μέσω του θεωρητικού στοχασμού. Το άρθρο επιχειρεί να αναδείξει πώς οι απόψεις που διατυπώνει σε αυτή ο Παλαμάς για τον ποιητή και την ποίηση οδηγούν τελικά σε μια πολιτισμική ποιητική θεώρηση, που συναιρεί τη δομική ποιητική με την ποιητική-διαμορφωτική ισχύ των πολιτισμικών συμφραζομένων εντός των οποίων η ποίηση αποκτά υπόσταση και δραστικότητα.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Κωστής Παλαμάς, αυτοβιογραφία, ποιητική, πολιτισμική ποιητική

doi:

Abstract

My Years and My Papers, Kostis Palamas's fragmentary and unfinished autobiography covering the first years of his life merge autobiographical discourse and theoretical thinking. This article attempts to show how Palamas's views on poetry and the poet lead ultimately to a cultural poetic approach reconciling structural poetics with the poetic-formative effect of the cultural context within which poetry acquires substance and vigour.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Keywords: Kostis Palamas, autobiography, poetics, cultural poetics

Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου είναι ο τίτλος μιας αυτοβιογραφίας των πρώτων χρόνων της ζωής του που ο Κωστής Παλαμάς σχεδίαζε να γράψει και «είχε αρχίσει να συντάσσει από το 1913», όπως διαβάζουμε στο σημείωμα του επιμελητή στον τέταρτο τόμο των παλαμικών *Απάντων*¹. Ωστόσο, το σχέδιό του δεν ευοδώθηκε και λόγω των υποχρεώσεων που δεν του άφηναν τον απαιτούμενο χρόνο να αφοσιωθεί σε αυτό του τον στόχο αλλά και λόγω των υφιστάμενων στην εποχή του εκδοτικών πρακτικών που καθιστούσαν μη αναμενόμενη τη δημοσίευση μιας αυτοβιογραφίας σε συνέχειες σε κάποιο περιοδικό ή εφημερίδα, ενδεχόμενο που θα κινητοποιούσε τον Παλαμά και θα τον έστρεφε στη συστηματική συγγραφή και, τελικά, στην ολοκλήρωσή της. Παρότι τελικά «τα τρία πρώτα συστηματικά κεφάλαια αυτής της αυτοβιογραφίας» είδαν το φως της δημοσιότητας στο περιοδικό *Νέα Εστία* «το 1927, το 1931 και το 1932», το διάστημα που είχε μεσολαβήσει από το 1913 —όταν άρχισε να δίνει πνοή σε αυτό το συγγραφικό εγχείρημα— ήταν μεγάλο και, μάλλον, μοιραίο για τη διαμόρφωσή του σε μια τελειωμένη σύνθεση². Στο μεταξύ η παλαμική αυτοβιογραφία είχε κατακερματιστεί σε μεμονωμένα αυτοτελή κείμενα δημοσιευμένα σε ποικίλα έντυπα³ που περιείχαν θραύσματα της καθημερινότητας των πρώτων χρόνων της ζωής του ανάμεικτα με στοχασμούς για τα ανθρώπινα, και με καίριες συχνά παρεκβάσεις αναστοχασμού για την ποιητική δημιουργία, για τη διαρκή μέριμνα του δημιουργού σε σχέση με τον αποδέκτη του έργου του, για την αναμέτρηση του ποιητή με την πραγματικότητα αλλά και την ικανότητά του μέσω της γραφής να υπονομεύει τα καθιερωμένα και να υποβάλλει ερωτήματα.

Ο κατατεμαχισμός των βιωμάτων, των σκέψεων και των θέσεων σε επιμέρους αυτοτελή κείμενα συντέλεσε σε μια μερική, αποσπασματική ανάδυση του αυτοβιογραφούμενου Παλαμά. Αποτέλεσε, όμως, ανασταλτικό παράγοντα στη σύνθεση μιας συστηματικής αυτοβιογραφίας των πρώτων χρόνων της ζωής του, καθώς τα επιμέρους περιστατικά με απροσδιόριστη αιτιώδη σχέση μεταξύ τους και χωρίς περαιτέρω επεξεργασία από τον Παλαμά συναρθρώνονταν με τρόπο επεισοδιώδη⁴, γεγονός που θα οδηγούσε, με εξαίρεση τα τρία πρώτα συγκροτημένα κεφάλαια, σε μια συρραφή επεισοδίων σχετιζόμενων με τον Παλαμά. Τελικά, το σχέδιο εγκαταλείφθηκε και η αυτοβιογραφία παρέμεινε ημιτελής.

Σε συνέχεια των παραπάνω, είναι εύκολο να αντιληφθεί κάποιος γιατί τα αυτοβιογραφικά κείμενα του Κωστή Παλαμά που ο γιος του Λέανδρος ενέταξε στον τόμο *Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου* το 1940 με βάση όσα ο πατέρας του είχε συγκεντρώσει παλαιότερα⁵, συνιστούν μια πολύτιμη παρακαταθήκη, όχι μόνον για τη ζωή του Παλαμά αλλά κυρίως για τη σκέψη του και ειδικότερα για την ιχνηλάτηση των απόψεών του περί ποίησης και ποιητικής στην επιχειρούμενη αυτοβιογραφία του⁶. Στο κείμενο «Τα πρώτα

¹ Βλ. [Γ. Κατσίμπαλης], «Σημείωμα» στο Κωστής Παλαμάς, *Άπαντα*, τόμος τέταρτος, Μπίρης, Αθήνα χ.χ., σ. 575.

² Βλ. στο ίδιο.

³ Βλ. στο ίδιο, σ. 576.

⁴ Πβ. όσα παρατηρεί ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του για τον επεισοδιώδη μύθο: «Τῶν δὲ ἀπλῶν μύθων καὶ πράξεων αἱ ἐπεισοδιώδεις εἰσὶν χεῖρισται· λέγω δ' ἐπεισοδιώδη μῦθον ἐν ᾧ τὰ ἐπεισόδια μετ' ἄλληλα οὐτ' εἰκὸς οὐτ' ἀνάγκη εἶναι» (1451^b34-35).

⁵ Βλ. [Γ. Κατσίμπαλης], «Σημείωμα», ό.π., σ. 576.

⁶ Ενδεικτική από αυτή την άποψη μπορεί να θεωρηθεί η παρέκβαση-αξιολογική παρουσίαση του Παλαμά για το σονέτο ως είδος στο αυτοβιογραφικό κείμενό του «Εκλεκτικισμός» (1926), η

χρόνια» (1915), πρώτο κατά σειρά στα *Χρόνια μου και τα χαρτιά μου*, ο Παλαμάς προσδιορίζει τον ρόλο που κατέχει η ποίηση στη ζωή του:

Η ποίησή μου, όποια και η αξία της, δεν είναι, με όλη της την ξεχωριστή και κάπου κάπου δυσκολοξεσκεπάστη —τουλάχιστο για πολλούς— γλώσσα της, παρά κι αυτή μια ιστορία της ζωής μου. (σσ. 297-298)⁷

και παρακάτω:

Η ποίησή μου, ιστορία της ζωής που έζησα και μαζί της ζωής που θα ήθελα να ζήσω· δεν ξέρω κι αν αξίζει τον ουρανό της Τέχνης· ξέρω πως θα εύρη θέση μέσα στις πρώτες εκεί σε κάποιο κόσμο που θα βασιλεύουν ειλικρίνεια και αλήθεια. (Πάντα όμως της Τέχνης ειλικρίνεια και του ποιητή αλήθεια. Γιατί συχνά ο τεχνίτης και κρύβεται παρά που δείχνεται. Γιατί και σε πολλά η ψυχολογία του ποιητή μοιάζει με την ψυχολογία του σκηνικού υποκριτή· όσο και αν η γνώμη αυτή μπορεί να ξαφνίση τους ανυποψίαστους.) (σ. 298)

Είναι αξιοπρόσεκτο πώς ο αυτοβιογραφούμενος Παλαμάς ανάγεται από το ατομικό *εγώ* του ποιητή στο συλλογικό *εμείς* του Ποιητή, καθιστώντας τον εαυτό του μελέτη περίπτωσης προς αναστοχασμό για τους όρους της ποιητικής δημιουργίας.⁸ Με εκφραστική λιτότητα διαφοροποιεί την αλήθεια του Ποιητή από την αλήθεια του ανθρώπου που γράφει ποίηση, το ποιητικό υποκείμενο ως *σκηνικό υποκριτή* που δρα διά του κειμένου από τον άνθρωπο πίσω από το ποίημα, που συχνά ως τεχνίτης *κρύβεται παρά που δείχνεται*. Με τον τρόπο του, υπερβαίνει το δυαδικό σχήμα «ψυχική πραγματικότητα έναντι ποιητικής επιπόνησης» και την μάλλον απρόσφορη αναζήτηση μηχανιστικών σχέσεων αιτίου και αιτιατού μεταξύ των δύο σε μελέτες ιστορίας της λογοτεχνίας που θα επισημάνει είκοσι χρόνια αργότερα ο θεωρητικός Ρόμαν Γιάκομπσον στο κείμενό του με τίτλο «Τί είναι η ποίηση;» (1933-1934)⁹.

Ξαφνιάζοντας περαιτέρω τους *ανυποψίαστους*, ο Παλαμάς στο κείμενό του «Οι δύο Λάμιες - το πρώτο ποίημα» (1913) θα αναφερθεί στην εγγενή, όπως την παρουσιάζει, ιδιαιτερότητα της ζωής και της οπτικής του ποιητή.

οποία εμπεριέχει και τα δεσπόζοντα στοιχεία της ποιητικής του είδους και τη διαχρονική του παρουσία στην ευρωπαϊκή ποίηση, στην οποία έντεχνα, αλλά με σαφή διαχωρισμό των μεγεθών και της εμβέλειας, δεν παραλείπει να εντάξει και τις συμβολές νεοελλήνων ποιητών: «[...] το... Σονέττο. Δηλαδή το είδος του ποιήματος που εθαυματούργησε κ' εξακολουθεί να θαυματοουργεί στην παγκόσμια ποίηση των νεώτερων καιρών, λυτρωτικό, μοναδικό με το μικροκάμωτο ανάστημά του και τα σιδερένια του δεσμά, να γεννά την έμπνευση και να δυναμώνη, όσο που δεν παίρνει άλλο, την Τέχνη, στα ρεύματα των αιώνων από τους Δάντηδες και τους Σαιξπήρους ίσα με τους Μπράουνιγγ και τους Βερλαίν, και στους ταπεινούς μας εδώ τους πρωτόβγαλτους ακόμα κύκλους, πάντα θαυμαστά, από το Γρυπάρη και το Μαβίλη ίσα με το Βλαστό και τον Αλεξίου της τελευταίας ώρας.» (σσ. 397-398)

⁷ Η παραπομπή εδώ και σε όλα τα επόμενα παραθέματα από τα *Χρόνια μου και τα χαρτιά μου* γίνεται στο τέταρτο τόμο των *Απάντων* που επιμελήθηκε ο Γ. Κατσίμπαλης (βλ. εδώ, υποσημ. 1).

⁸ Σύμφωνα με την Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, το γεγονός ότι οι θεωρητικές απόψεις που διατυπώνονται στα *Χρόνια μου και τα χαρτιά μου* διαμορφώνονται μέσα από τα βιώματα, τα αναγνώσματα και ποικίλες άλλες επιρροές που δέχτηκε ο Παλαμάς, «αποδεικνύει το ρόλο του αυτοβιογραφικού κειμένου ως επικειμένου του υπόλοιπου λογοτεχνικού έργου» του («*Τα χρόνια μου και τα χαρτιά μου*. Ο αυτοβιογραφικός λόγος: Μια συμβολή στην ερμηνεία της ποίησης του Κωστή Παλαμά», *Θέματα Λογοτεχνίας* 25 (Ιανουάριος-Απρίλιος 2004), σ. 23).

⁹ Βλ. σχετικά Roman Jakobson, «Τι είναι η ποίηση;», *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*, εισαγωγή - μετάφραση Άρης Μπερλής, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2009, σ. 128.

Ο καλλιτέχνης κι απάνου απ' όλα της τέχνης ο ιεραρχικότερος αντιπρόσωπος, ο ποιητής, δε ζη τη φυσική ζωή· ζη τη ζωή της τέχνης· κάτι διαφορετικό. Μέσα στον κόσμο του κάποιες ιδέες που συνηθίζουμε να τις τρέμουμε, κάποια ηθικά νοήματα που μας έμαθαν να τα προσκυνάμε, ζυγιάζουν κάπως διαφορετικά, και συχνά τα βλέπει από την όψη που για τον κόσμο είναι η ανάποδη. (σ. 324)

Αυτή η αιρετική ματιά του ποιητή αποτελεί προϋπόθεση για την τεχνική της ανοικείωσης¹⁰, γνωστής από τους Ρώσους Φορμαλιστές και ιδίως τον Βίκτορ Σκλόφσκι. Πρόκειται για την αποδέσμευση που προσφέρει η τέχνη και, στην προκειμένη περίπτωση η ποίηση, από τον αυτοματισμό της πρόσληψης, συμβάλλοντας σε μία εκ νέου θέαση, αποκαλυπτική σε ορισμένες περιπτώσεις, του εαυτού, της κοινωνίας, του ανθρώπου, της ζωής, σε έναν επαναπροσδιορισμό των ιδεών και των αξιών και διαμέσου αυτών σε μία διά της ποιητικής επερώτηση και αναμόρφωση μιας παγιωμένης ηθικής. Και αυτό, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας νοηματοδότησης του κόσμου που είναι ενδιάθετη στον ποιητή, όπως και σε κάθε άνθρωπο, κατά τον Παλαμά. Ο ίδιος παρατηρεί σχετικά στην «Πασχαλινή ενθύμηση» (1930):

Ξέρω μόνο πως εμείς δίνουμε στον κόσμο νόημα, πως η αλήθεια είναι κάτι ασύλληπτο, πως αλήθειες μόνο, σύμφωνα με τους ανθρώπους που τις πιστεύουν, βρίσκονται, όσο να γίνουν άυριο ψέματα και πως τα πράγματα δεν υπάρχουν παρά μέσα μας. (σ. 375)

Η νοηματόδοτηση του κόσμου για τον Παλαμά προσλαμβάνει τη μορφή της ποιητικής κατασκευής, τους τρόπους και τα θέματα της οποίας αποθησαυρίζει χωρίς να το συνειδητοποιεί από την παιδική του ηλικία και ανακαλεί μεταγενέστερα, στην ώρα την επαγγελματική της ποίησης. Σε αυτό το πλαίσιο κινείται η πρώτη συνάντηση του ποιητή με την ποίηση που περιλαμβάνεται στο κατεξοχήν συγκροτημένο, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αυτοβιογραφικό παλαμικό κείμενο «Τα πρώτα χρόνια»:

[...] η πρώτη μου γνωριμιά με το φεγγάρι. [...] Καλοκαίρι. [...] Κρατώ από τότε μέσα μου όμοια γλυκά, μυστικά, χαϊδευτικά και απαρασάλευτα, κάτι τι εκστατικώτερο και από το πρώτο της αγάπης όνειρο [...] το αγνάντεμα, μέσ' από τ' ανοιχτό παράθυρο, του φεγγαριού· τον ερχομό του φεγγαριού, το

¹⁰ Εκκινώντας από την άποψη του Ποτέμπνια ότι «η τέχνη είναι σκέψη με εικόνες», ο Σκλόφσκι επεξηγεί στο κεφάλαιο «Η τέχνη ως τεχνική» του βιβλίου του *Για τη θεωρία της πεζογραφίας* (Μόσχα 1929, [1925]) την τεχνική της ανοικείωσης, την παρουσίαση δηλαδή των πραγμάτων από την τέχνη με έναν τρόπο πρωτόγνωρο που τα καθιστά παράδοξα και ωθεί σε μια νέα πρόσληψή τους. «Σκοπός της εικόνας», επισημαίνει, «δεν είναι να κάνει πιο προσιτή στη νόησή μας τη σημασία που μεταφέρει, αλλά να δημιουργήσει μια ιδιαίτερη αντίληψη για το αντικείμενο, να δημιουργήσει το όραμά του και όχι την αναγνώρισή του.» (Β. Σκλόφσκι, «Η τέχνη ως τεχνική», στο *Θεωρία της λογοτεχνίας. Κείμενα των Ρώσων Φορμαλιστών* [1966], επιλογή - παρουσίαση Τσβετάν Τοντορόφ, πρόλογος Ρόμαν Γιάκομπσον, μετάφραση - προλογικό σημείωμα Η. Π. Νικολούδης, φιλολογική επιμέλεια Άννα Τζούμα, Αθήνα: Οδυσσέας 1995, σ. 104). Για μια θεωρητική πραγμάτευση της ανοικείωσης στο θεωρητικό έργο του Παλαμά *Η ποιητική μου*, βλ. Πέγκυ Καρπούζου, «Η ποιητική του Κωστή Παλαμά: από την κριτική στη θεωρία της λογοτεχνίας;» στο *Κωστή Παλαμάς: εξήντα χρόνια από τον θάνατό του (1943-2003). Β' Διεθνές Συνέδριο: Γραμματολογικά, εκδοτικά, κριτικά, ερμηνευτικά ζητήματα. Πρακτικά*, τόμος Β', Αθήνα: Ίδρυμα Κωστή Παλαμά 2006, σ. 791.

ξάπλωμά του που πλημμύριζε στο στρώμα απάνου, στο κορμί μου απάνου· κάτι ολόλαμπρο μαζί κι ερωτικό και παθητικό και καθάριο και λαγαρό και ολόχυτο· κάτι σαν προμήνυμα ζωής που θα την περνούσα έτσι, σαν από κάτου από φεγγάρι, γιομίζοντας την ψυχή μου στάλα στάλα από τ' ανάβρυσμά του με την ανέκφραστη μελαγχολία της ολόαχνης γλύκας του. Η ποίηση μού έκαμε από τότε την πρώτη της επίσκεψη, αφανέρωτη ακόμα και χωρίς όνομα· ίσα ίσα για να με προετοιμάση να τη δεχτώ, ύστερ' από λιγάκι, στην ώρα την επαγγελμένη, με τ' όνομά της και με τη δόξα της. Η πρώτη μου γνωριμία με το φεγγάρι. [...] ανίκανος τότε να καταλάβω τί θησαύριζα. Για τούτο και από τότε κάθε φορά που γιομίζει το στίχο μου το φεγγάρι [...] παίρνω τη χορευτική αλαφροσύνη του παιδιού. (σ. 301)

Με επίγνωση της αποστολής του ως ποιητή ο Παλαμάς γνωρίζει ότι η παιγνιώδης αυθορμησία του παιδιού που συμπλέει με τη δημιουργική νοητική περιπλάνηση του ποιητή, δεν αρκεί για να παραχθεί ποίηση. Για να υπερβεί το ποίημα το στάδιο της κατασκευής, συνδυάζοντας κάτι το εγγενές με κάτι το τεχνικά επιμελημένο, να αρθεί σε καλλιτέχνημα και να αποκτήσει δραστικότητα, ο ποιητής δεν μπορεί παρά να απευθύνεται σε κάποιον αποδέκτη, έστω και ιδεατό. Ο Παλαμάς στο εξίσου σημαντικό δεύτερο αυτοβιογραφικό κείμενο από τα *Χρόνια μου και τα χαρτιά μου* με τίτλο «Τα παιγνίδια μου» (1918) ομολογεί στον αναγνώστη του:

[...] ο ποιητής αργότερα, πάντα παιδί μένοντας, δηλαδή κάτι πολύ πρωτόγονο, μα και πολύ βαθύ, όσο κι αν αδιαφορή για τους ανθρώπους, όσο κι αν καταφρονή την υπόληψή τους, όσο κι αν δεν φροντίζει για την κατάκριση και για τον έπαινό τους, όσο κι αν ζη έξω από τον κόσμο, [...] πάντα έχει στο νου του κάποιον ιδεατό κόσμο, και προς εκείνον το αφιερώνει το τραγούδι του [...] είναι αδύνατο ο ποιητής να μη σκέπτεται, να μη γράφη έχοντας μπροστά του κάποιο κόσμο προς τον οποίον απευθύνεται. (σ. 318)

Κατά τον Παλαμά, ο ποιητής δεν μπορεί παρά να προϋποθέτει την ετερότητα του αναγνώστη, έστω και ενδιάθετου, μέσω του οποίου η ατομικότητά του ανάγεται σε διϋποκειμενικότητα. Με τον τρόπο αυτό ο ποιητής, παρά τη μόνωση του στοχαστή ως κατά φαντασία σύγχρονου (*contemporain imaginaire*)¹¹, γίνεται ο συγκαιρινός και ο συνάνθρωπος που διεκδικεί τη θέση του στο *εμείς* και στο *όλοι*.

Αυτή την κίνηση προς το *εμείς*, στην ποιητική του ο Παλαμάς την εξέφρασε κυρίως μέσα από τον πατριδολάτρη λυρισμό. Στο «Γύρω στο Μεσολόγγι» (1926), κείμενο που δεν είχε περιληφθεί στα *Χρόνια μου και τα χαρτιά μου* στην αρχική έκδοση του Λέανδρου Παλαμά και προστέθηκε κατόπιν

¹¹ Παραλλάσσοντας τη ρήση του Μαρξ ότι οι Γερμανοί είναι φιλοσοφικά σύγχρονοι του παρόντος χωρίς όμως να είναι σύγχρονοί του ιστορικά, ο Ρολάν Μπαρτ στο αυτοβιογραφικό του βιβλίο *Ο Ρολάν Μπαρτ από τον Ρολάν Μπαρτ* (1975), δηλώνει κατά φαντασία σύγχρονος του παρόντος του, της μυθολογίας ή της φιλοσοφίας του αλλά όχι και της ιστορίας του, απλός κάτοικος μιας φαντασμαγορικής αντανάκλασής του: «[...] je ne suis que le contemporain imaginaire de mon propre présent : contemporain de ses langages, de ses utopies, de ses systèmes (c'est-à-dire de ses fictions), bref de sa mythologie ou de sa philosophie, main non de son histoire, dont je n'habite que le reflet dansant : *fantasmagorique* » (« Contemporain de quoi? », *Roland Barthes par Roland Barthes* [in:] *Œuvres complètes*, tome IV (1972-1976), nouvelle édition revue, corrigée et présentée par Éric Marty, Paris : Éditions du Seuil 2002, p. 638.

στον τέταρτο τόμο των *Απάντων* από τον Γιώργο Κατσίμπαλη¹², ο ποιητής επισημαίνει:

Καθένας κύκλος μου εμπνευσμένος από τον πατριδολάτρη λυρισμό, συνεχίζει, συμπληρώνει ή μεταμορφώνει την πατριωτική παράδοση, φερμένος πρώτ' απ' όλα όχι από καμιά, καθώς φαίνεται στους ανίδεους, στους απρόσεχτους ή στους επιπόλαιους, ρητορική διάθεση, αλλ' από το κίνητρο το δυνατότερο που δόθηκε του ανθρώπου για να σπρώχνει τον ανάμεσα στη ζωή: από την εντύπωση και την επίδραση των πρώτων χρόνων. Οι περισσότεροι από τους ύμνους μου προς τους ήρωες τους διανοητικούς πρώτ' απ' όλα, και προς τους πολεμικούς, με όλο τον ιερατικό τόνο της πανηγυρικής χαράς, της δυναμικής συγκίνησης και της αποθέωσης είναι συχνά πυκνά, ιλαρωμένοι, ή συνταιριασμένοι, σάμπως μυστηριακά, με τις ενθύμησες της πρώτης μου ηλικίας και με τη ζωή του πολυδόξαστου τόπου μου. Ζητήστε το Μεσολόγγι. (σσ. 409-410)

Ο Παλαμάς ανατρέχει εκ νέου στα χρόνια του Μεσολογγίου, χρόνια διαμόρφωσης για τον ίδιο, για να αναδείξει την επίδρασή τους σε κάθε έκφανση του λυρισμού του εμείς στο έργο του. Ο πολυδόξαστος τόπος του τού έδωσε όχι μόνο την ποιητική πνοή κατά την πρώτη γνωριμιά με το φεγγάρι αλλά και το περιθώριο να πραγματευθεί λυρικά κομβικές στιγμές της Ρωμιούσνης, στον απόηχο της συλλογικής μνήμης της ηρωικής Εξόδου του Μεσολογγίου¹³ και της πολιτισμικής μνήμης που διαμορφώθηκε γύρω από αυτή μέσω των Ευρωπαίων λογοτεχνών που την πραγματεύθηκαν ή αναφέρθηκαν σε αυτή, όπως ο Goethe, ο Saint-Beuve, ο Chateaubriand, ο Hugo, ο Byron¹⁴.

Ο Παλαμάς συνδέοντας πολλαπλά το Μεσολόγγι με την ποιητική του συγκρότηση, αναγνωρίζει την οφειλή, συνδέει το εγώ με το εμείς, το παρελθόν με το παρόν, την αυτοβιογραφία με την ποιητική. Συνδέοντας την ποιητική του ταυτότητα με τον τόπο της παιδικής του ηλικίας θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι θέτει το ζήτημα της ποιήσεως-διαμόρφωσης του ποιητή και του ποιητικού λυρισμού του εμείς στην κατεύθυνση μιας πολιτισμικής ποιητικής (cultural poetics)¹⁵ που συναίρει τη δομική ποιητική με την ποιητική-διαμορφωτική ισχύ των πολιτισμικών συμφραζομένων εντός των οποίων η ποίησή του αποκτά υπόσταση και δραστηριότητα. Με τον τρόπο αυτό, ο Παλαμάς επαναφέρει την έννοια του λογοτεχνικού έργου (work) στη θέση του λογοτεχνικού κειμένου (text) ως συνεργατική, όμως πια κατασκευή και αμφίπλευρη διάδραση του ποιητή με το πολιτισμικό του πεδίο. Συνακόλουθα ο ίδιος, από θεωρητικός στοχαστής της ποιητικής του λογοτεχνικού κειμένου μετατοπίζεται σε ρόλο θεωρητικού του πολιτισμικά καθορισμένου λογοτεχνικού έργου, μη σταματώντας να *ξαφνίζει* και τον σημερινό μελετητή με τη δεινότητα της σκέψης του και τα θεωρητικά μονοπάτια που, έστω και σπερματικά, φαίνεται να προδιαγράφει.

¹² Βλ. [Γ. Κατσίμπαλης], «Σημείωμα», ό.π., σ. 576.

¹³ Για τη σημασία του Μεσολογγίου στο έργο του Παλαμά, βλ. Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, «Το Μεσολόγγι του Παλαμά: Πένθος και γλυκασμός», *Ο πύργος και το γιοφύρι. Μελετήματα για τον Κωστή Παλαμά*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017, σσ. 225-246 και της ίδιας, «Ο Παλαμάς και η Έξοδος του Μεσολογγίου», *Ο πύργος και το γιοφύρι...*, ό.π., σσ. 247-257.

¹⁴ Βλ. σχετικά Κωστής Παλαμάς, «Γύρω στο Μεσολόγγι», *Άπαντα*, τόμος τέταρτος, ό.π., σσ. 410-412.

¹⁵ Για τη σημασία του όρου και τη συγκεκριμένη θεώρηση στις νεοελληνικές σπουδές, βλ. ενδεικτικά τις μελέτες των Vangelis Calotychos, *Modern Greece. A Cultural Poetics*, Oxford/New York: Berg 2003 και Δημήτρη Τζιόβα, *Η πολιτισμική ποιητική της ελληνικής πεζογραφίας, Από την ερμηνεία στην ηθική*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017.

Πρέσβεις και πρόξενοι: πρωτεϊκές εκφάνσεις αρχαιοελληνικής κατασκοπείας

Παναγιώτης Ασημόπουλος¹

Λέκτορας Ελληνικής Φιλολογίας στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Περίληψη

Ως άξιοι επίγονοι του ομηρικού Οδυσσέα οξυδερκείς πολιτικοί και φιλόδοξοι στρατηλάτες της κλασικής περιόδου συνειδητοποιούν την πρωτεύουσα αξία της οργανωμένης κατασκοπείας. Πριν την ένοπλη επίλυση των αγεφύρωτων διαφορών τους τόσο εντός της ελληνικής επικράτειας όσο και κατά τις εκστρατευτικές τους αποστολές στην Κάτω Ιταλία ή στα ασιατικά εδάφη καταξιωμένοι ηγέτες προβαίνουν στη στοχευμένη αναζήτηση πληροφοριών. Έτσι ενημερώνονται για τις πραγματικές δυνατότητες, τις εξελισσόμενες δραστηριότητες και τις μελλοντικές ενέργειες των επικίνδυνων αντιπάλων τους. Η απρόσκοπτη επίτευξη των στρατηγικής υφής στοχοθεσιών τους εδράζεται σε μεγάλο βαθμό και στην ευφάνταστη πολυμορφία των επίλεκτων συνεργατών τους. Εντυπωσιακή αποτελεσματικότητα επιδεικνύουν άτομα υπεράνω πάσης υποψίας. Τέτοιες ιδανικές επιλογές λογίζονται οι αξιοσέβαστοι πρεσβευτές, καθώς σύμφωνα με την υφιστάμενη διακρατική αμοιβαιότητα απολαύουν αδιαπραγμάτευτης προστασίας. Παράλληλα οι απαραβίαστες παράμετροι της διπλωματικής ασυλίας των επίσημων εκπροσώπων προλειαίνουν την αποτελεσματική τους πρόσβαση σε απόρρητες πληροφορίες. Νομοτελειακά συντελείται η άμεση λήψη προληπτικών πρακτικών, προοικονομείται η έγκαιρη εφαρμογή κατασταλακτικών μέτρων, ενώ επιτείνεται η εξουδετέρωση διαφαινόμενων κινδύνων για την εθνική άμυνα και την εσωτερική ασφάλεια. Η παρούσα εργασία βασιζόμενη στην ενδελεχή μελέτη αρχαιοελληνικού corpus το οποίο καλύπτει τη χρονική περίοδο τεσσάρων αιώνων (7ος - 4ος αιώνας π. Χ.) επιχειρεί να παραθέσει ευσύνοπτα: (α) τις ευρηματικές προσεγγίσεις πρεσβευτών και προξένων κατά τακτές και έκτακτες αποστολές· (β) τις ουσιώδεις παραμέτρους οι οποίες συνυφαίνονται άρρηκτα με την καίρια αξιοποίησή των ως κατασκόπων· (γ) τα κρατικά μέτρα ελέγχου της φερεγγυότητας και αξιολόγησης της δράσης τους.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: πρεσβευτές, πρόξενοι, κατασκοπεία

Doi:

¹ PhD Σερβικής Φιλολογίας, Τμήμα Σερβικής Φιλολογίας, Φιλοσοφική Νόβι Σαντ
PhD Κλασικής Φιλολογίας, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Φιλοσοφική Κομοτηνής
✉ asimopoulos@yahoo.gr

Ambassadors and proxenoi: protean manifestations of ancient Greek espionage

Abstract

As worthy descendants of the Homeric Odysseus, percipient politicians, and ambitious commanders of the classical are aware of the primary value of organized espionage. Before the armed solution of their unbridgeable disputes both within the Greek territory and during their military campaigns in Magna Graecia or in Asian lands distinguished leaders proceed to the targeted search for information. So, they are informed about the real capabilities, the evolving activities, and the future actions of their dangerous adversaries. The unimpeded achievement of their strategic goals is also largely based on the imaginative diversity of their elite partners. Individuals beyond all suspicion demonstrate impressive efficiency. Respected ambassadors are considered such ideal choices, since according to the existing international reciprocity they enjoy non-negotiable protection. At the same time, the inviolable parameters of the diplomatic immunity of official representatives pave their effective access to confidential information. Deterministically the immediate adoption of preventive practices is carried out and the timely implementation of repressive measures is anticipated, while the neutralization of looming risks of national defence and internal security is intensified. The present paper, based on the thorough study of an ancient Greek corpus which covers the time period of four centuries (7th - 4th century BC) attempts to quote briefly: (a) the inventive approaches of ambassadors and proxenoi during regular and emergency missions; (b) the essential aspects which are inextricably intertwined with their crucial use as spies; (c) the state measures for control the solvency and the evaluation of their action.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Keywords: School textbooks, Primary School, Hetanesians, 1882-1937

1. Οι πρεσβευτές ως εκόντες - άκοντες κατάσκοποι

Την κλασική εποχή στις δημοκρατικές διακυβερνήσεις και στα ολιγαρχικά καθεστώτα οι πρέσβεις και οι πρόξενοι εκτελούν τα διπλωματικά τους καθήκοντα είτε στο πλαίσιο προκαθορισμένης αποστολής είτε μετακινούμενοι από την πόλη τους σε ξένη γη: χαρακτηριστικά ο εθνογράφος Μεγασθένης κατοικεί στην πρωτεύουσα του Χαντραγκούπτα Μαουρία στην Ινδία², ενώ δρα ως αφοσιωμένος πράκτορας του Σέλευκου Νικάτωρος³.

Εκτός από τη διεξαγωγή μυστικών διαπραγματεύσεων μεταξύ της πατρίδας και των συμμάχων τους ή φανερών συζητήσεων με εκπροσώπους εχθρικών δυνάμεων αντλούν πληροφορίες με στρατιωτικό προσανατολισμό. Η επίσημη κάλυψη τους παρέχει το σαφές πλεονέκτημα να προβαίνουν σε διακριτικές έρευνες για μια ξένη δύναμη. Εντούτοις το αναγνωρισμένο τους αξίωμα δεν αποφεύγει ένα σοβαρό μειονέκτημα: προφανώς η άλλη πλευρά έχει πλήρη επίγνωση ότι ο περί ου ο λόγος αντιπρόσωπος εξυπηρετεί ξένο κράτος· άρα ταυτίζεται και δρα ως κατάσκοπος⁴.

Έτσι κατά το Β΄ Μεσσηνιακό Πόλεμο (685 π. Χ. - 668 π. Χ.) ο Αρκάδας βασιλιάς Αριστοκράτης Β΄ έχει δωροδοκηθεί, ώστε να υποστηρίζει τα συμφέροντα των εχθρών του, των Λακεδαιμονίων. Σε συμμαχικό συμβούλιο ο Μεσσήνιος Αριστομένης εκθέτει τα σχέδιά του για εισβολή στη Λακωνία, ενώ οι Σπαρτιάτες κινούνται κατά της χώρας του. Ο Αριστοκράτης καταγράφει τις πληροφορίες και τις δίνει σε σκλάβο του, ώστε να ενημερώσει τους Σπαρτιάτες. Οι Αρκάδες, όταν πληροφορούνται την προδοτική δράση του βασιλιά τους, τον θανατώνουν με λιθοβολισμό⁵.

Τρεις αιώνες αργότερα ο στρατηγός Μέμνων ο Ρόδιος σχεδιάζει να επιτεθεί στον τύραννο του Βοσπόρου, Λεύκωνα. Μα αγνοεί το πραγματικό μέγεθος των εχθρικών πόλεων και τους πληθυσμούς τους. Με τριήρη στέλνει τον Αλκιβιάδη το Βυζάντιο ως πρεσβευτή για να συζητήσει υποτίθεται τη σύναψη συμμαχίας. Τον συνοδεύει ο Αριστόνικος ο Ολύνθιος, φημισμένος μουσικός. Τότε ο Αλκιβιάδης επιτηρεί την ακτογραμμή. Βάσει των φιλόμουσων ακροατών του Αριστόνικου οι οποίοι σπεύδουν στο θέατρο για να τον θαυμάσουν υπολογίζει κατά προσέγγιση τον πληθυσμό⁶.

Ανάλογη τακτική εφαρμόζουν και αλλοεθνείς λαοί: οι Ιχθυοφάγοι υπηρετούν τον Καμβύση ως κατάσκοποι σε πρεσβεία «καλής θέλησης» στην Αιθιοπία, καθώς ομιλούν την αιθιοπική γλώσσα⁷. Αλλά και οι Θυνοί κατεβαίνουν από τα βουνά ζητώντας από τον Ξενοφώντα βοήθεια για να συνάψουν ειρήνη με το Σεύθη. Εκείνοι όμως επιδιώκουν να κατασκοπεύσουν το ελληνικό στρατόπεδο, καθώς τη νύχτα επιτίθενται⁸.

Μα και οι διαπιστευμένοι φορείς του μακεδονικού κράτους σε περιοχές της Ασίας με τις θεσμικές τους επαφές με υψηλούς αξιωματούχους όμορων

² Вигасин 2007: 293

³ Cary 1932: 66-67

⁴ Αισχίν. 3. 82· Ηρόδ. 3. 134

⁵ Πaus. 4. 22. 5-7

⁶ Πολύαιν. Στρατ. 5. 44. 1

⁷ Άρρ. Ίνδ. 29. 7-16· Ηρόδ. 3. 19. 1

⁸ Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 7. 4. 13-14

χωρών προοικονομούν επικείμενη στρατιωτική επέμβαση⁹. Ταυτόχρονα εξασφαλίζουν τη φιλική συμπεριφορά ή στην έσχατη περίπτωση ουδέτερη στάση των γηγενών ηγετών.

Σύμφωνα με την παρατεθείσα από τον Πλούταρχο¹⁰ χαριτωμένη ιστορία η εντός διακρατικών επαφών τακτική εκμαίευσης δεδομένων υιοθετείται από το νεαρό Αλέξανδρο: με θάρρος υποβάλλει στους Πέρσες απεσταλμένους ερωτήσεις για τη διάρκεια και τη φύση του ταξιδιού, την πολεμική τέχνη του βασιλιά τους, τη γενναιότητα και το σύστημα εξουσίας της περσικής αυτοκρατορίας.

2. Κοινοποίηση των πληροφοριών

Η διαρκής επικοινωνία των διπλωματών με την πόλη αποστολής των λογίζεται βαρύνουσα σημασία προτεραιότητα, καθώς υπαγορεύεται από την καίρια προάσπιση των συμφερόντων του κράτους τους.

Υπό το πρίσμα της επίσημης πολιτικής τους δικαιοδοσίας, έστω και άτυπα μεταδίδουν χρήσιμες πληροφορίες, καθώς συνομιλούν με αξιωματούχους, προξένους και ξένους ή όταν φιλοξενούνται σε ιδρύματα («πρυτανείον»)¹¹.

Προς αποφυγή κατάχρησης των δεσμών «ξενίας» ή «φιλίας» με πολίτες άλλων πόλεων ο Αινείας ο Τακτικός συνιστά την εξορθολογισμένη τέλεση τέτοιων επαφών, ώστε να περιορίζονται οι ευκαιρίες για προδοσία και συλλογή πληροφοριών¹².

Ωστόσο οι πρέσβεις μέσω των εκτενών ή σύντομων αναφορών τους επιζητούν την άμεση ανταπόκριση για παροχή βοήθειας¹³ ή σύναψη συμμαχίας¹⁴:

ο στρατηγός Ερμοκράτης¹⁵ εισηγείται την αποστολή απεσταλμένων, ώστε οι πόλεις της Σικελίας και της νότιας Ιταλίας να συνασπιστούν εγκαίρως και να γνωρίζουν πως οι Αθηναίοι συνιστούν μεγάλη απειλή για όλη την περιοχή¹⁶.

όμοια ο ρήτορας Δημοσθένης, ένθερμος ενάντιος της μακεδονικής πολιτικής ασκεί έντονη πίεση στην Εκκλησία του Δήμου, ώστε αντιδράσει αποφασιστικά. Την προτρέπει να συντονίσει διπλωματικές αποστολές προς τις ελληνικές πόλεις. Έτσι θα υπογραμμίσει τη διαρκώς αυξανόμενη αντίσταση στο εσωτερικό της Αθήνας, ενώ συνάμα θα ενθαρρύνει την πανελλήνια δράση κατά του αδίστακτου Φιλίππου¹⁷.

Κάποτε οι θετικές τους προθέσεις ερμηνεύονται εσφαλμένα. Οι απεσταλμένοι των Κερκυραίων ολιγαρχικών προσέρχονται στην Αθήνα με διττή στοχοθεσία: επιχειρούν αφενός να διασαφηνίσουν την καταλυτική τους εμπλοκή στην ανατροπή της πολιτειακής κατάστασης (427 π. Χ.) και αφετέρου να

⁹ Άρρ. Άν. 4. 1. 2, 5. 25. 1, 6. 1. 5, 6. 4. 5· Διόδ. Σικ. 17. 93. 2· Στράβ. 2. 1. 6· Curt. 8. 12. 12-13, 9. 2. 2-7

¹⁰ Πλούτ. Αλέξ. 5. 1-3

¹¹ Ξεν. Έλλ. 3. 2. 6-8, 5. 4. 22. Πρβλ.: Δημ. 24. 202· Ίσοκ. Έπιστ. 6. 1· Adcock, Mosley 1975, 154-155. Ο Πέρσης βασιλιάς, χωρίς κανένα δισταγμό και αναβλητική διάθεση ζητάει στρατηγικού υπόβαθρου πληροφορίες από τους Σπαρτιάτες πρέσβεις: Άριστοφ. Άχ. 647

¹² Αιν. Τακτ. 10. 11· Αίσχίν. 2. 250· Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 2. 3. 8, 2. 3. 21

¹³ Θουκ. 1. 24. 6, 3. 4. 5, 3. 5. 4, 3. 92, 100. 1, 6. 73. 2, 8. 5. 1, 8. 32. 1· Ξεν. Έλλ. 2. 4. 28, 3. 1. 3, 3. 5. 4, 4. 6. 1, 5. 2. 11, 6. 1. 1

¹⁴ Θουκ. 2. 7. 1-3, 5. 80. 2, 7. 2. 2-3, 8. 5. 4, 6. 1· Ξεν. Έλλ. 3. 2. 24, 4. 8. 12-13

¹⁵ Westlake 1958, 246· Westlake 1958-1959, 237-268

¹⁶ Θουκ. 6. 34. 1-2

¹⁷ Δημ. 2. 11, 8. 34-35, 14. 12

αποτρέψουν την αθηναϊκή παρέμβαση. Όμως συλλαμβάνονται και φυλακίζονται στην Αίγινα¹⁸.

Λόγοι οι οποίοι συνδέονται με την εύκολη συνεννόηση, την εξοικονόμηση χρόνου και την άμεση αντίδραση αιτιολογούν το γιατί οι απεσταλμένοι προτιμούν να κοινοποιούν τις πληροφορίες τους προφορικά. Όμως σε ορισμένες περιπτώσεις οι ίδιοι οι πρέσβεις ενεργούν ως ταχυδρόμοι, καθώς φέρουν μηνύματα σε μορφή επιστολών¹⁹.

Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε πως अपαράβατοι ηθικοί κανόνες εξασφαλίζουν τη σωματική ακεραιότητα των πρεσβευτών²⁰. Εντούτοις, συχνά υπόκεινται σε έντονες διαφωνίες μεταξύ του κράτους-εντολέα τους και των αντιπάλων τους: ο Δημοσθένης μέμφεται το Φίλιππο πως όχι μόνο έχει σκοτώσει τον Αθηναίο πρόξενο της Καρύστου, αλλά και ότι αρνείται να παραδώσει στους Αθηναίους απεσταλμένους το πτώμα του για να το ενταφιάσουν²¹.

Βέβαια σε περίπτωση σύλληψής τους για κατασκοπευτικές πράξεις χάνουν αυτόματα το δικαίωμα στην ασυλία²², ενώ τιμωρούνται ακόμη και με θάνατο²³.

3. Κριτήρια επιλογής

Ο ορισμός των απεσταλμένων εξαρτάται από θεμελιώδεις προϋποθέσεις οι οποίες μεταβάλλονται άρδην ανάλογα με την πολιτικοστρατιωτική κατάσταση, τη χρονική περίοδο και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα.

Ακριβέστερα, όταν οι διπλωματικές σχέσεις δύο κρατών είναι κλονισμένης ισορροπίας, οι πρέσβεις επιλέγονται με πρωτεύοντα γνώμονα τις καλές διαπροσωπικές τους σχέσεις με τους ηγέτες του ξένου κράτους: οι Αθηναίοι στέλνουν στη Σπάρτη το φιλολάκωνα Καλλία για να συνάψουν την ομώνυμη ειρήνη (449 π. Χ.), ενώ το 335 π. Χ. οι κατατρομαγμένοι Θηβαίοι επιλέγουν άνδρες συμπαθείς στο θριαμβευτή Αλέξανδρο²⁴.

Η κατ' ανάγκη επιλογή ατόμων τα οποία δεν είναι φιλικά προσκείμενα στην πόλη υποδοχής έχει θετικό πρόσημο, καθώς αναμένεται οι εν λόγω αντιπρόσωποι να ανακοινώσουν μόνο αληθινά δεδομένα: ο Αισχίνης επιλέγεται να σταλεί ως πρέσβης στο Φίλιππο λόγω των μεταξύ τους εχθρικών σχέσεων, αλλά και γιατί οι υπόλοιποι υποψήφιοι δεν είναι κατάλληλοι, καθώς παρουσιάζουν παραπλανητικές αναφορές για τις προοπτικές της ειρήνης²⁵. Βοιωτικό διάταγμα του 4^{ου} αιώνα π. Χ. αποδίδει τη σημαντική προξενία στον Καρχηδόνιο Νάβα, γιο του Αξιούβου²⁶.

¹⁸ Θουκ. 3. 71-72, 5. 82. 4· Ξεν. Έλλ. 7. 4. 39-40

¹⁹ Άρρ. Άν. 2. 14. 1

²⁰ Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 7. 7. 27

²¹ Δημ. 7. 38

²² Η ασυλία έγκειται στον πλήρη σεβασμό σε όρους συνθηκών και συγκεκριμένων συμφωνιών τις οποίες έχουν συνάψει οι κήρυκες: Αισχίν. 2. 109· Δημ. 19. 163· Adcock, Mosley 1975: 153-154

²³ Άρρ. Άν. 2. 15. 2, 3. 24. 4-5· Διόδ. Σικ. 19. 79. 1· Ήρόδ. 7. 137· Θουκ. 2. 67, 3. 70, 3. 72. 1, 8. 86. 9· Ξεν. Έλλ. 5. 4. 22· Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 5. 7. 19· Πλούτ. Άγης. 16. 3

²⁴ Άρρ. Άν. 1. 10. 3· Θουκ. 5. 40. 2, 5. 44· Ξεν. Έλλ. 6. 3. 2· Ξεν. Κύρ. Παιδ. 5. 1. 3· Όμ. Ίλ. 9. 197-198· Πλούτ. Νικ. 9. 3-5

²⁵ Αισχίν. 2. 18· Δημ. 9. 12

²⁶ IG VII 2407

Σε κάθε περίπτωση και με σκοπό να επιτευχθεί η απαραίτητη αντικειμενικότητα και να αποτραπεί η υστερόβουλη ερμηνεία των γεγονότων, η διπλωματική αποστολή αποτελείται από τουλάχιστον τρεις έμπιστους πρέσβεις²⁷. Συνεπώς οι προσωπικές επιδιώξεις των μελών της αντιπροσωπείας δε χειραγωγούν τις ετερόκλητες οπτικές τους και εν γένει δεν επηρεάζουν την επιδιωκόμενη αλήθεια.

Αναντίρρητα τόσο στα δημοκρατικά καθεστώτα όσο και στις ολιγαρχούμενες πολιτείες οι απεσταλμένοι επιλέγονται εν συναρτήσει προς την κοινωνική τους ταυτότητα και την ποιότητα των σχέσεών τους με εξέχουσες πολιτικές μορφές ή στρατιωτικούς ηγέτες σε χώρες του εξωτερικού. Οι τύραννοι ρέπουν προς κάποιους έμπειρους ειδικούς: ο Θράκας Σεύθης όρισε το Μηδοσάδη²⁸, ενώ οι Σπαρτιάτες βασιλείς όσους πολίτες επιθυμούν να υπηρετήσουν ως πρόξενοι²⁹.

Σημαίνοντα ρόλο παίζει η ηλικιακή ταυτότητα των απεσταλμένων, καθώς επηρεάζει καίρια την αξιοπιστία τους. Τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα περιβάλλονται με τον προσήκοντα σεβασμό, ενώ θεωρούνται σοφοί, εχέγγυοι και υπεύθυνοι συνομιλητές³⁰: την άνοιξη του 167 π. Χ. ο Θεαίδητος, ο απεσταλμένος της Ρόδου είναι πάνω από ογδόντα ετών, όταν εμφανίζεται στη Ρωμαϊκή Γερουσία, ώστε να συνάψει νέα συμμαχία. Δυστυχώς πεθαίνει κατά τη διάρκεια των επίσημων διαπραγματεύσεων.

Τέλος το τιμητικό αξίωμα αποκτάται ως έμπρακτη εκδήλωση ευγνωμοσύνης για προσφερθείσες ευεργεσίες³¹ ή ως κληρονομικό δικαίωμα³². Με διάταγμα του 411 π. Χ. οι Ερετριείς επιβραβεύουν τις θετικές υπηρεσίες του Ηγήλοχου από τον Τάραντα και τον ορίζουν πρόξενό τους στην πόλη του· η υψηλή θέση κληροδοτείται στους απογόνους του³³.

4. Έκτακτες διπλωματικές αποστολές

Η ρευστή πολιτική κατάσταση και οι απρόσμενες εξελίξεις συχνά πυροδοτούν την επιτακτική σύσταση διπλωματικών αποστολών. Η ουσιώδης εξέλιξη δε διαφεύγει της επιστημονικής ματιάς του εμβριθούς Θουκυδίδη ο οποίος την επισημαίνει τουλάχιστον σε τρεις περιπτώσεις.

²⁷ Ο αριθμός των απεσταλμένων: Adcock, Mosley 1975: 155· Andreades 1933: 226· Mosley 1965: 255-266

²⁸ Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 7. 2. 10, 7. 2. 23, 7. 7. 6

²⁹ Ήρόδ. 6. 57. 2

³⁰ Λυσ. 23. 5. Πρβλ.: Ίσοκ. 6. 4· Όμ. Ίλ. 1. 250-274

³¹ Ευεργεσίες οι οποίες οδηγούν στην απονομή του αξιώματος της προξενίας αφορούν:

(α) παροχή ξυλείας (Tod 1948, Vol. II, no. 91: η Αθήνα προς τον Αρχέλαο Α', το Μακεδόνα βασιλιά, 407 π. Χ. - 406 π. Χ.)·

(β) φιλοξενία σε απεσταλμένους (Tod 1948, Vol. II, no. 139: η Αθήνα προς το Στράτωνα, το βασιλιά της Σιδώνος, 367 π. Χ.)·

(γ) μεσολάβηση και διαπραγμάτευση εκ μέρους της πόλεως (Tod 1948, Vol. II, no. 148: το Ίλιον προς το Μενέλαο, τον Αθηναίο πρόξενο, 359 π. Χ.)·

(δ) άτοκο δάνειο για λύτρα κρατουμένων (Tod 1948, Vol. II, no. 152: η Αρκεσίνη προς τον Ανδροτίωνα, τον Αθηναίο κυβερνήτη της, 357 π. Χ. - 356 π. Χ.)·

(ε) λύτρα για πολίτες οι οποίοι αιχμαλωτίζονταν από πειρατές (Tod 1948, Vol. II, no. 170: η Αθήνα προς τον Κλέομη, τύραννο της Μήθυμνας)

³² Hornblower, Larsen 1996: 1268

³³ IG 12 103· Tod 1948, Vol. II, 82

Οι θορυβημένοι Συρακούσιοι μαθαίνουν πως επίκειται αιφνίδια εισβολή των Αθηναίων. Εσπευσμένα στέλνουν αντιπροσώπους σε μεγάλες σικελικές πόλεις³⁴, ώστε εγκαίρως να πετύχουν έναν ενδεχομένως διευρυμένο αντιαθηναϊκό συνασπισμό.

Επιπρόσθετα λιποτάκτες ή αιχμάλωτοι πληροφορούν τους Συρακούσιους ότι το αθηναϊκό εκστρατευτικό σώμα ζητάει άμεσες ενισχύσεις από τη μητρόπολη. Εκείνοι, χωρίς καθυστέρηση στρέφονται στην Κόρινθο και στη Σπάρτη³⁵, κίνηση την οποία αντιλαμβάνεται ο εν εγρηγόρσει στρατηγός Νικίας³⁶.

Αλλά και το 421 π. Χ. οι Λακεδαιμόνιοι θέλοντας να αποτρέψουν τις μυστικές διαπραγματεύσεις μεταξύ Κορίνθου και Άργους συγκροτούν μη προγραμματισμένη ομάδα διπλωματών, πριν απευθυνθούν στην Κόρινθο³⁷.

Όχι σπάνια οι διπλωμάτες έρχονται αντιμέτωποι με ομολόγους τους αντίπαλων πολιτειών: στην Αθήνα η πρεσβεία των Κορινθίων αντιτίθεται δυναμικά στους ισχυρισμούς των Κερκυραίων απεσταλμένων³⁸.

Επιλογικά οι χρονικά εμβόλιμες αποστολές προϋποθέτουν ταχεία και έγκαιρη συλλογή στοιχείων. Συνεπικουρικό ρόλο διαδραματίζουν τα ισχυρά αντανakλαστικά στη λήψη αποφάσεων και η ακώλυτη πρόσβαση σε άγνωστης ροής πληροφορίες³⁹.

5. Πρόξενoi και συλλογή πληροφοριών

Διαχρονικά οι διακρατικές επαφές συνιστούν τυπικό παραπέτασμα συλλογής πληροφοριών με ευρύ περιεχόμενο, πολλάκις μάλιστα υπό τη ρητή συγκατάθεση της επίσημης κρατικής εξουσίας.

Από παράδειγμα συμμετοχής προξένων σε κατασκοπευτικές αποστολές υπάρχει σε κενοτάφιο το οποίο χρονολογείται μεταξύ του 625 και 600 π. Χ. Ανήκει σε Κερκυραίο πρόξενο στην Οιάνθεια, στους Οζολούς Λοκρούς⁴⁰.

Αργότερα ο Μακεδόνας βασιλιάς Αλέξανδρος Α΄ ή Φιλέλλην ανακηρύσσεται επίσημος πρόξενος των Αθηναίων⁴¹. Ο Μαρδόνιος τον διορίζει απεσταλμένο του στους Αθηναίους, ώστε να τους προσεταιρίσει στην περσική πλευρά. Ο Αλέξανδρος στην Πλάταια βγαίνει από το περσικό στρατόπεδο, χωρίς την άδεια του Μαρδόνιου και απευθύνεται στον Αριστείδη⁴² ή σε Αθηναίους φρουρούς⁴³. Τους προειδοποιεί ότι οι Πέρσες σκοπεύουν να επιτεθούν την αυγή, ενώ τους περιγράφει λεπτομερώς την υλικοτεχνική κατάσταση του εχθρού. Φανερώνει το όνομά του, μόνο όταν του υπόσχονται πως μετά τον πόλεμο θα θυμηθούν τις υπηρεσίες του⁴⁴.

³⁴ Θουκ. 6. 45

³⁵ Θουκ. 7. 7. 3

³⁶ Θουκ. 7. 12. 1

³⁷ Θουκ. 5. 27-30

³⁸ Θουκ. 1. 31, 6. 75. 3· Ξεν. Έλλ. 4. 8. 12-13· Πλούτ. Πελ. 30. 1

³⁹ Άρρ. Άν. 1. 4. 6, 1. 10. 2, 1. 24. 5, 3. 24. 3· Θουκ. 4. 122. 4, 5. 37

⁴⁰ Meiggs, Lewis 1969: 4· Meiggs 1972: 215

⁴¹ Ηρόδ. 8. 136, 8. 14

⁴² Πλούτ. Άρ. 15. 2

⁴³ Οι Αθηναίοι φρουροί υποδέχονται τον Αλκιβιάδη με τη δέουσα προσοχή σαν να ήταν λιποτάκτης ή αποστάτης. Πρβλ.: Θουκ. 5. 43. 2, 6. 89. 2· Πλούτ. Άλκ. 14. 1· Gomme 1970, 4: 49-50

⁴⁴ Ηρόδ. 9. 44

Ενώ μαίνεται ο Πελοποννησιακός Πόλεμος και συγκεκριμένα το 428 π. Χ. η Μυτιλήνη επιχειρεί να αποστατήσει από την Αθήνα. Αθηναίοι⁴⁵ πολίτες και πολιτικά αντιφρονούντες Μυτιληναίοι διαβιβάζουν άμεσα την είδηση στην Αθήνα. Στρατιώτες διασπείρονται, ώστε να ανασχέσουν την εξέγερση και να διασφαλίσουν⁴⁶ τη σωματική ακεραιότητα των προξένων από την εκδικητική μανία των επαναστατών⁴⁷.

Μα και κατά τη οδυνηρή Σικελική εκστρατεία η ηγεσία της Αθήνας αναθέτει σε απεσταλμένους να πιστοποιήσουν το αν οι Εγεσταίοι διαθέτουν τα χρηματικά ποσά τα οποία διατείνονται ότι έχουν⁴⁸.

Επιπρόσθετα τον 4^ο αιώνα π. Χ. ο Αχαιός Λύκων προτείνει στους Μυρίους να στείλουν εκπροσώπους για να βολιδοσκοπήσουν τις προθέσεις των Ηρακλειωτών σχετικά με την παροχή τροφίμων⁴⁹. Ανάλογα το 346 π. Χ. πρέσβεις των Φωκίων στην Αθήνα δρουν ως πολιτικοί παρατηρητές⁵⁰.

Πάντως τα μέλη των διπλωματικών ομάδων, εκτός από συλλέκτες, καθίστανται και μεταδότες πληροφοριακών δεδομένων. Το 387 π. Χ. ο σατράπης της Αρμενίας, Τιρίβαζος διαβάζει τους ισοπεδωτικούς όρους και τις δυσβάσταχτες απαιτήσεις του βασιλιά Αρταξέρξη Β' στους πρέσβεις των ελληνικών πόλεων. Χωρίς χρονοτριβή εκείνοι κοινοποιούν τις εξελίξεις στις θεσμοθετημένες αρχές της πατρίδας τους⁵¹. Αλλά και Αθηναίοι διπλωμάτες στη Θήβα εκθέτουν στην πόλη τους λεπτομέρειες για την εκεί ισχύουσα κατάσταση⁵².

6. Αναξιοπιστία και λογοδοσία απεσταλμένων

Η άσκηση κρατικού ελέγχου και ασφυκτικού παρεμβατισμού στις ενέργειες των πρεσβευτών θεωρείται δεδομένη: δεν ενεργούν πάντοτε υπέρ των συμφερόντων της εντολοδόχου πόλης⁵³, ενώ και η πίστη τους εκλαμβάνεται ως

⁴⁵ Ο μόνος πληροφοριοδότης είναι ο πρόξενος των Αθηναίων, ο Δέξανδρος. Έχει προσβληθεί, γιατί δε λαμβάνει τις επιθυμητές νέφες για τους γιους του (Αριστ. Πολ. 1304a9). Ο Gomme (1956, 2: 252-253 στο Θουκ. 3. 2. 3) θεωρεί μη αξιόπιστη την αναφορά του Αριστοτέλη

⁴⁶ Άρρ. Άν. 1. 9. 10· IG II² 33· IG II² 111· IG I³ 19· Adcock, Mosley 1975: 162

⁴⁷ Ο Πειθίας είναι «ἐθελοπρόξενος» (Gomme 1956, 2: 360: «presumably a proxenos not recognized officially by the state {here Athens} for whom he worked: self-appointed; or perhaps, as the scholiast says, not confirmed by his own city») της Αθήνας στην Κέρκυρα και ηγέτης του δήμου. Οδηγείται σε δίκη, διότι δήθεν εξυπηρετεί τα πολιτικά και στρατιωτικά συμφέροντα της Αθήνας εις βάρος της Κέρκυρας. Αθώνεται, προσφεύγει κατά των διωκτών του από τους οποίους βρίσκει φρικτό τέλος (Θουκ. 3. 70. 3, 6. 89. 2). Διάταγμα του 363 / 362 π. Χ. περιγράφει τη σφαγή του Αθηναίου προξένου από επαναστατική φατρία «παρὰ τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων καὶ παραβάντα τοὺς ὄρκους καὶ τὰς συνθήκας»: Tod 1948, Vol. II, 142: 37-41· Meiggs 1972: 218

⁴⁸ Θουκ. 6. 6, 6. 46

⁴⁹ Ξεν. Κύρ. Άν. 6. 2. 5

⁵⁰ Δημ. 19. 59

⁵¹ Θουκ. 4. 50. 1-3· Ξεν. Έλλ. 4. 5. 6, 5. 1. 30-32

⁵² Δημ. 18. 211

⁵³ Χαρακτηριστικά παραδείγματα:

(α) Ο Τιμησίθεος, πρόξενος των Μοσσυνοίκων στην Τραπεζούντα αξιοποιεί τις πληροφορίες του υπέρ των Μυρίων. Στα σύνορα των Μοσσυνοίκων, οι Μύριοι στέλνουν τον Τιμησίθεο, ώστε να μάθουν αν θα περάσουν ως φίλοι ή ως εχθροί. Οι Μοσσύνοικοι δίνουν διφορούμενη απάντηση: «ούτε το ένα ούτε το άλλο». Ο Τιμησίθεος προτείνει στους Μυρίους να

αμφισβητήσιμη⁵⁴. Κατά τις διαπραγματεύσεις τους για σύναψη ειρήνης ακολουθούν γραπτές οδηγίες⁵⁵. Δεν είναι εξουσιοδοτημένοι να καταθέτουν οριστικές προτάσεις και να αποφασίζουν, χωρίς να έχουν εξασφαλίσει σχετική προέγκριση και νέες οδηγίες⁵⁶.

Μέσω των τακτικών τους επαφών με αξιωματούχους από την προστάτρια πόλη ενημερώνονται για την επικαιροποιημένη κατάσταση, ώστε να εκτελούν άριστα τα καθήκοντά τους⁵⁷.

Ο Δημοσθένης στη δημοκρατική Αθήνα προκαθορίζοντας τις αρμοδιότητες των απεσταλμένων υπογραμμίζει πως άμα τη επιστροφή τους άμεση προτεραιότητά τους είναι να υποβάλουν έκθεση πεπραγμένων⁵⁸: αξιολογείται η ακριβής εφαρμογή των ανειλημμένων τους υποχρεώσεων, εκτιμάται η έκβαση της διεξαχθείσας αποστολής. Η αυθαίρετη συμπεριφορά τους, η μη τήρηση των προκαθορισμένων από την πόλη εντολών, οι εσφαλμένες κρίσεις⁵⁹, αλλά και οι ψευδείς αναφορές⁶⁰ επισύρουν σκληρή τιμωρία: από επιβολή προστίμου έως και θανατική ποινή⁶¹.

Μια διάταξη της Συνθήκης μεταξύ της Οιάνθειας και του Χάλαιου μεταξύ του 500 π. Χ. και 475 π. Χ. ορίζει ρητά: «τὸν πρόξενον: αἱ ψευδέα προξενέοι διπλείοι θοιέστο»⁶².

7. Καταληκτικές επισημάνσεις

Η ακραιφνής στρατηγосύνη των ιδιοφυών Ελλήνων διαφαίνεται και από την αναλλοίωτη προσήλωσή τους σε αξιόπιστα πορίσματα τα οποία ανακύπτουν από τη μεθοδική κατασκόπευση ισχυρών ανταγωνιστών και αντίρροπων δυνάμεων.

Το ότι εσκεμμένα προβαίνουν σε μαζική στράτευση φερέγγυων διπλωματών συνιστά αξιομίμητο ελιγμό: αφενός δε διακυβεύουν τη σωματική ακεραιότητα των έμπιστων απεσταλμένων τους, αφετέρου αποκομίζουν κωδικοποιημένες πληροφορίες με αμιγώς πρακτική απόχρωση.

συμμαχήσουν με τις φατρίες των Μοσσυνοίκων οποίες είναι υπέρ τους. Οι Μύριοι υιοθετούν την ορθή του πρόταση: Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 5. 4. 2.

(β) Ο Άρθμιος του Πυθώνακτα από τη Ζέλεια διορίζεται πρόξενος των Αθηναίων. Πιστεύεται πως τον στέλνει ο Αρταξέρξης Α΄ για να μεταφέρει χρυσό στην Πελοπόννησο, να υποκινήσει πόλεμο εναντίον της Αθήνας και να αποσπάσει τους Αθηναίους από την παρέμβασή τους στην Αίγυπτο. Στο συμμαχικό συνέδριο της Ισθμίας χαρακτηρίζεται προδότης. Στην Ακρόπολη στήνεται στήλη η οποία καταδικάζει εκείνον και τους απογόνους του: Αίσχίν. 3. 258· Δείν. 2. 24-25· Δημ. 9. 42, 19. 271· Διόδ. Σικ. 11. 74-75· Πλούτ. Θεμ. 6. 3· Θουκ. 1. 109

⁵⁴ Ο Εκατόνυμος, πρόξενος των Κοτυωριτών στη Σινώπη αποπειράται να αποθαρρύνει τους Μυρίους να κινηθούν προς τη Σινώπη. Οι Μύριοι πιστεύουν ότι λόγω προσωπικών του κινήτρων θέλει να τους κρατήσει μακριά από την επικράτεια των Κοτυώρων: Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 5. 6. 3-11.

⁵⁵ Άνδοκ. 3. 35

⁵⁶ Ξεν. Έλλ. 2. 2. 17, 5. 3. 26

⁵⁷ Άριστοφ. Όρν. 1021· Ξεν. Έλλ. 4. 5. 6, 5. 4. 22.

⁵⁸ Δημ. 9. 211, 19. 4

⁵⁹ Δημ. 19. 183

⁶⁰ Δημ. 19. 12, 19. 174

⁶¹ Δημ. 19. 279-280· Ξεν. Έλλ. 2. 3. 40, 5. 3. 11

⁶² IG IX 1² 3: 717 A. 8-9

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής

- Adams C. D. (1919). *Aeschines: Speeches*. Cambridge: Harvard University Press.
- Browson C. (1918 – 1921). *Xenophon: Hellenica, Volumes I-II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brownson C. (1998). *Xenophon: Anabasis*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brunt P. (1983). *Arrian: Anabasis of Alexander, Volumes I-II & Indica*. Cambridge: Harvard University Press.
- Burt J. O. (1954). *Minor Attic Orators, Volume I: Lycurgus, Dinarchus, Demades, Hyperides*. Cambridge: Harvard University Press.
- Frazer J. (1913). *Pausanias: Description of Greece, Volumes I-VI*. London: Macmillan.
- Godley A. D. (1920). *Herodotus: The Persian Wars, Volumes I-VII*. Cambridge: Harvard University Press.
- Henderson J. (1998). *Aristophanes: Acharnians, Knights*. Cambridge: Harvard University Press.
- Henderson J. (2000). *Aristophanes: Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria*. Cambridge: Harvard University Press.
- Illinois Greek Club (1928). *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lamb W. (1930). *Lysias: Speeches*. Cambridge: Harvard University Press.
- Maidment K. J. (1941). *Minor Attic Orators, Volume II: Antiphon, Andocides*. Cambridge: Harvard University Press.
- Meineke A. (1915 – 1922). *Strabo: Geographica, Volumes I-III*. Leipzig: Teubner.
- Miller W. (1914). *Xenophon: Cyropaedia, Volumes I-II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Murray A. T. (1925). *Homer: Iliad, Volumes I-II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Murray A. T. (1939). *Demosthenes: Speeches, Volumes I-VI*. Cambridge: Harvard University Press.
- Norlin G. (1980). *Isocrates: Discourses & Letters, Volumes I-III*. Cambridge: Harvard University Press.
- Paton W. R. (1960). *Polybius: The Histories, Volumes I-VI*. Cambridge: Harvard University Press.
- Perrin B. (1914 – 1921). *Plutarch: Lives, Volumes II-X*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rackham H. (1932). *Aristotle: Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rolfe J. (1946). *Quintus Curtius: History of Alexander, Volumes I-II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Smith C. F. (1919 – 1923). *Thucydides: History of the Peloponnesian War, Volumes I-IV*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vogel F. & Bekker B. & Dindorf L. (1888 – 1906). *Diodori Bibliotheca historica, Volumes I-V*. Leipzig: Teubner.
- Woelfflin E. von., Schöll R. (1887). *Polyaeni Strategematon libri octo*. Leipzig: Teubner.

Δευτερογενής

- Adcock F. E. & Mosley D. (1975). *Diplomacy in Ancient Greece*. New York: Thames and Hudson.
- Andreades A. M. (1933). *A History of Greek Public Finance* (Trans. C. Brown). Cambridge: Harvard University Press.
- Cary M. (1932). *A History of the Greek World from 323 to 146 B.C.* London: Methuen.
- Gomme A. W. & Andrewes A. & Dover K. J. (1945 – 1981). *A Historical Commentary on Thucydides, Volumes I-V*. Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower S. & Larsen J. (1996). “Proxenos / Proxeny”, in: Simon Hornblower & Antony Spawforth (eds.), *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Meiggs R. (1972). *The Athenian Empire*. Oxford: Clarendon Press.
- Meiggs R. & Lewis D. (1969). *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B. C.* Oxford: Clarendon Press.
- Mosley D. (1965). “The Size of Embassies in Ancient Greek Diplomacy”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 96: 255-266.
- Starr C. G. (1974). *Political Intelligence in Classical Greece*. Leiden: Brill.
- Tod M. N. (1933-1948). *A Selection of Greek Historical Inscriptions, Volumes I-II*. Oxford: Clarendon Press.
- Westlake H. D. (1958-1959). “Hermocrates the Syracusan”, *Revue bénédictine*, 41: 239-268.
- Вигасин А. А. (2007). *Древняя Индия: от источника к истории*. Москва: Восточная литература.

Ηλεκτρονική πηγή

www.epigraphy.packhum.org ~ *Inscriptiones Graecae* (IG)

«Εκ των κατεδαφιστών του καταστήματος»¹ της επικουρικής ασφάλισης -
Εγκύκλιος αρ. πρωτ. 274145/10-06-2022

Ζωή Σιούλη

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο, αναλύεται μια πράξη πολιτικής διαχείρισης που αφορά στην επικουρική ασφάλιση και υποστηρίζεται ότι πρόκειται για μια από τις πολλές που κατεδαφίζουν το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και ιδιαίτερα της επικουρικής. Η συγκεκριμένη εγκύκλιος, που θα αναφερθούμε, αγνόησε παντελώς προηγούμενες συζητήσεις, μελέτες και αποφάσεις προς επίλυση των προβλημάτων της επικουρικής και με απόλυτο τρόπο ανατρέπει όλο το ισχύον καθεστώς. Η αλλαγή της νομοθεσίας, η διευκόλυνση της επικουρικής συνταξιοδότησης μέσω αυτής, η αύξηση της συνταξιοδοτικής δαπάνης, επιβεβαιώνουν το πόσο εύκολα ξεχνάμε τις δυσκολίες που έχουμε περάσει στο παρελθόν. Τελικά φαίνεται ότι επιβιώνει η διαχρονική μας νοοτροπία, δηλαδή να μην εξυπηρετείται το σύνολο, μέσω της βιωσιμότητας της επικουρικής ασφάλισης αλλά να ικανοποιούνται συμφέροντα και επιδιώξεις επιμέρους ομάδων που επικοινωνούν με τα κέντρα λήψης αποφάσεων. Στο πρώτο μέρος καταγράφονται γενικές επισημάνσεις σχετικά με το ρόλο της επικουρικής ασφάλισης στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης αλλά και τις ενδημικές παθολογίες που συντηρήθηκαν από όλες τις κυβερνήσεις. Στη συνέχεια αναλύεται η πολύπλοκη διαδικασία της διαδοχικής ασφάλισης λόγω δυσλειτουργιών του συστήματος της αποσπασματικότητας, της πολυνομίας και της έλλειψης συντονισμού των φορέων. Ακολουθεί η επεξήγηση της με αρ. πρωτ. 274145/10-06-2022 Εγκυκλίου της Γενικής Διεύθυνσης επικουρικής ασφάλισης και εφάπαξ παροχών και της Γενικής Διεύθυνσης Συντάξεων Δημοσίου Τομέα και με παραδείγματα αποδεικνύεται ότι πρόκειται για μια πολιτική επιλογή διευκόλυνσης της συνταξιοδότησης χωρίς όμως την απαραίτητη εκ της νομοθεσίας αναλογιστική μελέτη. Η προνομιακή μεταχείριση μιας μερίδας ασφαλισμένων και η υπέρμετρη επιβάρυνση του φορέα που συνταξιοδοτεί, δημιουργούν ελλείμματα που προδιαγράφουν ένα καταρρέον σύστημα και μια υποχρεωτική ενσωμάτωση του επικουρικού στον κύριο φορέα, με πενιχρές απολαβές για τους ασφαλισμένους.

© 2023 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Επικουρική ασφάλιση, διαδοχική ασφάλιση, θεμελίωση συνταξιοδότησης, συνταξιοδοτική δαπάνη

Doi:

¹ Δανείζομαι το πνεύμα του τίτλου της Ελίζας Δελβερούδη «Εκ των στυλοβατών του καταστήματος: Ο Χρήστος Γιαννακόπουλος, ο Αλέκος Σακελλάριος και η μεταπολεμική κωμωδία» μετά από την πρόσφατη μελέτη του συγκεκριμένου άρθρου της για την ταινία «Οι Γερμανοί ξανάρχονται» η οποία φιλομογραφεί διαχρονικά χαρακτηριστικά μας. Οι σεναριογράφοι και σκηνοθέτες με επιτυχία αναδεικνύουν τους ήρωές τους να έχουν κοντή μνήμη. Στις αρχές του 1948 που προβάλλεται η ταινία, έχουν περάσει μόνο τέσσερα χρόνια από την Κατοχή που συμπεριελάμβανε καταστροφές, θανάτους, φτώχεια και εξαθλίωση και ενώ η λογική και η ανάγκη απαιτούσε λαϊκή συσπείρωση, μεγάλη μερίδα ανθρώπων, επηρεαζόμενη από επιτήδειους πολιτικούς τυχοδιώκτες συγκρούεται, φανατίζεται, διχάζεται, αποστασιοποιείται.

Abstract

In this article, an act of political management concerning supplementary insurance is analyzed, and it is claimed that it is one of many that demolish the social security system, especially the supplementary one. This circular, which we will refer to, completely ignored previous discussions, studies and decisions to solve the problems of the subsidiary and completely overturns the entire current regime. The change in legislation, the facilitation of supplementary pensions through it, the increase in pension expenditure, confirm how easily we forget the difficulties we have gone through in the past. In the end, it seems that our timeless mentality survives, i.e. not to serve the whole through the sustainability of supplementary insurance, but to satisfy the interests and aspirations of individual groups that communicate with the decision-making centers. The first part contains general remarks on the role of supplementary insurance in the social security system and the endemic ills maintained by all governments. Next, the complex process of supplementary insurance due to malfunctions of the system of legal fragmentation, and lack of coordination of different institutions and bodies is analyzed. The explanation of the circular with protocol number 274145/10-06-2022 of the General Directorate of Supplementary Insurance and Lump Sum Benefits, and the General Directorate of Public Sector Pensions is following, and with examples it is proven that this is a political choice to facilitate retirement, but without the necessary actuarial analysis required by law. The preferential treatment of a portion of insured persons and the excessive burden on the institution that retires create deficits that prescribe a collapsing system and a compulsory integration of the auxiliary into the main institution, with meagre earnings for the insured.

© 2023 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Key words: supplementary insurance, successive insurance, pension entitlement, pension expenditure

1. Επικουρική ασφάλιση - Γενικές επισημάνσεις

Στην Ελλάδα η επικουρική ασφάλιση, όμοια με την κύρια, εντάσσεται στον πρώτο συνταξιοδοτικό πυλώνα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (Στεργίου 2017). Παρά το γεγονός ότι τα περισσότερα επικουρικά ταμεία ιδρύθηκαν από τη δεκαετία του 30, η υποχρεωτικότητα της επικουρικής καθιερώθηκε με τον Ν. 997/1979 και καταληκτική καθολική εφαρμογή ορίστηκε η 01/02/1983 (ΠΔ 633/1982).

Ο τρόπος υπολογισμού των επικουρικών συντάξεων για αιτήσεις έως 31/12/2014 παρέκαμπτε όσα προέβλεπε το άρθρο 22 παρ 5 του Συντάγματος, δηλαδή θεμελιώδεις αρχές της ισότητας, της ανταποδοτικότητας των καταβληθεισών εισφορών, της κοινωνικής αλληλεγγύης. Αυτή η συνθήκη είχε ως αποτέλεσμα πολλές και διαφορετικές παροχές ανά φορέα, απονομή συντάξεων ιδιαίτερα υψηλών, μη ανταποδοτικών σε αρκετές περιπτώσεις, και ελλείμματα που καλύπτονταν από κρατική χρηματοδότηση (ενδ. Ρομπόλης, 1990· Γετίμης, 1993· Ρήγα, 1993· Βενιέρης, 1995· Λέανδρος, 1996· Ζαμπέλης, 1998· Κατρούγκαλος, 1996, 1998, 2002· Ματσαγγάνης, 1999, 2003, 2011· Σακελλαρόπουλος, 1999, 2003· Τήνιος, 2001, 2003, 2008, 2010, 2013· Βουρλούμης, 2002· Πετμεζίδου, 1996· Σωτηρόπουλος, 2003· Καζάκος, 2010· Υφαντόπουλος, 1990, 2002, 2009· Νεκτάριος, 2008 Featherstone, Παπαδημητρίου, 2010· Στεργίου, Σακελλαρόπουλος, 2011· Κατρούγκαλος, Μορφακίδης, 2011 Αναγνώστου-Δεδούλη, 2018· Σιούλη, 2016, 2018, 2020, 2021, κ.ά.).

Βάσιμη διαπίστωση είναι ότι μετά την άνοδο των σοσιαλιστών (1981) εισήχθησαν οι απαραίτητοι σύγχρονοι κοινωνικοί θεσμοί και εφαρμόστηκαν σημαντικές και απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, τις οποίες το ατελές κοινωνικό κράτος υπαγόρευε. Αν και η αποτίμηση της επέκτασης των κοινωνικών θεσμών χαρακτηρίζεται θετική, εκφράστηκαν και κριτικές παρατηρήσεις που επεσήμαναν έλλειψη συνολικού μεταρρυθμιστικού σχεδίου (Ματσαγγάνης, 2003) και υποχώρηση της κυβέρνησης σε κοινωνικά στρώματα με ισχυρή συνδικαλιστική ή πολιτική δύναμη. Φαίνεται ότι τελικά οι κοινωνικοπολιτικές ανταποκρίσεις της συγκεκριμένης περιόδου με τις συνταξιοδοτικές και άλλες παροχές σε συνδυασμό με την έλλειψη χρηματοδότησης και σύναψης δανείων ενεργοποίησαν τον πληθωρισμό, επιβάρυναν την οικονομία και δημιούργησαν δημοσιονομικά ελλείμματα (Προβόπουλος, 1985, 1987).

Μετά από την περίοδο επέκτασης των κοινωνικών θεσμών το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, όπως άλλωστε και άλλων ανεπτυγμένων χωρών, από τη δεκαετία του '90 δέχθηκε πιέσεις συρρίκνωσης από τις αλλαγές στο εγχώριο αλλά και διεθνές οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Οι συνθήκες αυτές συμπεριλαμβανομένων των ενδημικών παθογενειών του συστήματος (αποσπασματικότητα, πολυνομία, έλλειψη συντονισμού κ.ά) κατέστησαν δυσχερή τη βιωσιμότητά του και το απέτρεψαν στο να αποτελεί συνθετικό, αποτελεσματικό και αναδιανεμητικό, σε είδος και σε χρήμα, θεσμό της ελληνικής οικονομίας. Το γεγονός ότι δεν υπήρχε ισχυρός φορέας ασφάλισης με καθολικές και υποχρεωτικές εισφορές, δημιούργησε συνθήκες συντεχνιακής αντίληψης και σημαντικών ενδογενεακών και διαγενεακών ανισοτήτων. Επισημάνσεις, πορίσματα, μελέτες και προτάσεις εξορθολογισμού του συστήματος υποβάλλονταν επί δεκαετίες και υπήρξαν αλληπάλληλες θεσμικές ρυθμίσεις με σημαντικότερες αυτές που το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο υπέδειξε, όπως οι Ν. 2084/92 και 4387/16.

Πιο συγκεκριμένα, κάτω από τους περιορισμούς του Μάαστριχτ για τη δημοσιονομική εξυγίανση, η νεοφιλελεύθερη κεντροδεξιά κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ψήφισε τον Ν.2084/1992 μέσω του οποίου έγινε προσπάθεια ενίσχυσης των εσόδων της κοινωνικής ασφάλισης με την αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, μείωσης των δαπανών κοινωνικής ασφάλισης και τη διαίρεση των ασφαλισμένων σε δύο κατηγορίες (νέοι και παλαιοί) (OECD, 1996, 1997, Λεάνδρος 1996, Τήνιος, 2001). Όσον αφορά στις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης για ασφαλισμένους από 1/1/1993 και μετά (νέοι) καταργήθηκαν τα κατώτατα όρια συντάξεων, απαραίτητη συνθήκη του αναδιανεμητικού συστήματος και μεταξύ άλλων ορίστηκαν αυξημένα όρια ηλικίας για ασφαλισμένους όλων των φορέων, κύριας και επικουρικής ασφάλισης (άρθ. 24 του Ν. 2084/92). Ως προς τους παλαιούς ασφαλισμένους προσδιορίστηκαν και για αυτούς νέα αυξημένα όρια ηλικίας με ήπια χρονική μετάβαση. Τις διατάξεις του Ν.2084/1992 ή και μεταγενέστερα του Ν.4335/16 ακολούθησαν όλοι οι φορείς επικουρικής ασφάλισης εξαιρουμένου του τ. ΕΤΕΑΜ. Επισημαίνεται ότι για την απονομή σύνταξης από τους φορείς επικουρικής ασφάλισης οι προϋποθέσεις συνταξιοδότησης είναι όμοιες με εκείνες που ισχύουν στον φορέα κύριας ασφάλισης. Ο προσδιορισμός της θεμελίωσης γίνεται είτε με την ένδειξη ότι για να δικαιωθεί ο ασφαλισμένος σύνταξη βασική προϋπόθεση είναι η απονομή σύνταξης για την ίδια αντίστοιχα αιτία από το φορέα κύριας ασφάλισης (γήρας, αναπηρία, θάνατος) είτε με τις καταστατικές διατάξεις, συνήθως όμοιες με εκείνες που ισχύουν στον φορέα κύριας ασφάλισης (Χατζηδημητρίου, Ψηλού, 1993).

Εκτενέστερα στο άρθ. 53 του Ν. 2084/1992 αναφέρεται ότι οι προϋποθέσεις συνταξιοδότησης των παλαιών ασφαλισμένων των φορέων κύριας ασφάλισης ισχύουν και για τους φορείς επικουρικής ασφάλισης, στους οποίους υπάγονταν. Η διάταξη είχε μεταβατικό χαρακτήρα (5 έτη), ώστε τα επικουρικά ταμεία να προσαρμόσουν τυχόν ευνοϊκότερες διατάξεις μέχρι 31/12/1997. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω με το ίδιο άρθ. 53 (μεταβατική διάταξη) το τ. ΕΤΕΑΜ, ο μεγαλύτερος φορέας επικουρικής ασφάλισης από πλήθος ασφαλισμένων στον ιδιωτικό τομέα, και το ΤΕΑΕΥΕΕΟ (επικουρικό ταμείο συνδικαλιστικών στελεχών που χορηγούσε συντάξεις με άκρως ευνοϊκές προϋποθέσεις) εξαιρέθηκαν από τα αυξημένα όρια ηλικίας και χρόνο θεμελίωσης (Ψηλός, 1983). Η εξαίρεση για το τ. ΕΤΕΑΜ πραγματοποιήθηκε στη βάση ότι η πλειονότητα των ασφαλισμένων του ασφαλίστηκε από 01/02/1983 και μετά, άρα δεν είχαν ωριμάσει τα δικαιώματά τους, αλλά και γιατί υπάγονταν σε αυτό νέες κατηγορίες ασφαλισμένων ή νέες ασφαλιστικές περιοχές. Τονίζεται, λοιπόν, ότι για όλα τα άλλα επικουρικά ταμεία –τα περισσότερα ιδρύθηκαν τη δεκαετία του '30-40 και που αφορούσαν σε κρίσιμους τομείς της παραγωγικής και οικονομικής δραστηριότητας- ίσχυε η γενική νομοθεσία θεμελίωσης στη σχέση ημερών ασφάλισης και ηλικίας ενώ στο τ. ΕΤΕΑΜ για τη συνταξιοδότηση των ασφαλισμένων του αρκούσαν 4.500 ημέρες ασφάλισης και να προηγείται απόφαση του κύριου φορέα. Ερωτηματικά γεννώνται γιατί το τ. ΕΤΕΑΜ, που όπως και τα υπόλοιπα επικουρικά ταμεία εποπτεύεται από το Υπουργείο Εργασίας, εφαρμόζει μέχρι και σήμερα διαφορετικό νομοθετικό πλαίσιο και πώς μια μεταβατική διάταξη δεν έχει αλλάξει παρά τα 30 έτη που έχουν παρέλθει από την ψήφιση του 2084/1992. Η μεταβατικότητα των διατάξεων, που δεν ήρθη ποτέ, είχε και έχει ως αποτέλεσμα τις ουσιαστικές και άδικες αντιμετώπισεις όμοιων κλάδων εργαζομένων (Σιούλη, 2021). Ακόμη, πρέπει να επισημανθεί ότι στο ΕΤΕΑΜ συνεχώς συγχωνεύονταν από

το 1983 έως και το 2008 κλαδικά επικουρικά ταμεία που λόγω οικονομικών ελλειμμάτων αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Αυτή η συγχώνευση είχε ως αποτέλεσμα η χρηματοδότηση του «γαλαντόμου» τ. ΕΤΕΑΜ να καθίσταται ολοένα και πιο επιτακτική. Σε κάθε περίπτωση ο περιορισμός της ευνοϊκής συνταξιοδότησης του τ. ΕΤΕΑΜ θα απέτρεπε την πρόωρη συνταξιοδότηση των ασφαλισμένων του, εξοικονομώντας οικονομικούς πόρους.

Κλείνοντας την παρούσα εισαγωγική ενότητα, αναφέρουμε ότι στο δίκαιο της επικουρικής ασφάλισης περιλαμβάνεται η διάταξη του άρθ. 20 του Ν.3232/2004, η οποία λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα επικουρικά ταμεία δεν ιδρύθηκαν την ίδια χρονική στιγμή και το θέμα της εισφορο-αποφυγής/διαφυγής, διευκολύνει τη συνταξιοδότηση όσων δεν πληρούν τις ίδιες προϋποθέσεις (ηλικία και χρόνος ασφάλισης) με τον Κύριο Φορέα. Έτσι οι ασφαλισμένοι των οποίων ο χρόνος επικουρικής ασφάλισης δεν συμπίπτει με της κύριας και έχουν συνταξιοδοτηθεί με 35ετία (10500 ή 11000 ημέρες ασφάλισης) θεμελιώνουν συνταξιοδοτικό δικαίωμα, αρκεί να έχουν πραγματοποιήσει τουλάχιστον 7500 ημέρες ασφάλισης στην επικουρική ασφάλιση. Η σύνταξη αυτών χορηγείται μειωμένη κατά 3 % για κάθε έτος που υπολείπεται από το πλήρες όριο που προβλέπεται στη γενική νομοθεσία.

Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, υπό τον κίνδυνο κατάρρευσης της οικονομίας και μετά την προσφυγή του ελληνικού κράτους στη χρηματοδοτική υποστήριξη του ΔΝΤ και των κρατών της Ευρωζώνης, επιβλήθηκαν σημαντικά μέτρα αύξησης της ηλικίας συνταξιοδότησης, μείωσης των συνταξιοδοτικών παροχών, αύξησης των εισφορών και μείωσης των δαπανών χρηματοδότησης των φορέων κοινωνικής ασφάλισης (Ν.4093/12, 4336/15). Με το Ν. 4387/2016 δε οι παροχές της επικουρικής ασφάλισης ακολούθησαν ένα σύστημα νοητής κεφαλαιοποίησης και από 01/01/2015 οι επικουρικές συντάξεις από όλους τους φορείς του ΕΤΕΑΕΠ (Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης & Εφάπαξ Παροχών) υπολογίζονται με τον ίδιο τρόπο.

Τέλος, αμιγώς κεφαλαιοποιητικό σύστημα υπολογισμού επικουρικής σύνταξης εφαρμόστηκε με την ίδρυση του ΤΕΚΑ (Ταμείο Επικουρικής Κεφαλαιοποιητικής Ασφάλισης), όπου οι καταβαλλόμενες εισφορές όλων των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας (1.1.2022) συγκεντρώνονται σε ατομικούς λογαριασμούς, αποταμιεύονται και επενδύονται με βάση προκαθορισμένους κανόνες και διαδικασίες. Η αιτιολογική έκθεση του νόμου αναφέρει ότι η εισαγωγή του κεφαλαιοποιητικού συστήματος στην επικουρική ασφάλιση κρίθηκε αναγκαία για τον περιορισμό των δημογραφικών και δημοσιονομικών κινδύνων που ήταν εκτεθειμένο το προγενέστερο διανεμητικό σύστημα.

2. Η εφαρμογή της διαδοχικής ασφάλισης (άρθ. 7, παρ. 1 ΝΔ. 4202/61, όπ. αντικαταστάθηκε με αρθ. 12 του Ν.1405/83, αρθ. 5 παρ. 1. του Ν.3863/10, αρθ.26 του Ν.4670/2020)

Με τον όρο διαδοχική ασφάλιση εννοούμε την ασφάλιση εργαζομένου στο διάστημα του ενεργού ασφαλιστικού του βίου σε περισσότερους από ένα φορείς κοινωνικής ασφάλισης. Η αλλαγή επαγγελματικής απασχόλησης και ο διαφορετικός κλαδικός φορέας ασφάλισης αποτέλεσε το αντικείμενο νομοθετικών ρυθμίσεων για τη διαδοχική ασφάλιση. Με αυτές επιδιώχθηκε να

μη χάνεται ο χρόνος ασφάλισης του ασφαλισμένου που διανύθηκε και να υπολογίζεται από τον απονέμοντα φορέα ως ενιαίος.

Η αποσπασματικότητα, η πολυνομία, η έλλειψη συντονισμού κ.ά. δυσλειτουργίες του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης συνέβαλαν στην πολυπλοκότητα της διαδοχικής και στη μη εφαρμογή ενός απλούστερου συστήματος. Ο Μπούρλος (2009) αναφέρει ότι και σε άλλες χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία) υπάρχουν πολλοί ασφαλιστικοί, ανά κλάδο, φορείς ωστόσο το κοινό πλαίσιο θεμελίωσης της συνταξιοδότησης οδήγησε σε απλούστερη διαδικασία της διαδοχικής (Πόρισμα της ομάδας εργασίας για την αναμόρφωση του θεσμού της διαδοχικής ασφάλισης, Αθήνα, 05/2009). Οι διαφορετικές προϋποθέσεις για τη θεμελίωση σύνταξης, τα διαφορετικά ποσοστά εισφορών και κυρίως τα διαφορετικά κατώτατα όρια των παροχών ανά ταμείο προκαλούσαν προβλήματα και πολλοί ασφαλισμένοι προσέφευγαν στα διοικητικά δικαστήρια με αποτέλεσμα τη δημιουργία δικαίου που η Πολιτεία όφειλε να αποδεχθεί. Σε κάθε περίπτωση ο νομοθέτης αναζητούσε την κατάλληλη ρύθμιση που να ικανοποιεί τόσο τους ασφαλισμένους όσο και τους φορείς, καθώς οι μεν ασφαλισμένοι επιδίωκαν να εξασφαλίσουν παροχές από το φορέα που είχε υψηλότερες από άλλους, και οι φορείς έπρεπε να διαφυλάξουν τα οικονομικά τους από τις σκόπιμες επιλογές των ασφαλισμένων.

Οι βασικές αρχές της διαδοχικής είναι: α) η προαιρετική προσχώρηση του ασφαλισμένου, β) η καθολικότητα των σχετικών διατάξεων που αφορά σε όλους τους φορείς, γ) η εφαρμογή των διατάξεων με την επέλευση του ασφαλιστικού κινδύνου και δ) η ενιαία άσκηση δικαιώματος. Στη νομοθεσία της διαδοχικής ασφάλισης, (αρθ. 5 παρ. 1. του Ν.3863/10) ορίζεται ότι τα πρόσωπα, τα οποία ασφαλίστηκαν διαδοχικά σε περισσότερους από ένα ασφαλιστικούς οργανισμούς, δικαιούνται σύνταξη από τον τελευταίο οργανισμό (αρμόδιος φορέας) στον οποίο ήταν ασφαλισμένα, κατά την τελευταία χρονική περίοδο της απασχόλησής τους, σύμφωνα με τις διατάξεις της νομοθεσίας του οργανισμού αυτού, εφόσον ο τελευταίος είναι και αρμόδιος. Στο αρθ.26 του Ν.4670/2020 προσδιορίζεται ως αρμόδιος φορέας αυτός στον οποίο ο ασφαλισμένος έχει συνολικά 1000 ημέρες πριν τη διακοπή της δραστηριότητας ή απασχόλησης ή την υποβολή της αίτησης συνταξιοδότησης από τις οποίες 300 στην τελευταία 5ετία πριν την αίτηση για σύνταξη λόγω Γήρατος και εξακόσιες (600) ημέρες ασφάλισης οποτεδήποτε πριν τη διακοπή της δραστηριότητας ή απασχόλησης ή την υποβολή της αίτησης συνταξιοδότησης ή την επέλευση του ασφαλιστικού κινδύνου για τις συντάξεις λόγω αναπηρίας ή θανάτου. Ο αρμόδιος φορέας εξετάζει εάν πληρείται κάποια από τις προϋποθέσεις του και συνταξιοδοτεί τον ασφαλισμένο. Εφόσον δεν θεμελιώνεται συνταξιοδοτικό δικαίωμα ο αρμόδιος φορέας διαβιβάζει το συνταξιοδοτικό αίτημα στον προηγούμενο. Σε περίπτωση που ο ασφαλισμένος έχει χρόνο σε 3 επικουρικά ταμεία & άνω, το αίτημα διαβιβάζεται στον επόμενο, κατά φθίνουσα σειρά αριθμού ημερών εργασίας, φορέα. Τέλος, μια διάταξη που επέφερε σημαντική διευκόλυνση στη διαδικασία της διαδοχικής ήταν αυτή της παρ. 5 του αρθ. 26 του Ν.4670/20 ώστε τα πρόσωπα που θεμελιώνουν συνταξιοδοτικό δικαίωμα λόγω γήρατος με δεκαπέντε (15) τουλάχιστον έτη ασφάλισης στο εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας να χορηγείται η σύνταξη από τον τελευταίο φορέα χωρίς να εξετάζεται η πλήρωση των προϋποθέσεων της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρ. Έτσι για τους υποβάλλοντες αίτηση στην ηλικία των 67 ετών αρμόδιος

φορέας είναι ο τελευταίος ακόμη και αν σε αυτόν έχουν μια και μόνο ημέρα ασφάλισης.

Παρατίθεται πίνακας σχετικός με τον προσδιορισμό του αρμόδιου φορέα διαχρονικά:

Νομοθεσία	Σύνταξη λόγω γήρατος	Σύνταξη λόγω αναπηρίας & θανάτου
Αρ. 5 1902/90	1500 και 500	1500 και 500
Αρθ. 5 3863/210	1500 και 500	1000 και 300
αρ. 26 Ν/4670/20	1000 και 300	600 οποτεδήποτε
Αρ. 26/Ν.4670/20	1 ημέρα ασφάλισης (για τους με ηλικία των 67 ετών)	

Πίνακας 1: Νομοθεσία διαδοχικής και προσδιορισμός αρμοδιότητας φορέα

3. Η αρ. πρωτ. 274145/10-06-2022 Εγκύκλιος της Γενικής Διεύθυνσης επικουρικής ασφάλισης και εφάπαξ παροχών και της Γενικής Διεύθυνσης Συντάξεων Δημοσίου Τομέα

Με την αρ. πρωτ. 274145/10-06-2022 Εγκύκλιο της Γενικής Διεύθυνσης επικουρικής ασφάλισης και εφάπαξ παροχών και της Γενικής Διεύθυνσης Συντάξεων Δημοσίου Τομέα δίδονται οδηγίες για την επεξεργασία συνταξιοδοτικών αιτημάτων με διαδοχική ασφάλιση. Αρχικά τονίζεται ότι ο θεσμός της διαδοχικής ασφάλισης αποβλέπει στη διατήρηση των ασφαλιστικών δικαιωμάτων των ασφαλισμένων σε περίπτωση μεταβολής ασφαλιστικού φορέα. Ως εκ τούτου υποχρεώνει τον αρμόδιο φορέα, όταν ο ασφαλισμένος δεν θεμελιώνει πλήρη σύνταξη σε αυτόν, να μην χορηγεί μειωμένη ή να μη προβαίνει σε αναγνώριση πλασματικού χρόνου για να δικαιωθεί ο ασφαλισμένος πλήρη σύνταξη, αλλά να διαβιβάζει την αίτηση στον αμέσως προηγούμενο φορέα με τον περισσότερο χρόνο ασφάλισης και να συνεχιστεί η προβλεπόμενη διαδικασία (αρ 19 Ν.4387/2016) μέχρι τον εντοπισμό του απονέμοντος φορέα-καταστατικού.

Όπως αναφέραμε το μόνο επικουρικό ταμείο που δεν ακολούθησε τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και τον απαιτούμενο χρόνο ασφάλισης που επέβαλε ο Ν.2084/92 είναι το τ. ΕΤΕΑΜ. Έτσι η εγκύκλιος αναφέρεται σε όσους ασφαλισμένους έχουν διαδοχική με το τ. ΕΤΕΑΜ, εφόσον μόνο αυτό συνταξιοδοτεί ακόμη με ευνοϊκές διατάξεις. Έτσι όταν ο αρμόδιος φορέας δεν χορηγεί μειωμένη επικουρική σύνταξη ή δεν προβαίνει σε αναγνώριση πλασματικού χρόνου για θεμελίωση πλήρους επικουρικής, η αίτηση διαβιβάζεται στο τ.ΕΤΕΑΜ, το οποίο με τη μεταβατική του διάταξη θα ευνοεί τους ασφαλισμένους και θα τους χορηγεί επικουρική σύνταξη. Ευνόητο είναι ότι αν οι ασφαλισμένοι έχουν διαδοχική με κάποιο άλλο ταμείο -εκτός από το τ.ΕΤΕΑΜ- δεν αλλάζει κάτι στη θεμελίωσή τους, μια και όλοι ακολουθούν τη γενική νομοθεσία θεμελίωσης συνταξιοδότησης. Παρατίθεται πίνακας με τους επικουρικούς φορείς που ακολουθούν τις διατάξεις του Ν. 2084/1992 και τη γενική νομοθεσία θεμελίωσης επικουρικής σύνταξης με τα αυξημένα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και χρόνο ασφάλισης.

Ακρωνύμιο Φορέα		Έτος ίδρυσης φορέα
ΤΕΑΥΕΚ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης υπαλλήλων εμπορικών καταστημάτων	1939
ΤΕΑΥΝΤΠ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης υπαλλήλων ναυτικών τουριστικών πρακτορείων	1936
ΤΕΑΧ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης χημικών	1941
ΤΕΑΠΟΖΟ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης	1939
ΤΕΑΕΙΓΕ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης εκπαιδευτικών ιδιωτικής γενικής εκπαίδευσης	1979
ΤΕΑΔΥ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης δημοσίων υπαλλήλων	1952
ΤΕΑΠΟΚΑ	Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Προσωπικού Κοινωνικής Ασφάλισης	1942
ΤΑΔΚΥ	Ταμείο Ασφάλισης Δημοτικών Κοινοτικών Υπαλλήλων	1944
ΤΕΑΠΕΤΕ	Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Προσωπικού εμπορικής τράπεζας	1948
ΤΑΠΤΠ	Ταμείου Αλληλοβοηθείας Προσωπικού Τραπέζης Πίστεως	1981
ΕΛΕΜ	Ειδικός Λογαριασμός Επικούρησης Προσωπικού της Αγροτικής Τράπεζας	1950
ΛΑΚ	Λογαριασμός Ασφαλιστικών Καλύψεων της Τράπεζας Αττικής	
ΤΕΑΠ ΔΕΗ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης προσωπικού ΔΕΗ	1975
ΤΕΑΠ ΕΛΤΑ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης προσωπικού ΕΛΤΑ	1971
ΤΕΑΠ ΕΡΤΤ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης προσωπικού ΕΡΤΤ	1977
ΤΑΠ ΕΥΔΑΠ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης ΕΥΔΑΠ	1939
ΤΕΑΠ ΕΤΒΑ	Ταμείο επικουρικής ασφάλισης ΕΤΒΑ	1976
Τ.Ε.Α.Π.Ι.Ε.Ν	Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Προσωπικού Ιδρυμάτων Εμπορικού Ναυτικού	1977
ΚΕΑΝ	Κλάδος Επικουρικής Ασφάλισης Ναυτικών	
ΤΑΣ	Τομέας Ασφάλισης Συμβολαιογράφων	1937
ΤΕΑΔ	Τομέας Επικουρικής Ασφάλισης Δικηγόρων	1937
ΤΑΥΕΒΖ	Κεφάλαιο Επικουρικής Σύνταξης Προσωπικού ΕΒΖ» και του Ταμείου Αλληλοβοηθείας Υπαλλήλων Ελληνικής Βιομηχανίας Ζάχαρης	1975

Πίνακας 2: Επικουρικοί φορείς (ΕΤΕΑΕΠ) που ακολουθούν διατάξεις του Ν.2084/1992

Παράδειγμα 1.

Το ΤΕΑΠ-ΟΤΕ ιδρύθηκε με τον Ν.1718/39. Σκοπός του ήταν η ασφάλιση μόνιμου προσωπικού των ΟΤΕ, ΕΛΤΑ, ΤΑΠ-ΟΣΕ με χορηγία εφάπαξ και επικουρικής σύνταξης. Απαραίτητη προϋπόθεση συνταξιοδότησης είναι η συμπλήρωση του απαιτούμενου χρόνου ασφάλισης και του ορίου ηλικίας του ασφαλισμένου. Τα όρια ηλικίας και ο χρόνος ασφάλισης προσδιορίζονται διαφορετικά για κατηγορίες ασφαλισμένων όπως: άνδρες, γυναίκες έγγαμες ή άγαμες, τρίτεκνες, μητέρες ανηλίκων κ.ά. Για παράδειγμα, για τους άνδρες οι ημέρες ασφάλισης

και το όριο ηλικίας όπως προσδιορίστηκαν με το Ν.2084/1992 αποτυπώνονται στον πίνακα:

ΗΜΕΡΕΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ-ΗΛΙΚΙΑ ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΗΣΗΣ						
ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΣΦΑΛΙΣΗ						
ΜΕΧΡΙ 31/12/1982			ΑΠΟ 01/01/1983 ΕΩΣ 31/12/1992		ΜΕΤΑ ΤΗΝ 01/01/1993	
ΕΤΟΣ ΣΥΜ/ΣΗΣ 25ΕΤΙΑΣ	ΣΥΝ/ΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	ΟΡΙΟ ΗΛΙΚΙΑΣ	ΣΥΝ/ΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	ΟΡΙΟ ΗΛΙΚΙΑΣ	ΣΥΝ/ΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	ΟΡΙΟ ΗΛΙΚΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ 1997	25	55	25	65	25	65
	32	ΑΟΗ	25	60 ²	25	60 ³
ΜΕΤΑ ΤΗΝ 01/01/1998	25	60,5-65 ⁵	35	58	35	55 ⁶
	32,5-35 ⁴	ΑΟΗ	37	ΑΟΗ	37	ΑΟΗ

Πίνακας 3: Θεμελίωση συνταξιοδότησης με διατάξεις δημοσίου τομέα

Ασφαλισμένος του τ. ΤΕΑΠ-ΟΤΕ δικαιούται επικουρική σύνταξη με τις ίδιες διατάξεις που απαιτούνται στον Κύριο Φορέα του στην περίπτωση του ΤΑΠ-ΟΤΕ (ειδικό ταμείο). Εάν στο επικουρικό ο ασφαλισμένος δεν έχει τον απαιτούμενο χρόνο ασφάλισης καθώς και το όριο ηλικίας το οποίο προβλέπεται από τη γενικότερη νομοθεσία, τότε η επικουρική σύνταξη θα πρέπει να θεμελιωθεί ή μειωμένη ή να πραγματοποιηθεί αναγνώριση πλασματικών χρόνων για πλήρη.

Στην περίπτωση όμως που ο ασφαλισμένος έχει χρόνο ασφάλισης και στο τ.ΕΤΕΑΜ, τότε με βάση την εγκύκλιο, ο αρμόδιος φορέας ενώ συνταξιοδοτεί (μειωμένη ή πλήρη με εξαγορά) υποχρεούται να διαβιβάσει την αίτηση στο τ.ΕΤΕΑΜ που θα δώσει πλήρη σύνταξη χωρίς εξαγορά.

Παράδειγμα 2.

Ασφαλισμένος του τ.ΤΕΑΥΕΚ δικαιούται επικουρική σύνταξη με τις ίδιες διατάξεις που απαιτούνται στον Κύριο Φορέα (ΙΚΑ_ΕΤΑΜ), δηλ. με 12.000 ημέρες ασφάλισης και ηλικία 62 ετών. Στην ασφάλιση του τ. ΤΕΑΥΕΚ είχε 8.988 ημέρες και στο τ.ΕΤΕΑΜ 2.103, σύνολο: 11.091 ημέρες ασφάλισης.

Από το τ. ΤΕΑΥΕΚ συνταξιοδοτήθηκε σύμφωνα με το αρθ. 20 του Ν.3232/2004, δηλαδή με τουλάχιστον 7.500 ημέρες επικουρικής ασφάλισης και μείωση 3% για κάθε έτος που υπολείπεται μέχρι τη συμπλήρωση του πλήρους ορίου ηλικίας, ήτοι το 67^ο έτος. Έτσι χορηγήθηκε σύνταξη λόγω γήρατος από 01/02/2021 με μείωση 15/100. Με βάση την εγκύκλιο ο αρμόδιος φορέας ενώ συνταξιοδοτεί (μειωμένη) θα διαβιβάσει την αίτηση στο τ. ΕΤΕΑΜ που θα δώσει πλήρη σύνταξη.

² Για μειωμένη σύνταξη κατά 1/200 για κάθε μήνα που λείπει από το πλήρες όριο ηλικίας.

³ Για μειωμένη σύνταξη κατά 1/200 για κάθε μήνα που λείπει από το πλήρες όριο ηλικίας.

⁴ Αύξηση χρόνου ασφάλισης κατά ένα εξάμηνο για κάθε ημερολογιακό έτος μέχρι το 65^ο.

⁵ Αύξηση ορίου ηλικίας κατά ένα εξάμηνο για κάθε ημερολογιακό έτος μέχρι το 65^ο.

⁶ Για μειωμένη σύνταξη κατά 1/200 για κάθε μήνα που λείπει από το πλήρες όριο ηλικίας.

Παράδειγμα 3.

Ασφαλισμένος του τ. ΤΕΑΥΝΤΠ δικαιούται επικουρική σύνταξη με τις ίδιες διατάξεις που απαιτούνται στον Κύριο Φορέα (ΙΚΑ_ΕΤΑΜ), δηλ. με 10800 ημέρες το έτος 2011 και ηλικία 59 ετών. Στην ασφάλιση του τ. ΤΕΑΥΝΤΠ είχε 8.982 ημέρες και στο τ.ΕΤΕΑΜ 900 ημέρες, σύνολο 9.882 ημέρες επικουρικής ασφάλισης. Το τ.ΤΕΑΥΕΚ έκρινε το αίτημα ως τελευταίος και αρμόδιος φορέας και διαπίστωσε ότι δεν θεμελιώνει δικαίωμα συνταξιοδότησης όμοια με τον Κύριο Φορέα, καθώς δεν είχε 10800 και ούτε μπορούσαν αυτές να συμπληρωθούν με αναγνωρίσεις καθώς θα υπέρβαιναν το ανώτατο επιτρεπόμενο όριο αναγνωρίσεων που είναι 4 έτη. Έτσι από το τ.ΤΕΑΥΝΤΠ συνταξιοδοτήθηκε σύμφωνα με το αρθ. 20 του Ν.3232/2004, δηλαδή με τουλάχιστον 7.500 ημέρες επικουρικής ασφάλισης και μείωση 3% για κάθε έτος που υπολείπεται μέχρι τη συμπλήρωση του πλήρους ορίου ηλικίας, ήτοι το 67^ο έτος. Χορηγήθηκε σύνταξη λόγω γήρατος από 01/11/2017 με μείωση 24/100. Με βάση την εγκύκλιο ο αρμόδιος φορέας ενώ συνταξιοδοτεί (μειωμένη) θα διαβιβάσει την αίτηση στο τ.ΕΤΕΑΜ που θα δώσει πλήρη σύνταξη.

Παράδειγμα 4.

Ασφαλισμένος του τ. ΤΑΔΚΥ δικαιούται επικουρική σύνταξη με τις ίδιες διατάξεις που απαιτούνται στον Κύριο Φορέα (ΓΛΚ), δηλ. με 10500 ημέρες και ηλικία 60 ετών και 2 μηνών. Στην ασφάλιση του τ. ΤΑΔΚΥ έχει 6200 ημέρες και στο τ. ΕΤΕΑΜ 2.200 ημέρες, σύνολο 8.400 ημέρες επικουρικής ασφάλισης. Το τ. ΤΑΔΚΥ έκρινε το αίτημα ως τελευταίος και αρμόδιος φορέας και διαπίστωσε ότι δεν θεμελιώνει δικαίωμα συνταξιοδότησης όμοια με τον Κύριο Φορέα, καθώς δεν είχε 10500 και οι επιλογές ήταν ή αναγνώριση 2100 ημερών μέχρι τη συμπλήρωση των 10500 όπως και στον ΚΦ, ή παροχή μειωμένης κατά 60/200 σύνταξης.

Με βάση την εγκύκλιο ο αρμόδιος φορέας ενώ συνταξιοδοτεί (μειωμένη ή πλήρη με εξαγορά) θα διαβιβάσει την αίτηση στο τ. ΕΤΕΑΜ που θα δώσει πλήρη σύνταξη.

Παράδειγμα 5.

Εκπαιδευτικός ασφαλισμένος του τ. ΤΕΑΔΥ δικαιούται επικουρική σύνταξη με τις ίδιες διατάξεις που απαιτούνται στον Κύριο Φορέα (ΓΛΚ), δηλ. με 10500 ημέρες και ηλικία 60 ετών και 2 μηνών. Στην ασφάλιση του τ. ΤΕΑΔΥ έχει 8200 ημέρες και στο τ. ΕΤΕΑΜ (ως αναπληρωτής στην εκπαίδευση) 1200 ημέρες, σύνολο 9.400 ημέρες επικουρικής ασφάλισης. Το τ. ΤΕΑΔΥ έκρινε το αίτημα ως τελευταίος και αρμόδιος φορέας και διαπίστωσε ότι δεν θεμελιώνει δικαίωμα συνταξιοδότησης όμοια με τον Κύριο Φορέα, καθώς δεν είχε 10500 και οι επιλογές ήταν: ή αναγνώριση 1100 ημερών μέχρι τη συμπλήρωση των 10500 όπως και στον ΚΦ, ή παροχή μειωμένης κατά 60/200 σύνταξης. Βάσει της εγκυκλίου θα πρέπει να διαβιβάσει στο τ. ΕΤΕΑΜ και αυτό να δώσει πλήρη επικουρική σύνταξη.

Συμπεράσματα

Η θεμελίωση και απονομή ή μη σύνταξης, είναι μια πολύπλοκη διοικητική ενέργεια, καθώς οι περιπτώσεις συνταξιοδότησης αφορούν σε διοικητικό, εργατικό, εμπορικό και αστικό δίκαιο στο πλαίσιο που οι επικουρικοί φορείς των μισθωτών των ελεύθερων επαγγελματιών και των επιστημόνων μέχρι τη ψήφιση του Ν.4387/16 ακολουθούσαν διαφορετικές διατάξεις. Η επικουρική ασφάλιση ακολούθησε το μοντέλο δημιουργίας των φορέων κύριας ασφάλισης δηλ. της κλαδικής πολυδιάσπασης ωστόσο η επιπλέον κάθετη κατάτμηση των φορέων οδήγησε στη δημιουργία πολλαπλάσιων φορέων. Η πορεία τους είναι μακρά και πολλά από αυτά (εξαιρείται το τ. ΕΤΕΑΜ που ιδρύθηκε το 1983) ιδρύθηκαν τη δεκαετία του 40. Στο πλαίσιο που η κοινωνική ασφάλιση αποτελεί πολύμορφο και τεράστιο σύστημα, του οποίου τα όρια είναι ακαθόριστα και η χρηματοδότηση περίπλοκη, τα φαινόμενα της πολυνομοθεσίας, της πολυδιάσπασης, των ανισοτήτων και των διαφορών στο περιεχόμενο της προστασίας στην επικουρική ασφάλιση είναι πιο έντονα.

Κατά τα χρόνια των μνημονίων, το σύστημα παρομοιάστηκε με τον Πίθο των Δαναΐδων, μια επικρατούσα για την περίπτωση έκφραση, καθώς ενώ προστίθενται πόροι προς ικανοποίηση των αναγκών του, αυτοί φαίνεται να μην επαρκούν καθώς συνέχεια αυξάνονται οι οικονομικές απαιτήσεις. Το παράδοξο είναι ότι, με στόχο το περιορισμό των εξόδων, θεσμοθετούνται διαδοχικές αυξήσεις εισφορών και δυσκολίες στην πρόσβαση της συνταξιοδότησης, ωστόσο οι δαπάνες συνεχώς αυξάνονται, θέτοντας το σύστημα για πολλά χρόνια στα όριά του.

Προκειμένου να ξεπεραστούν οι παθογένειες, να συντονιστούν οι φορείς κοινωνικής ασφάλισης (κύριοι, επικουρικοί, εφ' άπαξ) για ενιαία εφαρμογή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, πραγματοποιήθηκαν αλληπάλληλες ενοποιήσεις, νομοθετήθηκαν αυξήσεις στις εισφορές, στον απαιτούμενο χρόνο ασφάλισης και ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης (βλ. Ν. 2084/92, Ν.4093/12, 4336/15, 4387/16). Τις διατάξεις της θεμελίωσης συνταξιοδότησης που επέβαλλε το άρθ. 53 του Ν. 2084/1992 ακολούθησαν όλοι οι επικουρικοί φορείς εξαιρουμένου του τ. ΕΤΕΑΜ, με αποτέλεσμα οι ασφαλισμένοι του να λαμβάνουν επικουρική σύνταξη χωρίς να υφίσταται για αυτούς όριο ηλικίας και ημερών ασφάλισης αφού αρκούν 4.500 ημέρες.

Αναφερθήκαμε στη διαδικασία της διαδοχικής ασφάλισης και αντιληφθήκαμε ότι η υπαγωγή των ασφαλισμένων σε διάφορους φορείς είναι σύνθηρες φαινόμενο λόγω αλλαγής των κλάδων εργασίας και κατά συνέπεια των ασφαλιστικών οργανισμών που τους υποστηρίζουν. Η νομοθεσία της διαδοχικής ασφάλισης πρέπει να διευκολύνει τους ασφαλισμένους στη θεμελίωση του συνταξιοδοτικού τους δικαιώματος χωρίς όμως αυτή η διευκόλυνση να αφορά σε προνομιακή μεταχείριση ή και σε υπέρμετρη επιβάρυνση του φορέα που συνταξιοδοτεί.

Παραθέσαμε την αλλαγή στη διαδικασία της διαδοχικής στην επικουρική ασφάλιση στον προσδιορισμό του αρμόδιου φορέα και με την προτροπή της διαβίβασης της αίτησης στο τ. ΕΤΕΑΜ. Πολύ σωστά η εγκύκλιος αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση του νδ.4202/61 ότι σκοπό έχει τη διατήρηση των ασφαλιστικών δικαιωμάτων των ασφαλισμένων. Ωστόσο παραλείπεται το γεγονός ότι το ρυθμιστικό πλαίσιο της διαδοχικής θα πρέπει μεν να καλύπτει με

προσαρμοστικότητα ένα ευρύ πεδίο περιπτώσεων συνταξιοδότησης αλλά σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να παρέχει ευκαιρίες παροχών που σε άλλη περίπτωση δεν θα υπήρχαν.

Ακόμη, παραλείπεται το γεγονός ότι για κάθε αλλαγή στη διαδικασία συνταξιοδότησης θα πρέπει να ελέγχεται η βιωσιμότητά του φορέα με αντίστοιχη αναλογιστική μελέτη, δηλαδή σώρευση στοιχείων που θα καταδεικνύουν το δείκτη των υποχρεώσεων σε κάθε χρονική στιγμή σε σχέση με τα έσοδά του (Παπαρρηγοπούλου, 2012, Ρομπόλης, Μπέτσης, 2013). Η αναλογιστική μελέτη για τη διαμόρφωση νέων πρακτικών συνταξιοδότησης αναζητά την τεκμηρίωση κρίσιμων πτυχών της βιωσιμότητας του συστήματος κατ' επιταγή του Συντάγματος (δημογραφική γήρανση και αύξηση του προσδόκιμου ζωής, λόγος ασφαλισμένων προς συνταξιούχους, οικονομική ύφεση και ανεργία και φυσικά το γεγονός της δημιουργίας του ΤΕΚΑ και των ελλείψεων εισφορών). Το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις παρακάμπτεται αυτή η σημαντική διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα την ανεπάρκεια της αντιμετώπισης των προβλημάτων του ΣΚΑ, την απώλεια του κοινωνικού του χαρακτήρα καθώς επιρρίπτεται οικονομικό βάρος και στέρξη παροχών σε συγκεκριμένες ομάδες (Σιούλη, 2018). Αποτελεί γεγονός αναντίλεκτο ότι η αθρόα διαβίβαση χιλιάδων υποθέσεων επικουρικών ταμείων του Δημοσίου τομέα (τ. ΤΕΑΔΥ, τ. ΤΑΔΚΥ, τ. ΤΕΑΠΟΚΑ) προς το τ. ΕΤΕΑΜ για τη συνταξιοδότησή τους θα επιφέρει στο σύστημα τεράστιο οικονομικό βάρος, αντί για όφελος.

Τελικά, θεωρούμε την εγκύκλιο αυτή σκανδαλώδη και στοιχείο κατεδάφισης της επικουρικής ασφάλισης καθώς αφενός αφορά σε διευκόλυνση πρόωρης συνταξιοδότησης μόνο αυτών που έχουν ασφάλιση στο τ. ΕΤΕΑΜ αφετέρου με τη διευκόλυνση αυτή επιβαρύνεται το ΣΚΑ γεγονός που νομοτελειακά θα επιφέρει τη μείωση των επικουρικών συντάξεων.

Απόδειξη των ανωτέρω αποτελούν δημοσίευμα⁷ στα οποία αναφέρεται ότι ο ΕΦΚΑ προχωρά σε ρευστοποίηση περιουσιακών στοιχείων του επικουρικού ταμείου πωλώντας μερίδιο από το «κοινό κεφάλαιο των φορέων κοινωνικής ασφάλισης» που βρίσκεται στην Τράπεζα της Ελλάδος, ύψους 155 εκατομμυρίων (70 εκατομμύρια για τον Ιούνιο και 85 εκατομμύρια για τον Ιούλιο) λόγω ελλειμμάτων στην επικουρική σύνταξη.

Δανειστήκαμε τον τίτλο του άρθρου της Δερβερούδη σχετικό με τους υποστηρικτές του ελληνικού κινηματογράφου Λογοθετίδη και Γιαννακόπουλο, των οποίων η ταινία αναδεικνύει τη στάση των μεσαίων στρωμάτων για την εκάστοτε πολιτική, την αποστασιοποίηση ή και την ελαφρότητά τους. Ο Λογοθετίδης καλώς προτρέπει να δουν όλοι οι Έλληνες το σατυρικό εφιάλτη για να βάλουν μυαλό! Προς την κόρη του δε όταν διαμαρτύρεται για τα σαφρίδια, της θυμίζει:

-«Πουλάκι μου ξέχασες τη λαχανίδα που στην Κατοχή καθόσουν χάμω κι έτρωγες ένα κουβά ολάκερο;..»

Εμείς; Ως κατεδαφιστές του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης ξεχάσαμε τα ελλείμματα και τις συνέπειες των μνημονίων;

⁷ Εκλογές 2023 - Σωκράτης Βαρδάκης: «Το επιτελικό κράτος Μητσοτάκη σε πλήρη εξέλιξη» | [ekriti.gr](https://www.iekritis.gr)
<https://www.iekritis.gr/oikonomia/204375/sto-orio-oi-epikourikes-syntakseis-poulaei-ta-teleftaia-asimika-to-eteaep>

Βιβλιογραφία

- Αναγνώστου- Δεδούλη Α. (2018). «Η προσαρμογή του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος στις δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές» στο erkodi.gr - Η προσαρμογή του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος στις δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές.
- Βενιέρης, Δ. (1995). «Το σύστημα κοινωνικών ασφαλίσεων στην Ελλάδα: Ιστορική εξερεύνηση» στο ΕΔΚΑ, αρ. τευχ. 10/442, σσ. 577-584.
- Βουρλούμης, Π. (2002). *Το ασφαλιστικό με απλά λόγια*, Αθήνα Ποταμός.
- Γετίμης, Π. (1993). «Κοινωνικές πολιτικές και τοπικό κράτος» στο *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική*, επιμ. Π. Γετίμης, Δ. Γράβαρης, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, σσ. 91-121.
- Ζαμπέλης, Π., (1998), *Για ένα Νέο Μοντέλο Κοινωνικής Ασφάλισης*, Αθήνα.
- Καζάκος Π., 2010, *Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες*, 1993-2010, Αθήνα, Πατάκης.
- Κατρούγκαλος Γ., 1996, «Οι λειτουργίες της αρχής του κοινωνικού κράτους στο Σύνταγμα του 1975», *Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικών Ασφαλίσεων*, τεύχ. 10, σ. 657-665.
- Κατρούγκαλος Γ., 1998, *Το κοινωνικό κράτος στη μεταβιομηχανική εποχή*, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Κατρούγκαλος, Γ. (2002). *Θεσμοί και συστήματα κοινωνικής προστασίας στο σύγχρονο κόσμο*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας.
- Κατρούγκαλος, Γ. και Μορφακίδης, (2011). Law in books and law in action: Η αβεβαιότητα στην εφαρμογή του δικαίου κοινωνικής ασφάλισης μετά την ασφαλιστική μεταρρύθμιση του 2010-2011, *Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως*, 9/628, pp. 657-671.
- Λέανδρος Ν., 1996, *Η κρίση στην κοινωνική ασφάλιση – Κατευθύνσεις για τη μεταρρύθμιση του συστήματος*, Ειδικές Μελέτες, Αθήνα, εκδ. ΙΟΒΕ.
- Ματσαγγάνης, Μ. (1999). «Τα διλήμματα της μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους» στο Μ. Ματσαγγάνης (επιμ.) *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Ματσαγγάνης, Μ. (2003) «Η μετέωρη μεταρρύθμιση: Το κοινωνικό κράτος και ο εκσυγχρονισμός της κοινωνίας» στο Δ. Βενιέρης –Χρ. Παπαθεοδώρου (επιμ), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα- Προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σσ. 133-161.
- Ματσαγγάνης, Μ., (2011), *Η Κοινωνική Πολιτική σε δύσκολους καιρούς: Οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία*, Αθήνα, Κριτική.
- Μπουρλός (2009) (Πόρισμα της ομάδας εργασίας για την αναμόρφωση του θεσμού της διαδοχικής ασφάλισης, Αθήνα, 05/2009).
- Νεκτάριος, Μ., (2008), *Ασφαλιστική Μεταρρύθμιση με συναίνεση και διαφάνεια*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Παπαρηγοπούλου- Πεχλιβανίδη, Π. (2012). «Επικουρικές συντάξεις», *Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως ΕΔΚΑ*, Αθήνα.
- Πετμεζίδου, Μ., (1996). Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις. Στο: Μ. Πετμεζίδου, επιμ. *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, Τόμος Ι*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 1-40.

- Προβόπουλος Α. Γ., 1987, *Κοινωνική ασφάλιση*, Ειδικές Μελέτες 15, Αθήνα, ΙΟΒΕ.
- Προβόπουλος Α.Γ., 1985, *Η κρίση στην κοινωνική ασφάλιση. Το πρόβλημα του ΙΚΑ*, Αθήνα, εκδ. ΙΟΒΕ.
- Ρήγα, Β. (1993). «Συνταξιοδοτική πολιτική: Θεωρία- Εμπειρία σε τρεις χώρες της ΕΟΚ, Ιδιαιτερότητες της ελληνικής εμπειρίας» στο Οι λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης. *Θεωρία και ελληνική εμπειρία*, Αθήνα: Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σσ. 171-202.
- Ρομπόλης, Σ. (1990). *Κοινωνική ασφάλιση Η διαρκής κρίση και οι προοπτικές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής.
- Ρομπόλης Σ. και Β. Μπέτσης, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, (2013), «Κοινωνική Ασφάλιση και οι Επιπτώσεις της Γήρανσης του Πληθυσμού στο Ασφαλιστικό Σύστημα της Ελλάδος 2013-2050», *Οικονομική & Κοινωνική Επιτροπή (ΟΚΕ)*, Αθήνα.
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (2003). *Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής*, τομ. Α', Αθήνα: Διόνικος.
- Σακελλαρόπουλος Θ. (1999). «Αναζητώντας το νέο κοινωνικό κράτος», στο Θ. Σακελλαρόπουλος (επ.) *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους*, Αθήνα: Κριτική.
- Στεργίου, Α. (2017). *Δίκαιο Κοινωνικής Ασφάλισης*, 4η έκδ. Αθήνα, Σάκκουλας.
- Στεργίου, Α. και Σακελλαρόπουλος, Θ., (επιμ.), (2011), *Η Ασφαλιστική μεταρρύθμιση: Ευρήματα, Προτάσεις, Άρθρα*, Διόνικος, Αθήνα.
- Σιούλη, Ζ. (2016). «Εισφορές και παροχές του Ενιαίου Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης: Διαιωνίζοντας την ανισότητα στην κοινωνική ασφάλιση», *Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Σιούλη, Ζ. (2018). «Η ασφαλιστική μεταμόρφωση των επικουρικών συντάξεων. ΤΕΑΠΟΖΟ: ανταποδοτικότητα vs αναδιανομής και αλληλεγγύης» στο *Κοινωνική Πολιτική Social Policy*, Τευχ. 10, Ιούνιος 2018, σσ. 61-85.
- Σιούλη Ζ. (2020). «Ανισότητες στη θεμελίωση συνταξιοδότησης μητέρων ανηλίκων. Το παράδειγμα του τ.ΤΕΑΥΕΚ» στο *Κοινωνική Πολιτική Social Policy*, Τευχ. 13, Δεκέμβριος, 2020, σσ. 85-109.
- Σιούλη, Ζ. (2021). «Απόφαση κοινωνικής πολιτικής με παράμετρος αρνητικές συνέπειες: μελέτη περίπτωσης εργαζόμενοι συνταξιούχοι του τ. ΤΕΑΥΕΚ», *Πέλοπας*, Διεπιστημονικό Περιοδικό Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Τόμος 5, τεύχος 2, Ιούλιος -Δεκέμβριος 2021, σσ. 50-67.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2003). «Όψεις Βαβυλωνίας»: Ερμηνείες της μεταπολεμικής ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα» στο Δ. Βενιέρης -Χρ. Παπαθεοδώρου (επιμ), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα- Προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σσ. 89-123.
- Τήνιος, Π. (2001), *Κοινωνία, Οικονομία, Συντάξεις: Κρυμμένος Θησαυρός*; Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Τήνιος Π., 2003, *Ανάπτυξη με αλληλεγγύη*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης.
- Τήνιος, Π., (2008), «Κοινωνική Ασφάλιση 1955-1980: Εφαλτήριο ανάπτυξης ή είσοδος στον σημερινό λαβύρινθο;», στο Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου και Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, Τρίτος τόμος, σελ. 185-211, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα.
- Τήνιος, Π., (2010), *Ασφαλιστικό: Μια μέθοδος ανάγνωσης*, με πρόλογο του Γιάννη Σπράου, Κριτική. Τήνιος, Π., (2013), *Συντάξεις και οικονομία μετά το Μνημόνιο: Προς μια στρατηγική διασποράς του κινδύνου*,

- Παρατηρητήριο για την Κρίση, ΕΛΙΑΜΕΠ Ερευνητικό κείμενο 1, Απρίλιος, http://crisisobs.gr/wp-content/uploads/2013/03/Ερευνητικό-Κείμενο_1_Π.Τήνιος2.pdf
- Υφαντόπουλος Γ., 2002, *Η κοινωνική ασφάλιση του ΤΣΑΥ*, Αθήνα, Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών.
- Υφαντόπουλος Γ., 1990, «Το κράτος πρόνοιας και η συνταξιοδοτική πολιτική στην Ελλάδα, στις χώρες του ΟΟΣΑ και της ΕΟΚ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* Ειδικό τεύχος, «Διανομή εισοδήματος και οικονομικές ανισότητες» τεύχ. 73Α, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Υφαντόπουλος Γ., Μπαλούρδος Δ., Νικολόπουλος Κ., 2009, *Οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του κράτους πρόνοιας*, Αθήνα, Εκδόσεις Γ. Δαρδανός Gutenberg.
- Featherstone, K. και Δ., Παπαδημητρίου, (2010), *Τα όρια του εκσυγχρονισμού. Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Ελληνική μετάφραση Εκδόσεις Οκτώ.
- Χατζηδημητρίου Φ. -Ψηλός, Γ. (1993). *Το νέο δίκαιο των κοινωνικών ασφαλίσεων (μετά τους θεσμικούς νόμους 1902/1990, 1976/1991 και 2084/92)*, Εκδόσεις ΔΕΝ.
- Ψηλός, Γ. (1983). «Η ασφαλιστική προστασία των συνδικαλιστικών στελεχών» *Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφαλίσεως ΕΔΚΑ, Έτος ΚΕ'*, Αρ. Τεύχ. 3)291, σσ. 129-137.
- OECD, (1996), *''Ageing in OECD Countries: A Critical Policy Challenge,''* Social Policy Studies No. 20, Paris.
- OECD, (1997), *Greece, Economic Surveys*, Paris.

Διαδίκτυο

- Εκλογές 2023 - Σωκράτης Βαρδάκης: «Το επιτελικό κράτος Μητσοτάκη σε πλήρη εξέλιξη» | [ekriti.gr](https://www.ieidiseis.gr/oikonomia/204375/sto-orio-oi-epikourikes-syntakseis-poulai-ta-teleftaia-asimika-to-eteaer)
- <https://www.ieidiseis.gr/oikonomia/204375/sto-orio-oi-epikourikes-syntakseis-poulai-ta-teleftaia-asimika-to-eteaer>

ISSN: 2529-1831 (Online)
<http://library.uop.gr/magazine>

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ψηφιακή Ελλάδα
Όλα είναι δυνατά
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
"Ψηφιακή Σύγκλιση"

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης